

perrima. Ipsa quoque vestimenta ita arte quadam et modis aptata erant ut facile possent exui et indui propter disciplinam. Crebro siquidem flagellabatur; ipsa etiam die qua passus est, tertio flagellatus asseritur. Passus est autem ab incarnatione Domini millesimo centesimo septuagesimo primo, quinto die a nativitate Domini, feria vero tertia. Dicendum etiam quod feria tertia natus est et baptizatus idem vir beatissimus; feria tertia de Northamptona fugit, feria tertia mare transiit, feria tertia nihilominus in reditu suo transfretavit, et feria tertia sicut prædictum est martyrio coronatus occubuit. Porro monachi videntes virum beatissimum omnia sancti-

tatis et religionis insignia in oculis suis habentem inæstimabiliter gavisi sunt, et admirantes dicebant mutuo: « Ecce vere monachum et vere eremitam; ecce vere martyrem, qui non solum in morte sed et in vita tormenta passus est. » De dolore igitur quem de morte illius conceperant, inenarrabiliter consolati gaudentes et exultantes in Domino securique de patrociniis ejus eum cum maximo honore et alacri devotione in crypta abditissima sepelierunt. Ubi crebra et innumera sanitatum et miraculorum beneficia per ipsius merita fidelibus conferuntur. Præstante Domino nostro Jesu Christo, qui cum Patre et Spiritu regnat sancto in sæcula. Amen.

SANCTI THOMÆ

CANTUARIENSIS ARCHIEPISCOPI ET MARTYRIS,

VITA TERTIA

AUCTORE WILLELMO FILIO STEPHANI (1).

PROLOGUS.

Ad Dei omnipotentis gloriam, et perpetuam beati Thomæ memoriam, et ad omnium legentium vel audientium profectum et ædificationem, ipsius boni archipræsulis et martyris Thomæ vitam et passionem, ego Willelmus, filius Stephani, scribere curavi: ejusdem domini mei concivis clericus et convictor; et ad partem sollicitudinis ejus oris ipsius invitatus alloquio, sui in cancellaria ejus dictator; in capella, eo celebrante, subdiaconus; sedente eo ad cognitionem causarum, epistolarum et instrumentorum quæ offerebantur, lector; et aliquarum, eo quandoque jubente, causarum patronus: concilio Nor-

thamptoniæ habito, ubi maximum fuit rerum momentum, cum ipso interfui; passionem ejus Cantuarie inspexi; cætera plurima, quæ hic scribuntur, oculis vidi, auribus audivi, quædam a consociis didici re-
toribus.

Plato rem publicam oratione formavit; situm Africæ in historia sua Sallustius descripsit, occasione Pænorum Romanis rebellium, et Romanorum ad eos subjugandos sæpius transmissorum; et ego situm et rem publicam Londoniæ occasione beati Thomæ.

(1) Libellis Ed. Grim et Rogeri Pont. e mss. Paris. et Lond. transcriptis et nunc primum vulgatis, nihil nec notarum nec variantium hic adjiciam. At Will. fil. Stephani textum, editum olim a Sparkio, totum contuli cum cod. ms. qui in biblioth. Bodl. [Douce sub n. 287] servatur: et pleraque quæ in eo codice habentur, in codice Sparkii ommissa, ut suspectæ auctoritatis uncinis inclusi. Codex Doucianus

C in initio imperfectus est, scilicet ubi occurrit famosa ista urbis Londoniensis descriptio; quocirca usus sum editione istius tractatuli, quæ in Lelandi Itinerario impressa est. Præter ea quæ codex Doucianus indubie meliora habet, pauca sunt quæ ne pereant, imo ne meo judicio nimis fidere cogantur lectores, textui subjeci.

DESCRIPTIO

NOBILISSIMÆ CIVITATIS LONDONIÆ

Inter nobiles orbis urbes, quas fama celebrat, civitas Londoniæ, regni Anglorum sedes, una est,

quæ famam sui latius diffundit, opes et merces longius transmittit, caput aliis extollit. Felix est aeris salubritate, Christiana religione, firmitate munitionum, natura situs, honore civium, pudicitia matronali, ludis etiam quam jucunda et nobilium est secunda virorum: quæ singula semotim libet inspicere.

Ibi siquidem emollit animos hominum clementia cæli, non ut sint in Venerem putres, sed ne feri sint et bestiales, potius benigni et liberales.

Est ibi in ecclesia Beati Pauli episcopalis sedes: quondam fuit metropolitana, et adhuc futura creditur, si remeaverint cives in insulam: nisi forte beati Thomæ martyris titulus archiepiscopalis, et præsentia corporalis, dignitatem illam Cantuariæ, ubi nunc est, conservet perpetuam: sed cum utramque harum urbium sanctus Thomas illustraverit, Londoniam ortu, Cantuariam occasu; ipsius sancti intuitu, cum justitiæ accessu, habet altera adversus alteram, quod amplius alleget. Sunt etiam, quod ad Christianæ fidei cultum pertinet, tum in Londonia tum in suburbio, tredecim majores ecclesiæ conventuum, præter minores parochianas centum viginti sex.

Habet ab oriente arcem palatinam, maximam et fortissimam, cujus et area et muri a fundamento profundissimo exsurgunt; cæmento cum sanguine animalium temperato: ab occidente duo castella munitissima; muro urbis alto et magno, duplatis heptapylæ portis, intercontinuante, turrato ab aquilone per intercapedines. Similiterque ab austro Londonia murata et turrata fuit; sed fluvius maximus piscosus, Thamesis, mari influo refluoque, qui illac allabitur, mœnia illa tractu temporis abluit, labefactavit, dejecit. Item sursum ab occidente palatium regium eminet super fluvium eundem, ædificium incomparabile, cum antemurali et propugnaculis, duobus millibus ab urbe, suburbio frequenti continuante.

Undique extra domos suburoanorum horti civium arboribus consiti, spatiosi et speciosi, contigui habentur.

Item a borea sunt agri, pascuæ, et pratorum grata planities, aquis fluvialibus interfluis; ad quas molitorum versatiles rotæ citantur cum murmure jocoso. Proxime patet ingens foresta, saltus nemorosi, ferarum latebræ, cervorum, damarum, aprorum, et taurorum sylvestrium. Agri urbis sationales non sunt jejunæ glareæ, sed pingues Asiæ campi,

Qui faciant lartas segetes,

et suorum cultorum repleant horrea

Cerealis mergite culmi.

Sunt etiam circa Londoniam ab aquilone suburbani fontes præcipui, aqua dulci, salubri, perspicua, et per claros rivo trepidante lapillos: inter quos Fons Sacer, Fons Clericorum, Fons sancti Clementis nominatiores habentur; et adeuntur celebriore accessu et majore frequentia scholarium et urbauæ

A juventutis in serotinis æstivis ad auram exeuntis. Urbs sane bona, si bonum habeat dominum.

Urbs ista viris est honorata, armis decorata, multo habitatore populosa; ut tempore bellicæ cladis, juvante rege Stephano, bello apti ex ea exeuntes ostentui haberentur, et viginti millia armatorum equitum, sexaginta millia peditum æstimarentur. Cives Londoniæ ubicunque locorum præ omnibus aliis civibus ornatu morum, vestium et mensæ lautioris spectabiles et noti habentur. Habitatores aliarum urbium cives, hujus barones dicuntur. Eis est finis omnis controversiæ sacramentum.

Urbis matronæ ipsæ Sabinæ sunt.

In Londonia tres principales ecclesiæ scholas celebres habent de privilegio et antiqua dignitate. Pleurumque tamen favore personali alicujus notorum secundum philosophiam plures ibi scholæ admittuntur. Diebus festis ad ecclesiæ festivas magistri conventus celebrant. Disputant scholares, quidam demonstrative, dialectice alii; hi rotant enthymemata, hi perfectis melius utuntur syllogismis. Quidam ad ostentationem exercentur disputatione, quæ est inter colluctantes; alii ad veritatem, ea quæ est perfectionis gratia. Sophistæ simulatores agnine et inundatione verborum beati judicantur; alii paralogizant. Oratores aliqui quandoque orationibus rhetoricis aliquid dicunt apposite ad persuadendum, curantes artis præcepta servare, et ex contingentibus nihil omittere. Pueri diversarum scholarum versibus inter se conrixantur; aut de principiis artis grammaticæ, vel regulis præteritorum vel supinatorum, contendunt. Sunt alii qui in epigrammatibus, rhythmis et metris, utuntur vetere illa triviali dicacitate; licentia Fescennina socios, suppressis nominibus, liberius lacerant; lædorias jaculantur et scommata; salibus Socraticis sociorum, vel forte majorum, vitia tangunt; vel mordacius dente rodunt Theonino audacibus dithyrambis. Auditores,

Multum ridere parati,

Inqeminant tremulos naso crispante cachinnos.

DE DISPOSITIONE URBS.

Singulorum officiorum exercitores, singularum rerum venditores, singularum operarum suarum locutores, quotidiano mane per se sunt locis distincti omnes, ut officiis. Præterea est in Londonia supra ripam fluminis, inter vina in navibus et cellis viniis venalia, publica coquina. Ibi quotidie pro tempore est invenire cibaria, fercula, assa, pista, frixa, elixa, pisces, pisciculos, carnes grossiores pauperibus, deliciores divitibus, venationum, avium, avicularum. Si subito veniant ad aliquem civium amici fatigati ex itinere, nec libeat jejunis exspectare, ut novi cibi emantur et coquantur,

Dant famuli manibus lymphas, panesque canistris. Interim ad ripam curritur, ibi præsto sunt omnia desiderabilia. Quantalibet militum vel peregrinorum infinitas intrarit urbem, qualibet diei vel noctis hora, vel ab urbe exitura, ne vel hi nimium jejulent,

vel alii impransi exeant; illuc, si placeat, divertunt, et se pro modo suo singuli reficiunt. Qui se curare volunt molliter, acipenserem, vel Afram avem, vel attageam Ionicam non quærant, appositis, quæ ibi inveniuntur, deliciis. Hæc equidem publica coquina est, et civitati plurimum expediens, et ad civilitatem pertinens. Hinc est quod legitur in Gorgia Platonis, juxta medicinam esse cocorum officium, simulacrum et adulationem, quartæ particulæ civilitatis. Est ibi extra unam portarum statim in suburbio quidam planus campus re et nomine. Omni sexta feria, nisi sit major festivitas præceptæ solemnitatis, est ibidem celebre spectaculum nobilium equorum venalium: spectaturi vel empturi veniunt, qui in urbe adsunt, comites, barones, milites, cives plurimi. Juvat videre gradarios succussatura nitente suaviter ambulantes; pedibus lateraliter simul erectis, quasi a subalternis et demissis: hinc equos, qui armigeris magis conveniunt, durius incedentes, sed expedit tamen, qui quasi a contradictoriis pedes simul elevant et deponunt: hinc nobiles pullos juniores, qui nondum freno assueti,

Altius incedunt, et mollia crura reponunt.

Hinc summarios membris validis et vegetis: hinc dextrarios pretiosos, elegantis formæ, staturæ honestæ, micantes auribus, cervicibus arduis, clunibus obesis. In horum incessu spectant emptores, primo passum suaviolem, postea motum citatiorem, qui est quasi a contrariis pedibus anterioribus simul solo amotis et admotis, et posterioribus similiter. Cum talium sonipedum cursus imminet, et aliorum forte, qui similiter sunt in genere suo ad vecturam validi, ad cursuram vegeti, clamor attollitur, vulgares equos in partem ire præcipitur: sessores alipedum pueri tres simul, aliquando bini ex conducto, et bini certamini se præparant, docti equis imperitare, indomitum lupatis temperant frenis ora: hoc maxime præcavent, ne alter alteri cursum præripiat. Equi similiter pro modo suo ad certamen cursus illius attollunt; tremunt artus, moræ impatientes, stare loco nesciunt; facto signo, membra extendunt, cursum rapiunt, agilitate pervicaci feruntur. Certant sessores laudis amore, et spe victoriæ, equis admissis subdere calcaria, et nec minus eos urgere virgis, et ciere clamoribus. Putares omnia in motu esse, secundum Heraclitum, et falsam omnino Zenonis sententiam, dicentis, quoniam non contingit moveri, neque stadium pertransire. Parte alia stant seorsim rusticorum peculia, agrorum instrumenta, sues longis lateribus, vaccæ distentis uberibus,

Corpora magna boum, lanigerumque pecus.

Stant ibi aptæ aratris, trahis, et bigis equæ: quarundam ventres fetibus protument; alias editi fetus obeunt, pulli lasciviores, sequela inseparabilis. Ad

hanc urbem, ex omni natione quæ sub cælo est, navalia gaudent institores habere commercia.

*Aurum mittit Arabs; species et thura Sabæus;
Arma Scythes; oleum palmarum divite silva
Pinguis solum Babylon; Nilus lapides pretiosos;
Seres purpureas vestes; Galli sua vina;
Norwegi, Russi, varium, grysium, sabelinas.*

Urbe Roma, secundum chronicorum stem, satis antiquior est. Ab eisdem quippe patribus Trojanis hæc prius a Bruto condita est, quam illa a Remo et Romulo: unde et adhuc antiquis eisdem utuntur legibus, communibus institutis. Hæc etiam similiter illi regionibus est distincta; habet annuos pro consulibus vicecomites; habet senatoriam dignitatem, et magistratus minores; eluvies et aquæductus in vicis; ad genera causarum deliberativæ, demonstrativæ, judicialis, loca sua, fora singula; habet sua diebus statutis comitia (2). Non puto urbem esse, in qua sint probabiliores consuetudines, in ecclesiis visitandis, ordinatis Dei honorandis, festis feriandis, eleemosynis dandis, in hospitibus suscipiendis, in desponsationibus firmandis, matrimoniis contrahendis, nuptiis celebrandis, convivii ornandis, convivis hilarandis, etiam in exsequiis curandis et cadaveribus humandis. Solæ pestes Londoniæ sunt immodica stultorum potatio, et frequens incendium. Ad hæc omnes fere episcopi, abbates, et magnates Angliæ, quasi cives et municipes sunt urbis Londoniæ; sua ibi habentes ædificia præclara, ubi se recipiunt, ubi divites impensas faciunt, ad concilia, ad conventus celebres in urbem evocati, a domino rege, vel metropolitano suo, seu propriis tracti negotiis.

DE LUDIS.

Amplius et ad ludos urbis veniamus, quoniam non expedit utilem tantum et seriam urbem esse, nisi dulcis etiam sit et jucunda: unde et in sigillis summorum pontificum, usque ad tempora ultimi Leonis papæ, ex alia parte bullæ, sculpto per impressionem piscatore Petro, et supra eum clave, quasi manu Dei de cælis ei porrecta, et circa eum versu,

Tu pro me navem liquisti, suscipe clavem.

Ex altera parte impressa erat urbs, et scriptura ista, Aurea Roma. Item ad laudem Augusti Cæsaris et Romæ, dictum est.

Nocte pluit tota, redeunt spectacula mane:

Divisum imperium cum Jove, Cæsar, habes.

Londonia pro spectaculis theatralibus, pro ludis scenicis, ludos habet sanctiores, repræsentationes miraculorum, quæ sancti confessores operati sunt, seu repræsentationes passionum, quibus claruit constantia martyrum. Præterea quotannis, die quæ dicitur Carnilevaria, ut a puerorum Londoniæ ludis incipiamus; omnes enim pueri fuimus: scholarum singuli pueri suos apportant magistro suo gallos gallinaceos pugnaces, et totum illud autemeridianum datur ludo puerorum vacantium spectare in scholis suorum pugnas gallorum. Post prandium vadit in suburbanam planitiem omnis juvenus urbis ad lu-

(2) *Commercia, eod. Douc.*

uum pilæ celebrem. Singulorum studiorum scholares suam habent pilam: singulorum officiorum urbis exercitores suam fere singuli. Majores natu, patres, et divites urbis, in equis spectatum veniunt certamina juniorum, et modo suo juvenantur cum juvenibus; et excitari videtur in eis motus calor naturalis, contemplatione tanti motus et participatione gaudiorum adolescentiæ liberioris. Singulis diebus Dominicis in quadragesima, post prandia, exit in campos « juvenum recens examen » in equis bellicosus, in equis certamine primis; quorum quisque

Aptus et in gyros currere doctus equus.

Erumpunt a portis catervatim filii civium laici, instructi lanceis et scutis militaribus: juniores hastilibus, ferro dempto, præfurcatis, simulacra belli cient, campestria prælia ludunt, et agonisticam exercent militarem. Adveniunt et plurimi aulici, rege in vicino posito, et de familiis episcoporum, consulum, et baronum ephebi; nondum cingulo donati militiæ, gratia concertandi. Accendit singulos spes victoriæ; equi feri adhinniunt, tremunt artus, frenos mandunt; impatientes moræ stare loco nesciunt; cum tandem sonipedum rapit ungula cursum, sessores adolescentes, divisi agminibus, hi præcedentibus instant, nec assequuntur; hi socios consequuntur, dejiunt et prætervolant. In feriis paschalibus ludunt quasi prælia navalia: in arbore siquidem meliamna scuto fortiter innexo, navicula, multo remo et raptu fluminis cita, celsa in puppi stantem habet juvenem scutum illud lancea percussurum; qui si scuto illi lanceam illidens frangat eam, et immotus persistat, habet propositum, voti compos; si vero lancea integra fortiter percusserit, in profluentem amnem dejicitur: navis motu suo acta præterit. Sunt tamen hinc inde secus scutum duæ naves stationariæ, et in eis juvenes plurimi, ut eripiant percussorem flumine absorptum, cum primo emersus comparet, vel summa rursus cum bullit in unda. Supra pontem, et in solariis supra fluvium, sunt qui talia spectent, multum ridere parati. In festis tota æstate juvenes ludentes exercentur, arcu, cursu, saltu, lucta, jactu lapidum, amentalis missilibus ultra metam expediendis, parmis duellionum. Puellarum cithara choros ducit usque imminente luna, et pede libero pulsatur tellus. In hieme singulis fere festis ante prandium, vel apri spumantes pugnant pro capitibus, et verres fulmineis accinti dentibus addendi succidiæ, vel pingues tauri cornupetæ, seu ursi immanes, cum objectis depugnant canibus. Cum est congelata palus illa magna, quæ mœnia urbis aquilonalia alluit, exeunt lusum super glaciem densæ juvenum turmæ: hi ex cursu motu captato citatiore, distantia pedum composita, magnum spatium latere altero prætenso perlabuntur. Alii quasi maguos lapides morales de glacie sedes sibi faciunt;

A sessorem unum trahunt plurimi præcurrentes, manibus se tenentes. In tanta citatione lubrici motus aliquando pedibus lapsi cadunt omnes proni. Sunt alii super glaciem ludere doctiores, singuli pedibus suis aptantes, et sub talaribus suis alligantes ossa, tibias scilicet animalium, et palos ferro acuto supposito tenentes in manibus; quos cum aliquando glaciei allidunt, tanta rapacitate feruntur, quanta avis volans, vel pilum balistæ. Interdum autem magna procul distantia, ex conducto, duo aliqui ita ab oppositis veniunt; concurrunt; palos erigunt; se invicem percipiunt; vel alter vel ambo cadunt, non sine læsione corporali; cum post casum etiã vi motus feruntur ab invicem procul; et qua parte glacies caput excipit, totum radit, totum decorticat. Plerumque tibia cadentis, vel brachium, si super illud ceciderit, confringitur; sed ætas avida gloriæ, juvenus cupida victoriæ; ut in veris præliis fortius se habeat, ita in simulatis exercetur. Plurimi civium delectantur, ludentes in avibus cœli, nisis, accipitribus et hujusmodi, et in canibus militantibus in silvis. Habentque cives suum jus venandi, in Middelsexia, Hertfordsira, et tota Chiltre, et in Cantia usque ad aquam Crayæ. Londonienses, tunc Trinovantes dicti, Caium Julium Cæsarem, qui nullas nisi sanguine fuso vias habere gaudebat, repulerunt. Unde Lucanus:

Territa quæsitis ostendit terga Britannis.

Civitas Londonia peperit aliquot, qui regna plurima, et Romanum sibi subdiderunt imperium; et plurimos alios, quos mundi dominos virtus evexit ad deos, ut fuerat in Apollinis oraculo Bruto promissum:

*Brute, sub occasu solis, trans Gallica regna,
Insula in oceano est undique clausa mari;
Hanc pete, namque tibi sedes erit illa perennis
Hic fiet natis altera Troja tuis.
Hic de stirpe tua reges nascentur; et ipsi
Totius terræ subditus orbis erit.*

Et temporibus Christianis nobilem illum edidit imperatorem Constantinum, Helenæ regiæ filium, qui urbem Romam, et imperialia insignia omnia Deo donavit, e beato Petro, et Sylvestro papæ Romano, cui et stratoris exhibuit officium, et se non amplius imperatorem, sed sanctæ Romanæ Ecclesiæ defenso-rem gavisus est vocari; et ne pax domini papæ, occasione præsentis ejus, sæcularis strepitus tumultu concuteretur, ipse ab urbe domino papæ collata omnino discessit, et sibi civitatem Byzantium ædificavit. Londonia, et modernis temporibus, reges illustres magnificosque peperit, imperatricem Matildem, Henricum regem tertium, et beatum Thomam archiepiscopum, martyrem Christi gloriosum,

... *Quali non candidiorem
Terra tulit, nec quo fuerit devinctior alter*
omnibus bonis totius orbis Latini.

VITA ET PASSIO SANCTI THOMÆ

ARCHIEPISCOPI ET MARTYRIS

EDITA A MAGISTRO WILLELMO FILIO STEPHANI.

Beatum Thomam, antequam exiret de ventre, novit Dominus et prædestinavit; et qualis quantusque futurus esset, matri per revelationem declaravit. Siquidem illa prægnans adhuc vidit per somnium, quod archiepiscopalem Ecclesiam Cantuariensem totam in utero haberet: eumque in lucem editum obstetrix in manibus tollens, ait: « Archiepiscopum quemdam a terra elevavi. » Dum in cunis jaceret infans, una nocte visum est matri suæ, quod nutricem alloqueretur, quæstam quod puer coopertorium non haberet: cui nutrix: « Imo, domina, optimum habet. » Cui illa: « Ostende mihi. » Nutrix illud afferens et ostendens, et totum explicare volens, nec valens, ait: « Tantum est, quod non possum in hoc thalamo totum evolere. » Cui mater: « Intra in aulam, et ibi explica. » Nutrix hoc facere elaborans, ait: « Sed nec hic queo totum explicare. » Mater mirata, ait: « Exi a domo in plateam fori modo vacantis, ibi mirum poteris. » Sed nec ibi nutrix potuit, et dixit: « Tantum est coopertorium, quod sinem ejus nequeo invenire; videtur operire totam Angliam explicationi ejus angustam, et ultra extenditur. »

Igitur Thomas natus est ex legitimo matrimonio, et honestis parentibus; patre Gilharto, qui et vicecomes aliquando Londoniæ (3) fuit; matre Matilda; civibus Londoniæ mediastinis, neque fenerantibus, neque officiose negotiantibus, sed de redditibus suis honorifice viventibus.

Quod patri suo fuerit aliquod indicium de eo divinitus revelatum, hinc scimus: puerum eum pater in religiosa domo canonicorum Mertonæ, priori Roberto, aliquando nutriendum commiserat. Venit aliqua die pater filium videre: introducto puero coram priore et patre, pater procidens filium pronus adoravit. Indignatus ob hoc prior, ait illi: « Delire senex, quid agis? Procidis ad pedes filii tui? quod honoris ei facis, tibi ille facere deberet. » Cui pater in secreto ait: « Domine, scio quid facio: erit iste puer magnus coram Domino. »

De pueritia ejus.

Annis igitur infantie, pueritie et pubertatis, simpliciter domi paternæ et in scholis urbis decursis, Thomas adolescens factus studuit Parisiis: reversus, receptus est in partem sollicitudinis reipublicæ Lon-

doniensis, et vicecomitum clericus et rationalis effectus; ubi laudabiliter se habens, didicit prudentiam hujus sæculi, qua postmodum probe noverat communia Ecclesiæ Anglorum, et publica totius regni egregie et munifice tractare negotia: quemadmodum,

*Cervinam pellem postquam latravit in aula
Militat in silvis catulus*

Quomodo venit ad curiam Theobaldi archiepiscopi.

Subinde prodeuntibus annis et meritis, adhæsit Theobaldo bonæ memoriæ Cantuariensi archiepiscopo, per duos fratres Bolonienses, Balduinum archidiaconum, et magistrum Eustachium, hospites plerumque patris ejus, et familiares archiepiscopi, in ipsius notitiam introductus: et eo familiaris, quod præfatus Gilbertus cum domino archipræsule de propinquitate et genere loquebatur; ut ille ortu Normannus, et circa Tierriçi villam de equestri ordine, natu vicinus. Horum, inquam, et patris introductu archiepiscopus sui gregis scripsit Thomam; postea fortem expertus bonumque. Ad villam de Herges (4) primum venit ad curiam archiepiscopi, cum uno solo armigero, Radulpho de Londonia.

Ipsa nocte sequente visum est hospiti suæ, quod super tectum ecclesiæ sederet ille, et totam vestimentis suis dependentibus cooperuisset ecclesiam. In crastino somnium viro suo narravit illa, et interpretata est, quod alter illorum juvenum, adhuc enim ignorabat uter esset Thomas, ecclesiæ illius villæ esset futurus dominus.

De nobilitate clericorum curiæ.

In curia illa archiepiscopali magni et apprime literati clerici erant; quorum plurimos ad episcopatus Angliæ, Rogerum vero de Ponte Episcopi ad archiepiscopatum Eboraci ipse archiepiscopus postea promovit. Horum respectu Thomas minus litteratus erat; sed longe quidem altior esset ratio morum quam litterarum: et ipse studuit moralitati et prudentiæ intendere; ut inter eos adhuc inferior litteris, moribus conspectior et acceptior appareret: postmodum enim litteratissimus fuit.

De persecutione Rogeri postea archiepiscopi.

Rogerus ille Thomæ successibus et favoris ejus primitiis invidens apud archiepiscopum, bis obti-

(3) *al. Lond. om. ed. Spark.*

(4) *Harwe ed. Spark.*

nuit, quod a curia jussus est semigrare. Thomas vero A rudis et pulcratus, et nullius sibi admissi conscius, utraque vice refugium habuit apud fratrem archiepiscopi Walterum, tunc archidiaconum Cantuariæ, postea episcopum Roffensem, qui et in ipsa curia morabatur; et ejus interventu ad gratiam archiepiscopi et pristinum locum est revocatus.

Intellecta mox ipsius industria, mittebat eum archiepiscopus aliquoties Romam pro negotiis Ecclesiæ Anglorum; ubi, Domino favente, sapienter se gerens, in plurimam summorum pontificum et sanctæ Romanæ Ecclesiæ gratiam receptus est.

De statura illius et moralitate.

Erat siquidem placido vultu et venusto; statura B procerus; naso eminentiore et parum inflexo; sensibus corporeis vegetus; eloquio comptus; ingenio subtilis; animo magnus; virtutum iter jam altius ingrediens, omnibus amabilem se exhibens; oppressis et pauperibus erat compatiens; elatis resistens; sociorum promotioni intendens, honorum omnium venerationi; munificus et facetus; fallere vel falli præcavens; statim prudens huius sæculi filius, lucis futurus.

Qualiter primum crevit in redditibus.

Primum redditum habuit de dono Joannis Wigorniensis episcopi, ecclesiam videlicet Beatæ Mariæ Littoream. Postmodum, de donatione archiepiscopi, ecclesiam de Ottefordia. Postea habuit præbendam Londoniæ in ecclesia Sancti Pauli, et aliam C Lincolnæ.

Tunc impetrata a domino suo archiepiscopo transfretandi licentia per annum studuit in legibus Bononiæ, postea Autissiodori. Processu temporis et meritorum ejus, ordinavit eum archiepiscopus diaconum, et fecit Cantuariensis ecclesiæ archidiaconum: post episcopos et abbates, in ecclesia Anglorum hic primus et dignior est personatus, et ei valebat centum libras aënti.

Qualiter factus est cancellarius.

Consecrato igitur, per manum ejusdem archiepiscopi, secundo Henrico rege Anglorum; commendatione et obtentu archiepiscopi, et hortatu actusque nobilis Henrici Wintoniensis episcopi, regis D factus est Thomas cancellarius, quasi omnibus aliis præelectus: vir industrius, animo magna volvens, militariumque et magnarum rerum experiens; cuius obsequii et honoris vices ita operosus exsolvit ad Dei laudem, et regis honorem, et totius regni utilitatem; ut in incerto sit, utrum aliquis nobilior, magnificentior, et regi utilior fuerit, in pacis et bellicis negotiis.

Cancellarii Angliæ dignitas est, ut secundus a rege in regni habeatur; ut altera parte sigilli regii, quod et ad ejus pertinet custodiam, propria signet mandata; ut capella regis in ipsius sit dispositione

et cura; ut vacantes archiepiscopatus, episcopatus, abbatias et baronias, cadentes in manu regis, ipse suscipiat et conservet; ut omnibus regis adsit consiliis; ut etiam non vocatus accedat (5); ut omnia sigilliferi, regii clerici sui manu signentur, omnia cancellarii consilio disponantur: item ut, suffragantibus ei per Dei gratiam vitæ meritis, non moriatur, nisi archiepiscopus aut episcopus, si voluerit. Inde est quod cancellaria emenda non est.

De pace reddita Angliæ, eiectione Flandrensibus.

Et cum tempore regis Stephani regnum Angliæ profanis decertatum odiis guerræ tempestas involvisset; bellica undique clades desævisset; in unaquaque fere tertia villa speluncæ latronum, hostilia videlicet castra, firmata essent; exhæredatque fuissent nobiles indigenæ; et alienigenæ Flandrenses, et marticolæ (6) viri Cantiam, et plurimam regni partem, occupassent; cumque diuturnitate guerræ fere vicennalis ita turbata essent omnia, ut impossibile videretur Flandrenses ejici, et regnum in statum pristinum et antiquam dignitatem et pacem reformari, maxime novo rege adolescente; miseratione Dei, consilio cancellarii, et cleri et bonorum regni, qui pacis bonum volebant, infra tres primos menses coronationis regis, Willelmus de Ipra, violentus incubator Cantiam, cum lacrymis emigravit: Flandrenses omnes, collectis impedimentis et armis, ad mare tendunt: castella omnia per Angliam corruunt, præter antiquas pacis conservandæ turrets et oppida: corona Angliæ, revocatis defectionibus, redintegratur; exhæredatis jura paterna restituuntur: desilvarum latibulis ad villas prodeunt latrones, et communi gaudentes pace teneri, conitant gladios in vomeres, lanceas in falces. Territi a furcis fures, similiter agriculturæ, aliarumve artium mechanicarum sunt exercitantes. Pax ubique est; clypei importantur, caulæ exportantur: exeunt securi ab urbibus et castris ad nundinas negotiatores, ad creditores repetendos Judæi.

Hujus cancellarii industria et consilio, admittentibus ordinatis Dei, et comitibus et baronibus, nobile illud regnum Angliæ, tanquam ver novum, renovatur, ecclesia sancta honoratur, vacans episcopatus, vel abbatia, honestæ personæ sine simonia donatur: rex, favente Rege regum, in omnibus negotiis suis prosperatur: Angliæ regnum ditatur; pleno replet illud copia cornu: colles culti sunt; valles abundant frumento, pascuæ pecoribus, ovilia quoque balantibus.

Cancellarius Thomas regni sedem, palatium Londoniæ, prius fere ruinam, reparari facit; mira celeritate tantum opus perficiens intra quoddam Pascha et Pentecosten, tot fabris lignariis, et aliis operariis tantæ instantiæ motu et sonitu operantibus, ut vix

(5) *Se inaerat* eod. Douc.

(6) *Maricola* ed. Spark.

alter alterum proxime adnotum posset audire loquentem.

Cancellarii summus erat, in clero, militia et populo regni, favor. Omnes vacantes parochianas ecclesias villarum et castrorum posset habere: nullus enim ei advocatus negare auderet, si rogare vellet; tanta tamen animi magnitudine vicit ambitionem, ut pauperibus sacerdotibus et clericis perquirendi ecclesias illas locum præoccupando dedignaretur. Magnanimus magna potius perquirebat, scilicet præposituram Beverlaci, et donationem præbendarum de Hastings a comite Augensi; et turrim Londoniæ cum servitio militum addictorum; castellariam Eye, cum honore septies viginti militum; et castrum Berkhamstedæ.

Ludebat plerumque, sed perfunctorie, non dedit opera, in avibus cæli nisis et accipitribus, et canibus venaticis, et in calculis bicoloribus

Insidiosorum ludebat bella latronum.

De honore et mensa domus cancellarii.

Cancellarii domus et mensa communis erat omnibus cujuscunque ordinis indigentibus ad curiam regis vententibus, qui probi vel essent, vel esse viderentur. Nulla fere die comedebat absque comitibus et baronibus, quos ipsemet invitabat. Jusserat quaque die, novo stramine vel feno in hieme, novis scirpis vel frondibus virentibus in æstate, sterni hospitium suum, ut militum multitudinem, quam scamma capere non poterant, area munda et læta reciperet, ne vestes eorum pretiosæ, vel pulchræ eorum camisiæ, ex aræ sorde maculam contraherent. Vasis aureis et argenteis domus ejus renitebat, ferculis et potibus pretiosis abundabat; ut si quæ esculenta vel poculenta commendaret raritas, emptores ejus nulla eorum comparandorum repellere deberet charitas. Summe tamen sobrius erat in his, ut de divite mensa dives colligeretur eleemosyna. Et quod a confessionis ejus auditore, Roberto, venerabili canonico de Meritona, audivi; ex quo cancellarius factus est, nulla eum polluit luxuria. Super quo et rex ipse diurnas ei et nocturnas tendebat insidias: sed tanquam vir timoratus et a Deo prædestinatus munditiæ carnis intendens, lumbos præcinctos habebat. Et quidem vir sapiens regni moderamini, et tantarum curarum publicarum et privatarum intentus occupationi, rarius illecebris talibus attentabatur. Quoniam,

Otia si tollas, perire cupidinis arcus.

Vir pudicus cancellarius, osor turpitudinis et impudicitiae, quemdam clericum suum magnæ prosapiae, Ricardum de Ambli, pro eo quod cujusdam socii sui, dum longinquo aberat in transmarinis, uxorem seduxerat et accubuerat; facta ei persuasione quod vir ejus in fata concessisset; a domo et amicitia sua projecit, et in turri Londoniæ incarceratum et in compediibus diu afflictum, teneri fecit.

(7) *Confirmavit* ed. Spark.

Qualiter nutrebat filios nobilium.

Cancellario, et regni Angliæ et regnorum vicinorum magnates liberos suos servituros mittebant, quos ipse honesta nutritura et doctrina instituit, et cingulo donatos militiæ, ad patres et propinquos cum honore remittebat; aliquos retinebat. Rex ipse, dominus suus, filium suum, hæredem regni, ei nutriendum commendavit: quem ipse cum coætaneis sibi multis filiis nobilium, et debita eorum omnium sequela, et magistris, et servitoribus propriis, quo dignum erat honore, secum habuit.

In qua tamen tantorum sæcularium honorum pompa ipse sæpe disciplinam secretam, nudato ad flagella dorso, recipiebat; cum erat in vicinia Londoniæ, a Radulpho priore Sanctæ Trinitatis; in vicinia Cantuariæ, a Thoma presbytero Sancti Martini. Humilis erat humilibus, elatis ferus et violens; quasi innatum erat ei:

Parcere subjectis et debellare superbos.

Cancellario homagium infiniti nobiles et milites faciebant; quos ipse, salva fide domini regis, recipiebat; et ut homines suo patrocínio eos ulteriore fovebat.

Transfretaturus interdum sex aut plures naves in sua habebat velificatione; nullumque, qui transfretare vellet, remanere sinebat: appulsus gubernatores suos et nautas ad placitum eorum remunerabat. Nulla fere dies effluebat ei, qua non ipse aliqua magna largiretur donaria, equos, aves, vestimenta, auream vel argenteam suppellectilem, vel monetam. Sic nimirum scriptum est, quidam erogant propria et semper abundant; alii rapiunt aliena,

Et curtæ semper abest rei;

tantamque habebat cancellarius donandi gratiam, ut amor et deliciæ totius orbis Latini reputaretur. Ut cuique erat ætas, ita quemque facetus adoptabat.

Dei omnipotentis instinctu, et cancellarii suasu, dominus rex vacantes episcopatus et abbatias non diu retinebat, ut fisco suo patrimonia crucifixi inferrentur (quod postea fecit; quod amplius absit ab eo); imo sine magna mora honestis illas dabat personis, et secundum Deum.

Iterum cancellarii consilio dominus rex canonicalem ecclesiam Meritonæ, ubi morantes Deum merentur, in gratiam et familiaritatem recepit; et eam a presbyterio susceptam sumptibus suis consummavit (7), et perpetuis ditavit redditibus: ibique aliquando, cum religioso conventu, poenitentiae triduanas ante diem Paschæ celebrabat excubias. Post nocturnum vero obsequium, quod dicitur tenebrarum, sed est lucis, die parascevæ usque ad horam nonam, vicinarum villarum pauperes, orationum gratia, visitabat ecclesias, pedes incedens, in cappa absconditus, uno solo comitatus socio, viarum duce.

Item cancellario Thoma suggerente, pauperes Angligenas morantes in Gallis, quos fama celebrabat bonos, vel monachum in religione, vel magistrum in studio, rex revocabat, et tales in regno suo plantabat personas; ut magistrum Robertum de Melduno in episcopali ecclesia Herefordiæ; Willelmum monachum Sancti Martini de Campis in abbazia Ramesciæ.

Ita ob ipsius dotes virtutum, animi magnitudinem, meritorum insignia, quæ animo ejus inhæserant, cancellarius regi, clero, militiæ, et populo erat acceptissimus. Pertractatis seriis, colludebant rex et ipse, tanquam coætanei pueruli, in aula, in ecclesia, in consessu, in equitando. Una dierum coequitabant in strata Londoniæ, stridebat deformis hiems: eminus aspexit rex venientem senem, pauperem, veste trita et tenui, et ait cancellario: « Videsne illum? » Cancellarius: « Video. » Rex: « Quam pauper, quam debilis, quam nudus! Nunquidne magna esset eleemosyna dare ei crassam et calidam cappam? » Cancellarius: « Ingens equidem, et ad hujusmodi animum et oculum, rex, habere deberes. » Interea pauper adest: rex substituit, et cancellarius cum eo. Rex placide compellat pauperem, et quarit si cappam bonam vellet habere. Pauper nesciens illos esse, putabat jocum, non seria agi. Rex cancellario: « Equidem tu hanc ingentem habebis eleemosynam; » et injectis ad capicium ejus manibus, cappam novam et optimam de scarleta et grysiõ qua indutus erat, rex cancellario auferre, ille retinere laborabat. Fit ibi motus et tumultus magnus: divites et milites, qui eos sequebantur, mirati accelerant scire quænam esset tam subita inter eos causa concertandi: non fuit, qui diceret: intentus erat uterque manibus suis, ut aliquando quasi casuri viderentur. Aliquando reluctatus cancellarius, sustinuit regem vincere, cappam sibi inclinato detrahere, et pauperi donare. Tunc primum rex sociis suis acta narrat: risus omnium ingens: fuerunt, qui cancellario cappas et pallia sua porrigerent. Cum cappa cancellarii pauper senex abit, præter spem locupletatus, lætatus, et Deo gratias agens.

Aliquotiesque ad hospitium cancellarii rex comedeat, tum ludendi causa, tum gratia videndi quæ de ejus domo et mensa narrabantur. Rex veniebat aliquando equo admissõ in hospitium cancellarii sedentis ad mensam; aliquando sagitta in manu, rediens venatu, vel iturus in nemus: aliquando bibebat, et viso cancellario recedebat; aliquando saliens ultra mensam, assidebat et comedeat. Magis unanimes et amici nunquam duo alii fuerunt temporibus Christianis.

Fuit aliquando gravi tentus infirmitate cancellarius Rothomagi apud sanctum Gervasium. Venerunt eum duo reges simul videre, rex Francorum, et rex Anglorum, dominus suus. Tandem dispositus ad sanitatem et convalescens, una dierum sedit ad ludum scaccorum, indutus cappa manicata. Intravit eum

visitare Aschetinus, prior Legecestris, veniens a curia regis, qui tunc erat in Gasconia; qui liberius eum allocutus, ausu familiaritatis, ait: « Quid est hoc quod cappa manicata utimini? Hæc vestis magis illorum est, qui accipitres portant; vos vero estis persona ecclesiastica, una singularitate, sed plures dignitate; Cantuariæ archidiaconus, decanus Hastingsæ, præpositus Beverlaci, canonicus ibi, et ibi; procurator etiam archiepiscopatus; et, sicut rumor in curia frequens est, archiepiscopus eritis. » Cancellarius respondit, inter cætera, ad verbum illud: « Equidem tres tales pauperes agnosco in Anglia sacerdotes, quorum cujuslibet ad archiepiscopatum promotionem magis optarem quam meam: nam ego, si forte promoverer, ita dominum meum regem

intus et in cute novi,

neesse haberem, aut ipsius gratiam amittere, aut Domini Dei, quod absit, servitium postponere: » quod et post ita contigit.

Rex Angliæ ad suam transfretationem navem suam propriam solet habere. Cancellarius ei fieri fecit non unam solam, sed tres simul naves optimas, et omnibus necessariis instructas, ut nihil deesset; et eas regi domino suo dono dedit.

Venerunt aliquando in Angliam nuntii regis Norwegiæ: quo audito, cancellarius misit obviam eis, qui eos ad curiam domini regis duceret, et eis sumptus necessarios, nomine cancellarii, ministraret.

Nicolaus archidiaconus Londoniæ incidit semel in offensam regis, unde domus ejus, familia ipsius expulsa, ex regis præcepto serata, et regi subhiastata fuit. Non destitit bonus cancellarius, quin ipsa die archidiaconum regi reconciliaret, et ad possessionem revocari suam impetraret.

Eodemque modo officiosus fuit quandoque episcopo Cenomannensi, et Giloni archidiacono Rothomagensi: nam cum in schismate Romanæ Ecclesiæ hinc Octavianus et imperator Fredericus qui eum fovebant: inde catholicus papa Alexander consilio suorum cardinalium nuntios suos misissent ad regem Francorum, et regem Anglorum tunc transmarinum; illi autem, convocatis episcopis plurimis et summatis regnorum suorum, apud Novum Forum, cum congregati essent, nuntios illos et rationes eorum audituri, et de merito electionis eorum, utriusque obedientiæ se subderent, tractaturi: placuissetque tandem eis Alexandri electio quæ justior eis et sanctior non immerito visa est; pro eo quod archiepiscopus Rothomagensis Hugo eam approbavit, et per Gilonem nepotem et archidiaconum suum suffraganeis suis recipendam mandavit; rex vehementer commotus, domos archidiaconi dirui præcepit, quoniam in ipsum archiepiscopum grandævum, et virum magnanimum palam excandescere rex veritus est. Tunc domino regi supplex ait cancellarius: « Domine mi rex, equidem domus illa quam ruere præcipitis, archidiaconi Gilonis est; sed hospitium meum est. » Et hujusmodi dixit apposite ad persuadendum, ut tandem a rege delinito et suaso, archidiaconi pacem

cum domus ipsius integritate obtineret. In crastino A
 audivit rex, quod episcopus Cenomannensis Alexandrum papam recepisset exemplo domini Rothomagensis, et nuntiis ejus obedienciam promisisset papæ servandam. Rex iratus est, quod ejus sine jussu et licentia et sententia hoc fecisset. Marescalli regis, commotione ejus vel forte præceptione intellecta, ad hospitia episcopi vadunt, chamis succisis, equos eji-
 ciant, sarcinas episcopi in vicos exportant, eum hospitio privant; a curia episcopus turpiter recedere compulsus est. Facit rex breves scribi, ut domus ejus Cenomanni diruantur. Signatas breves rex in manu tenens, et ostendens publice, ait astantibus: « Equidem Cenomannenses audient de episcopo suo rumorem. » Omnis clerus, qui aderat in tanta duorum regum curia, doluit; cancellarius supra omnes: B
 intelligens autem regem in tanta ira frustra compellendum et rogandum, præcepit cursoribus regis, bajulis litterarum illarum, ut non festinarent; et cum itinere duorum dierum Cenomannis venire possent, non illuc venirent, nisi quarto die, acquieverunt illi. In crastino ad dominum regem episcopus ire suasit cancellarius pro Cenomannensi rogaturos: ierunt aliqui, regem inexorabilem invenerunt; ierunt alii, suggerente cancellario, repulsam passi sunt. Tandem cancellarius ipse regem adiit, pro episcopo oravit; in crastino similiter: instantia cancellarii rex compulsus, tandem acquievit; putans jam, quod domus episcopi vel tota vel magna ex parte corruisset. Statim litteras regis de pace episcopi cancellarius misit præfecto Cenomanni per nuntium proprium, cui et in amicitia suæ observantia injunxit, ut die vel nocte non quiesceret pes ejus, donec Cenomannum veniret. Ille continuato diplomate Cenomannum venit, intactis domibus episcopi, ipso die, quo priores nuntii domini regis; qui tamen prius venerant, et litteras regis de domibus episcopi diruendis ostenderant. Et hoc quidem dolo bono cancellarii se delusum rex postea gavivus est; sicut legitur in Timæo de illa naventium saluberrima sortis fraude.

Quinquaginta duos clericos cancellarias in obsequio suo habebat: quorum plurimi in suo erant comitatu, curabant episcopatus et abbatias vacantes, aut ejus proprios honores ecclesiasticos.

Deliberavit quandoque rex Anglorum cum cancellario, et aliis quibusdam regni sui magnatibus, petere a rege Francorum filiam ejus Margaretam matrimonio copulandam filio suo Henrico. Placuit consilium. Hæc siquidem regum et magnorum virorum magna est confœderatio.

Hæc res et jungit, junctos quoque servat amicos.

Ad tantam petitionem tanto principi faciendam quis mittendus erat, nisi cancellarius? Eligitur: assentitur. Igitur cancellarius rem, personas, et officium

(8) *Equis ad speciem venustis, ad vecturam validis et militum ejus dextris trahebantur et scuta et armatabantur, addit cod. Douc.*

suum attendens, et se tantæ rei commetiens, juxta illud poeticum:

*Metre quod audes; nuptialiter se instruit,
 Qui nuptias mittitur conciliare futuras.*

Parat ostendere et effundere luxus Anglicani opulentiam; ut apud omnes et in omnibus honoretur persona mittentis in misso, et missi sua in se. Circiter ducentos in equis secum habuit de familia sua, milites, clericos, dapiferos, servientes, armigeros, nobilium filios, militantes ei, et armis omnes instructos (8). Omnes isti, et omnis eorum sequela, novo festivo fulgebant ornatu vestium, quisque pro modo suo. Habuit etiam viginti quatuor mutatoria vestimentorum (9), omnia fere donanda, et in transmarinis relinquenda, et omnem elegantiam varii, grysii, et pellium peregrinarum, palliorum quoque et tapetum, quibus thalamus et lectus episcopi hospitio recepti ornabantur. Habuit secum canes, aves omne genus, quo reges utuntur et divites. Habuit in comitatu suo octo bigas curules; unamquamque bigam quinque equi trahebant, dextrariis corpore et robore similes: quisque equus suum sibi deputatum habebat fortem juvenem nova tunica succinclum, euntem cum biga; ipsaque biga suum veredum et custodem. Duæ bigæ solam cervisiam trahebant, factam in aquæ decoctione ex adipe frumenti, in cadis ferratis, donandam Francis, id genus liquidi plasmatis mirantibus, potum sane salubrem, defæcatum, colore vineo, sapore meliori. Habebat cancellarii capella C
 bigam suam, camera suam, expansam suam, coquinam suam; portabant aliæ esculentorum et poculentorum aliquid; aliæ dorsalia tapeta, saccos cum vestibus nocturnis, sarcinas et impedimenta. Habuit duodecim summarios. Octo scrinia cancellarii continebant supellectilem, auream scilicet et argenteam; vasculos, cullulos, pateras, ciphos, cuppas, urceolas, pelves, salina, cochlearia, cullellas, paropsides. Aliæ coffræ et cliteLLæ cancellarii continebant monetam, æs plurimum quotidianis ejus impensis et donis sufficiens, et vestes ejus, et libros aliquot et hujusmodi. Unus summarius capellæ sacra vasa, et altaris ornamenta, et libros portabat, cæterorum præambulus. Quisque summariorum suum habebat agasonem, qualein et qualiter decuit instructum. Quæque D
 etiam biga habebat canem alligatum vel supra vel subtus, magnum, fortem et terribilem; qui ursum vel leonem domiturus videretur. Sed et supra quemque summarium erat vel simia caudata, vel

humani simulator simius oris.

In ingressu Gallicanarum villarum et castrorum, primi veniebant garciones pedites

fruges consumere nati

quasi ducenti quinquaginta, gregatim euntes sex vel deni, vel plures simul, aliquid lingua sua pro

(9) *Muricibus Tyriis iteratas vellere lanas, plures vestes hotoericas, add. cod. Douc.*

more patriæ suæ cantantes. Sequebantur aliquo intervallo canes copulati et leporarii in loris et laxis suis, seu quo alio dignentur nomine, cum concurretoribus et sequacibus suis. Post modicum stridebant ad lapides platearum illæ bigæ ferratæ, magnis coriis animalium consutis coopertæ. Sequebantur ad modicam distantiam summarii agasonibus, positis genibus super clunes summariorum, equitantibus. Aliqui Franci a domibus suis egressi ad tantum strepitum quærebant, quis veniret, cujus esset illa familia? Aiunt illi, quod cancellarius regis Anglorum ad dominum regem Franciæ missus veniret. Dicunt Franci: « Mirabilis est ipse rex Anglorum, cujus cancellarius talis et tantus incedit. » Sequuntur ad aliquam intercapedinem post summarios armigeri, militum portantes scuta, et trahentes dextrarios: inde, alii armigeri; dehinc ephebi; deinde, qui aves portabant; postea, dapiferi, et magistri, et ministri domus cancellarii; deinde milites et clerici, omnes bini et bini equitantes; postremo, cancellarius, et alii familiares ejus circa eum.

Appulsus in transmarinis, statim præmiserat domino regi Francorum cancellarius mandans quod ad eum veniret. Venit per castrum Medlenti. Rescripserat ei rex Francorum, quod occurreret ei Parisiis, et qua die. Rex itaque volens cancellarium procurare, sicut nobilitatis et consuetudinis Gallicanorum regum est omnem mortalem ad curiam Franciæ venientem, quandiu in curia fuerit, procurare; edicto Parisiis dato prohibuerat ne quis aliquid cancellario, vel suis emptoribus venderet. Quo præcognito, cancellarius præmiserat suos ad fora vicina, Lamaci, Corboilli, Pontis Isarei, Sancti Dionysi; qui sibi emerent panes, et carnes, et pisces, vina, et cibaria, in abundantia, mutato, suppressisque nominibus, habitu. Et cum Parisiis domus Templi hospitium habiturus ingrederetur; occurrerunt ei sui dicentes, quod hospitium omnibus bonis instructum ad moram triduanam inveniret, quaque die mille hominibus procurandis. Equidem in divitiis regis Salomonis legitur quot animalium carnes quotidianis ejus impensis sufficerent; et equidem una die, anguillarum unum solum ferculum cancellarii centum solidis sterlinguorum emptum fuit: quod omni patriæ notum etiam loco proverbii multo tempore multis in ore erat de aliis ejus ferculis et impensis sileo. Ex hoc uno intelligi potest, quod mensa cancellarii sumptuosa et sufficiens fuit.

Qualiter eum dominus rex Francorum et nobiles illi Franci honoraverunt; qualiter ipse vicissim eos; et præterea qua comitate susceperit scholares Parisienses et magistros scholarum, et cives scholarium Angligenarum creditores, dicere non sufficio. Legitur de Hannibale, quod, post interfectum Hasdrubalem, Romam nuntios miserit, dicens eis: « Ite, et omnem mortalem explete pecunia. » Idem forte legit et curavit cancellarius, omnem nobilem Francum ba-

A ronem, militem, servitorem regis, vel reginæ regis Francorum, magistros scholarum, scholares, civium nobiliores, muneribus suis explebat. Omnia sua vasa aurea et argentea donavit, omnia mutatoria vestimentorum: illi pallium; illi cappam griseam; illi pelliciam; illi palefridum; illi dextrarium: quid plura? Supra omnem hominem suam gratiam adeptus est. Legatione sua feliciter functus est: propositum assecutus est: quod petiit, ei concessum est. In reditu suo Guidonem de la Val, regis Angliæ impugnatorem, patriæ stratæque publicæ deprædatorem, cepit, et conjectum in vincula apud castrum Novi Forti incarceravit. Hoc modo se cancellarius Thomas in pacis studio et tempore habuit, quid de eo in bellicis negotiis occupato loquar?

B *Qualiter cancellarius regi servierit in sua uerra de Tolosa.*

In exercitu et obsidione Tolosæ, ubi tota Anglia, Normannia, Aquitania, Andegavis, Britannia, Scotia, in præsidium regis Angliæ, militarem manum, et fortitudinem bellicam emisit; cancellarius de propria familia lectam manum militum septingentos milites habebat. Et quidem, si ejus paritum esset consilio, urbem Tolosam, et regem Franciæ, qui favore sororis comitissæ Constanciæ se immiserat, sed et improvidè sine exercitu et manu forti, invassissent et cepissent; tantus erat regis Anglorum exercitus. Sed vana superstitione et reverentia rex tentus consilio aliorum, super urbem, in qua esset dominus suus rex Franciæ, irruere noluit, dicente in contrarium cancellario, quod personam domini rex Francorum ibi deposuisset, eo quod supra pacta (10) conventa hostem se ei posuisset. Non multo post, vocata et congregata venit in urbem militia regis Francorum; et rex Angliæ, cum rege Scotiæ et omni exercitu suo, inopis voti et inefficax propositi rediit; capta tamen prius urbe Cadurcio, et plurimis castellis, in vicinia Tolosæ, quæ erant comitis Tolosæ, et suffraganeorum ejus, vel quæ comes Tolosæ regis Angliæ fantoribus prius abstulerat. Ad quæ omnia retinenda, post reditum regis Angliæ, comitibus omnibus recusantibus, solus cancellarius cum sua familia, et solo Henrico de Essexia, constabulario et barone regis, remansit. Et postea tria castra munitissima, et quæ inexpugnabilia videbantur, ipsemet lorica indutus et galea, cum suis in manu forti cepit. Sed et Garunnam cum militari manu transiit supra hostes; confirmataque in regis obsequium tota illa provincia, gratosus et honoratus rediit.

Item qualiter se habuit in guerra Francorum.

Postmodum autem in guerra regis Francorum et domini sui regis Anglorum in Marchia, ad communem terminum terrarum suarum inter Gisorcium et Triam et Curceles; cancellarius, præter propriæ familiæ septingentos equites, alios mille ducentos stipendarios milites habebat, quatuor millia servientium, per unam quadragemam. Et cuique militi

(10) *Pacta om. e. s. park.*

quaque die, dabantur ad equos et armigeros procurandos tres solidi illius monetæ; ipsique milites omnes ad mensam cancellarii erant. Ipsemet clericus cum esset, cum valente milite Francorum Engelranno de Tria, e regione subditis equo calcaribus veniente armato, lancea demissa et equo admissis congressus, ipsum equo dejecit, et dextrarium lucrifecit. Et in toto regis Anglorum exercitu semper primi erant milites cancellarii, semper majora audebant, semper præclare faciebant, eo docente, ducente, eo hortante: canere eductui, canere receptui, in lituis suis ductilibus, quos in exercitu suo proprios, sed universo hinc inde exercitui habebat notissimos. Unde ipse hostis etiam et expugnator regis Francorum, et terræ ipsius in igne et gladio depopulator, in magnam perveit gratiam ipsius regis Francorum et magnatum totius Galliæ, suffragantibus ei meritis fidei præstantis et nobilitatis suæ notissimæ: quam gratiam postmodum tempore opportuno sibi rex exhibuit. Virtus quippe et in hoste laudatur.

De electione cancellarii in archiepiscopum.

Interim diem suum postremum clausit archiepiscopus Theobaldus. Statuit ergo rex Anglorum cancellarium suum in archiepiscopatum promovere, intuitu meritorum personæ; confidens, quod sibi ad placitum et nutum, ut cancellarius fecerat, archiepiscopus obsequeretur. Præcedente itaque notaque omni clero Angliæ regis voluntate, quod solum electionis illius meritis derogavit (11), cancellarius archidiaconus Cantuariæ, ejusdem ecclesiæ archiepiscopus unanimiter eligitur. Solus Gilbertus Herefordiæ, qui et postea translatus est in Londoniam, habitu monachus, vinum vel carnem non gustans, quod potuit, dissuasit: ut putabatur, non bene zelans electionem, sed male electum: aspirare enim et pro se laborare credebatur. Postmodum enim dixit, mirum fecisse regem, qui de homine sæculari, et de milite quodam faceret archiepiscopum.

Anno gratiæ millesimo centesimo sexagesimo secundo, octava die Pentecostes, ecclesiæ Cantuariensis festa die, die videlicet sanctæ Trinitatis, in ipsa metropolitana ecclesia congregatis suffraganeis episcopis omnibus, per filium hæredemque regis Henrici secundi Henricum, et per Ricardum de Luci, aliosque magnates Angliæ, qui aderant ex parte regis tunc transmarini, beatus Thomas, liber et ab omni querela sæculari solutus et quietus, Ecclesiæ Cantuariensi est redditus et repræsentatus, et per manum Henrici venerabilis episcopi Wintoniæ, archiepiscopus ordinatus. Papa Alexander tertius ei pallium misit per clericum ejus Joannem Salesberiensem. Archiepiscopus contra illam fasciam pectoralem et humeralem suscipiendam devotus, pronus et nudus pedes ivit. Mysterium siquidem grande est, illud insigne, illud archiepiscopi singulare. Pallium pro aurea lamina est institutum, in qua summus pontifex in lege nomen Domini tetragramma-

ton in fronte sua præferbat inscriptum. Duæ lineæ propendentes sunt duæ leges, Christi passionem præferentes, spinulæ sunt clavi, quibus corpus Christi, cruci figitur. In ordinatione sua, unctione misericordiæ Dei visibili et invisibili perfusus, exiit sæcularem hominem, et Jesum Christum induitur: evacuavit, quæ erant sæcularia cancellarii; satagens, quæ sunt boni archiepiscopi.

Itaque omni custodia excubabat animum suum. Sermones ejus serii erant ad ædificationem auditorum: opera ejus, misericordiæ et pietatis: sententiæ ejus, justitiæ et æquitatis. Cilicio usque ad poplites asperrimo et vermibus scaturiente, et parco cibo carnem edomabat, et consueto potu aquæ, in qua coctum erat feniculum. Vinum tamen prægustabat, et dabat considentibus; et carni appositæ aliquid comedebat; sed pane reficiebat. Omnia tamen munda mundis; et in culpa non est cibus, sed appetitus. Verberibus disciplinalibus frequenter dorsum nudum exponebat. Proxime supra cilicium habuit habitum monachalem, quoniam monachorum ut abbas Cantuariensium; supremo, canonicalem, ut clericis conformaretur. Stolam tamen, jugum Christi suave, circa collum et diebus et noctibus habebat. Facies ejus exterior similis erat multitudini, intus omnia dissimilia. Sancti Sebastiani et sanctæ Cecilie imitator, quorum ille sub absconso chlamidis Christi militem gerebat absconditum: illa cilicio carnem domans, desuper auratis vestibus tegebatur. In esu et vestitu religiosior studebat esse quam videri. Orationi intentus, Spiritui creatori spiritum suum creatum reconciliare, et quodam modo unire vacabat. Dei et hominum quasi quidam interpres, commendabat oratione Deo homines, prædicatione Deum hominibus. Sacræ lectioni deditus, suum in divina pagina habebat eruditorem. Interdum post prandium cum sociis conferebat, audiens et interrogans eos. Usus est convictoribus viris religiosis, clericisque honestis et litteratissimis. Familiam habuit similiter electam, bonorumque virorum receptui et venerationi devotam. In dandis erat eleemosynis munificus, mittens hospitalibus donibus, et pauperibus collegiis, interdum quatuor vel quinque marcas, interdum annonam et carnes.

Cum enim piæ memoriæ Theobaldus, prædecessor ipsius, statutas prædecessorum suorum eleemosynas duplicare consuevit, hic religiosa æmulatione etiam duplum ejus censuit duplicandum. Ad hujus pii operis observantiam, omnium, quæ ex quocunque titulo percipiebat, decimas consecrabat. In secretiori cellula tredecim pauperum pedes curvatis genibus quotidie abluebat, in memoriam Christi; singulis eorum, post plenam refectionem victualium, quatuor argenteos largiens: quod si forte aliquando, raro tamen, in propria persona gerere prohibebatur, hoc diligentissime per vicarium faciebat impleri. Solitarius agens usque in miraculum lacrymis sui-

(11) Verba quod s. e. i. m. d. om. ed. Spark.

fundebatur : et sic in altaris versabatur officio, ac si præsentialiter in carne geri cerneret Dominicam passionem. Reverentissime divina sacramenta tractabat, ut intuentium fidem et mores ipsa contractatio informaret.

Amplius : vagus et egenus in domo sua reficiebat, contra hiemem multos vestiebat. Cantuariæ pleurumque in claustrum se recipiebat, et sicut unus manachorum ibi sedentium sedebat studens in aliquo libro diutili : post ibat visitare monachos infirmos, ut eorum audiret et impleret desideria. Erat oppressorum consolator, viduarum maritus, pupillorum adjutor. Erat præterea humilis et affabilis mansuetis, se efferentibus severus. Contra injustitiam et insolentiam potentum quasi turris erecta in Damascum firmabatur, neque ipsius regis preces vel litteræ cuiquam apud eum prodesse poterant, nisi cum justitia.

Pudore bono nunc maxime repletus fuit, qui jam pridem etiam cancellarius metas pudicitiae non excessit. Alter quodammodo Moyses erat, tabernaculum Domini crebro intrans et exiens; intrans tempore accepto ad Dei contemplationem, exiens ad piam erga proximos actionem. Alter Jacob nunc copulabat sibi Liam fructu fecundam; nunc autem Rachelis pulchrioris hærebat amplexibus. Erat quasi unus angelorum Dei, qui per scalam, cujus summitas caelos tangebatur, nunc descendebatur ad sublevandas necessitates hominum, nunc ascendebatur ad divinæ majestatis et supernæ claritatis intuitum : suspensus a terrenis et transitoriis summo opere intendebatur in caelestia. Vacabat virtutibus, quæ vitam et præsentem beatificent, et promerentur æternam. Aderat ei primo regina ratio, quæ ut domina ancillis, ita illa cupiditatibus et pravis animi motibus imperat. Itaque ductu rationis progressus est in virtutem; quæ sese diligens aspernatur contraria, et a se oriens, rursus ad se revertitur, et omnia sua complexa nihil quærit aliunde. Aderat ei virtutis species quatuor : prudentia, quæ eum reddidit discretum in rerum cognitione, personarum, loci, temporis æstimatione, in pravorum fuga, in appetendorum electione; justitia, qua Deo et cuique quod suum erat, conservare studebat; fortitudo, quæ eum in adversis vindicans, a malorum præsentium ægritudine et futurorum metu protegebat; temperantia, quæ eum in prosperis nihil immoderate facere permittens, a libidine omni, et a cupiditate rerum temporalium revocabat, et insolenti non sinebat alacritate gestire. Hæc est quadriga (12) Aminadab; hæc est diatessarou prima; hæc est in homine summa harmonia : hic est in homine dulcis ille et suavis concentus, qui Dei etiam anres replet, et inducit hominem in vitæ beatitudinem, quæ est, secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio.

Hæc vitæ beatitudine affectus et beatus effectus

A archiepiscopus Thomas curabat, constanter, splendide, graviter, honeste agere omnia; ad sapientiæ cuncta referre arbitrium; sibi imperare; sapientiæ stare iudiciis, non populi; fortunæ non timere insidias; contra adversa septum, munitum, et inexpugnabilem se gerere; non sibi, sed omnibus ejus auxilio indigentibus se natum credere, maxime autem ecclesiæ suæ, quam regendam susceperat; in terris divina contemplari, Jesum Christum initari natum, et missum ad passiones, ipsumque vere diligere, et ejus observare mandata; suam et commissarum sibi animarum salutem quærere. Hinc factum est, ut consecraretur apud Deum gratiam, apud homines gloriam solidam quidem et expressam, consentiente laude bonorum virorum, voce incorrupta de eo bene iudicantium : hæc quidem resonat virtuti, tanquam echo voci; tanquam imago exemplari. Et quia gloria recte viventium comes est, honis viris sicut nec appetenda, ita nec est respuenda, sed Deo attribuenda. Siquidem ait Apostolus : « Nam etsi voluero gloriari, non ero insipiens; veritatem enim dicam. » Hanc tamen gloriam timuit et sprevit Thomas, ne forte subreperet elatio, scriptum esse attendens, quantumlibet justus, nunquam tamen sit securus. Est alia quædam falsa et vana gloria, quam appetunt homines superbi et vani, divites et hypocritæ : adumbrata scilicet imago gloriæ, cui nulla virtutis, quæ laudetur, subest soliditas; sed videtur similitudo quædam apparens quidem specie, non existens autem in re. Et sicut boni veræ laudis gloriæ metuunt, ita mali falsam gloriam appetunt; vel etiam si quid recte fecerint, appetentes inde laudem vel præmium, eo ipso amittunt et nomen et meritum.

Gloriosus archiepiscopus Thomas contra spem regis et omnium ita sæculum deseruit, ita repente mutatus est mutatione, quæ est dexteræ Excelsi, ut omnes mirarentur.

De tentatione diaboli per malos et injustos homines facta.

Antiquus hostis talem in Ecclesia Domini erectam columnam, talem supra candelabrum Dei accensam lucernam invidit. Inimicus homo seminat zizania. Primo ei regis tollit benevolentiam, quasi indigne ferre rex debeat, quod, qui eum primo cancellarium, post archiepiscopum fecerat; nunc et a suo se retrahit obsequio, et in pluribus ei contradicit. Regis familiares regi placere quærentes, et ejus prurientes auribus, archiepiscopo detrahebant, et eum gratis odio habebant.

Præterea quidam aulici, clerici regis, timentes potius ecclesiis suis aliquibus, quas male acquisierant, sub archiepiscopi justitia destitui, quam aliis incardinari, vel ad majora beneficia ejus tempore provehi; et per se et per episcopos aliquot regem et suos adversus archiepiscopum incitare et commovere intendebant. Nihil iam ab eo vel dici vel fieri

poterat, quod non malitia infelicitum hominum depravaret. Adeo quidem ut regi persuaderent, quod si archiepiscopi potestas procederet, regia dignitas esset procul dubio peritura; et nisi sibi et hæredibus suis prospiceret, is demum futurus erat rex, quem clerus eligeret, et quam diu placeret archiepiscopo regnaturus.

Nimirum ophthalmia vel lippitudine laborantibus inimica est lux; et justus injustis gravis erat ad videndum, et contrarius erat operibus illorum. Ipse soli Deo, et nemini, nisi in Deo, placere quærebat; illi magis regis terreni auribus faciebant insidias. Amicus Dei inimicus mundi constituitur. Moratum [morigeratum *ed. Spark.*] morosi persequuntur.

Hæc prima infestationis archiepiscopi causa. Adduntur regi et regalibus in hac dissensione plurimi episcopi, timore amittendi terram, et terrena, quæ possidebant. Destituitur eorum consilio et auxilio archiepiscopus. Accessit indignationi regis et militiæ regni, quod castrum Tunelregiæ, et totum illum honorem, pridem a Cantuariensi alienatum Ecclesia, a comite de Clara Rogero revocare intendebat, quia secundum decreta prædecessoribus et œconomis ecclesiæ prædia licuit colere et augere, non minorare vel alienare. Illi autem comiti de Clara fere omnes nobiles Angliæ propinquitate adhærebant, qui pulcherrimam totius regni sororem habebat, quam rex aliquando concupierat. Tamen prius a rege petitam obtinuerat archiepiscopus licentiam revocandi prædia Ecclesiæ Cantuariensis, a prædecessoribus suis male alienata, vel a laicis occupata. Item Ecclesiam de Eynesfordia cuidam clerico Laurentio archiepiscopus donaverat. Ejus siquidem est tam baronum suorum quam monachorum Cantuariensium vacantes in villis donare ecclesiis. Dominus villæ Willelmus de Eynesfordia reclamans, homines Laurentii expulit; archiepiscopus eum excommunicavit. Rex statim archiepiscopo scripsit, ut eum absolveret. Respondit archiepiscopus, non esse regis præcipere quemquam absolvi, sicut nec excommunicari. Rex contendit, de regali sua esse dignitate, quod non excommunicetur, qui de eo in capite teneat, ipso inconsulto. Tandem ad regem mitigandum, qui jam in eum exandescerat, et non nisi per nuntios ei loquebatur, archiepiscopus Willelmum absolvit. Et ait de eo rex apud Windsoram: « Nunc ei inde gratiam non habeo. »

Præterea diu ante, tempore scilicet Theobaldi archiepiscopi, adversus clerum Angliæ generaliter rex aliqua conceperat; quorundam clericorum insolentia provocatus.

(13) Unde aliquando in concilio dominus rex quædam satis dura proponere cœpit. Primo enim conquestus est de archidiaconorum violentia, quod aliorum delicta in sua verterent lucra, quod peccatorum pretia exigant.

(13) Unde aliquando usque ad *sit*, col. 130, lin. 33, om. cod. Donc., sed habet in alio loco, ubi sub nomine *summa causæ* occurrunt. Habet etiam alius

Et de his suos supra modum lux exerceant, cum tamen peccantibus debitam correctionem non impendant: dixitque se velle, ne archidiaconi quemquam quantumcunque infamem super aliquo crimine conveniant, præter officialis sui conscientiam. Moxque ad aliud sermonem vertens; « cogito, inquit, cogitationes pacis moveorque multum pro bono pacis, quæ in regno meo, clericorum malitia perturbatur, qui rapinas et furta perpetrant, et homicidia plerumque. Peto igitur et volo, ut tuo, domine Cantuariensis, et coepiscoporum tuorum consensu clericus in maleficiis deprehensi vel convicti vel confessi exauctorentur illico, et mox curiæ meæ lictoribus tradantur, ut omni defensione Ecclesiæ destituti, corporaliter puniantur. Volo etiam et peto, ut in illa exauctorazione, de meis officialibus aliquem interesse consentiatis, ut exauctoratum clericum mox comprehendat, ne qua ei fiat copia corporalem vindictam effugiendi. »

Ad hæc, dominus Cantuariensis, cum super petitionis hujus responso, nec usque mane impetrare posset inducias, secessit in partem cum episcopis suis. Moxque hinc inde allegatum est: episcopi dicebant secundum leges sæculi, clericos exauctoratos curiæ tradendos, et post pœnam spiritualem corporaliter puniendos, quoniam quo digniores sunt privilegio, eo deteriores judicantur in delicto; et quo deteriores in delicto, eo graviore sunt afficiendi supplicio. Non ergo mirum, inquit, si privationem ordinis sequatur supplicium corporis. Id ipsum etiam non solum legibus, sed etiam authenticis probabant exemplis; Levitas Veteris Testamenti proponentes in medium, quos reos forte flagitii lege prohibiti, sequebatur mors corporis; vel juxta similitudinem criminis, multatio in membris.

Dominus vero Cantuariensis sacris canonibus consentiens, in contrarium allegabat, asserens omnino injustum fore, et contra canones, et contra Deum, si ob unius punitionem delicti, duo quis subeat judicia. « Nec enim Deus judicat bis in idipsum. » — « Quod enim, inquit, judicat Ecclesia, aut justum est aut injustum: sed non dabis injustum, erit ergo justum. Quod cum non contineat absolutionem, continet damnationem. Si ergo damnatur reus, cum exauctoratur, non debet aliud judicium inchoari ad ejusdem condemnationem peccati. » Ad hæc quoque cavendum est, inquit, nobis, ne nostro consensu opprimatur et pereat libertas ecclesiæ, pro qua, exemplo summi sacerdotis nostri, ex officio tenemur usque ad mortem certare. Nondum autem usque ad mortem restitistis.

Ad hæc episcopi pereuntem Ecclesiæ libertatem nullum periculum asserere Ecclesiæ dicebant. « Sed, aiunt, potius nunc expedit, ut pereat, ne toti pereamus. Faciamus ergo quod rex petit; alioquin peribit fuga a nobis, et non erit, qui requirat animas

codex (Lambeth. n. 138, f. 205) quem leviter inspexi. At procul dubio sensum interrumpunt et in libro Willelmi male locata sunt.

nostras. Regi vero consentientes, hereditate possidebimus sanctuarium Dei, et in possessionibus ecclesiarum nostrarum securi dormiemus. Malitiæ etiam temporis hujus multa indulgenda sunt. » Hoc enim dictum est propter schisma, quod tunc fuit in Romana Ecclesia; erat namque apud Alemanniam quidam antipapa. Hæc dicebant episcopi, tanquam dei malitia sua non sufficiat, nisi et ipsa augeatur per malitiam episcoporum.

Ad hæc dominus Cantuariensis zelo domus Dei succensus : « Video, inquit, vos vestras inertias sub specie sustentatiæ consolari, et dispensationis vestræ prætextu, sponsæ Christi libertatem suffocari. Et quis vos fascinavit, o insensati pontifices? Quid prudenti vocabulo dispensationis manifestam iniquitatem vestram contigitis? Quid vocatis dispensationem, totius Ecclesiæ Christi dispendium? Rebus vocabula seruiant; non cum rebus pervertantur vocabula. Quod autem dicitis, malitiæ temporis multa fore indulgenda; assentior certe, sed non ob id peccata accumulanda esse peccatis. Potens est Deus Ecclesiæ suæ conditionem facere meliorem, quamvis non efficiamini deteriores. Nunquid impotens est Deus subvenire sanctæ Ecclesiæ, nisi per vitia doctorum Ecclesiæ? Arbitror vos compati infirmitatibus Christi, quasi impotens sit sponsam suam erigere, nisi sensibus nostris adjuvetur. Revera tentat vos Deus. Quæro namque quando se debent episcopi offerre discrimini? Nunquid in tranquillitate et non in discrimine? Erubescitis certe fateri, quod in tranquillitate. Restat ergo, ut cum in Ecclesia est perturbatio, pastor Ecclesiæ opponat se periculo. Nec enim majoris meriti fuit olim episcopis, in suo sanguine Ecclesiam Christi fundare, quam nostris temporibus pro Ecclesiæ libertate sanguinem fundere. Et ego quidem, Deo teste, affirmo, non esse nobis tutum a forma illa recedere, quam a sanctis patribus nostris accepimus. Nec nos quemquam morti debemus exponere, cum etiam iudicio sanguinis nobis non licet interesse. »

Hæc verba mox ad regem relata sunt. Videns illic quam plures Ecclesiæ, non dico columnas, sed arundines, vento agitari et trepidare, audito quod non per omnia voto regis essent parituri. Et certe statim ante minas cessissent, nisi domini Cantuariensis constantiam persensissent. Videns autem rex, quod in verbo illo, ubi voluit proficere, non valuit, citius ad alia se convertit, sciscitans ab eis si consuetudines suas regales essent ei per omnia servaturi. Dominus vero Cantuariensis cum consilio locutus : « Etiam, inquit, in omnibus; salvo tamen per omnia et in omnibus ordine nostro. » Et cum postea id ipsum rex a singulis ex ordine quæreret, erat quidem tunc vox illa in ore omnium. Cum vero diutius instaret, volvens et revolvens, si consuetudines suas regales absolute et absque apposita ordinis sui salvatione, simpliciter omnino se ei

servaturum promitteret dominus Cantuariensis; a Christi vicario, quod voluit, obliuere non valuit. Turbatus est ergo rex vehementer, et omnis Jerosolyma cum illo: subitoque in illa spiritus vehementia exsiliens, Londonia discessit universis negotiis suis infectis, et ratiociniis pendentibus. Videres tunc murmur in populo, commotionem in clero. Episcopi turbati et tremuli, regem abeuntem sunt prosecuti; metuentes, se non prius regem inventuros, quam audirent, se omnia bona sua perdituros. Moxque operati sunt cum rege occultam conventionem, omni mentione Dei et ordinis sui postposita: et tam facile regis petitioni assensum præbuerunt, ut viderentur consensisse tantum quantum (14) ille petisse; adeo ut qui inter eos æstimabantur scientiores, ad opprimendam Ecclesiæ libertatem fierent promiores. Cantuariensis autem solus præsul resedit, considerans ad dextram et ad sinistram; nec fuit qui cognosceret eum. Requirebat in fratribus solatium, at illi abierunt retro, et jam cum illo non ambulabant. Pacem denique peccatorum videns, et sibi undique imminere discrimen: « Unum, inquit, locutus sum; quod terreni regis regales nullatenus servarem consuetudines, nisi salvo in omnibus ordine meo. Ob id offensam regis incurri; ob id episcopi mei dereliquerunt me; ob id totius orbis oculos offendi. Sed quid? Velit, nolit mundus: ego cum mortali paciscens homine, nullo unquam tempore Dei mei et ordinis mei immemor ero, Deo volente. Absit a me, ut cujusquam mortalis metu vel gratia, Deum inveniar contempnisse! Si angelus de cælo venerit, et tale mihi consilium dederit, anathema sit. »

Fuit siquidem rex aliquoties Eboraci ubi ad eum quidam Burgensis suus de Scardeburghe accessit, questus quod quidam decanus abstulerat ei viginti et duo solidos, uxorem ipsius in capitulis plurimis vexans, et deferens sine alio accusatore ream adulterii: contra quam consuetudinem rex legem prohibitionis ediderat. Jussu regis decanus ille evocatus et coram rege conventus, præsentem archiepiscopo suo, et episcopo Lincolnensi, et Dunelmensi, et Joanne tunc Eboraci thesaurario, postea episcopo Pictavensi, respondit edoctus, quod a diacono quodam et alio laico fuerat illa accusata. Et cum neganti ei sua fuisset adjudicata purgatio, ut mitius tractaretur, hunc virum ejus archidiacono suo dedisse viginti solidos, et sibi duos. Cum hæc decanus ille coram rege testium astipulatione ibi præsentium probare non posset, exegit de eo rex iudicium, dicens quod archidiaconi et decani regni sui habitatoribus hoc modo plus pecuniæ per annum extorqueant, quam ipse recipiat. Ierunt cum clero illo et barones ejus ad judicandum. Tandem Joannes thesaurarius dixit sibi videri pecuniam esse reddendam Burgensi, et decanum archiepiscopi sui subjiciendum misericordiæ, de officio suo. Ad hæc Richardus de Luci: « Quid ergo domino regi

(14) *Ante quam* ed. Spark., rescio an melius.

judicabit, in cuius iste incidit constitutionem? » Joannes : « Nihil, quia clericus est. » Richardus : « Huic sententiæ non adero. » Et relictis illis, ad regem cum aliis baronibus rediit. Clerus postmodum cum hac intrat sententiâ, qua ab eodem Joanne formatore pronuntiata, rex aversus, ad archiepiscopum Theobaldum, diem præstituens, provocavit ; et falsam esse sententiâ iratus oppido dixit. Sed infra diem, nuntiata sibi morte Gaufridi fratris sui, transfretans appellationem non est persecutus.

Item, erant regis justitiarj itinerantes aliquando apud Dunstapulam : orta est aliqua altercatio inter Simonem filium Petri et quemdam clericum Bedefordiae Philippum de Brois. Questus est postea Simon regi quod cum Philippus, in obsequio ipsius et magna audientia, turpiloquio inhonorasset. Coram archiepiscopo Philippus super hoc a rege redargutus, cum negare non posset, respondit se conviciis provocatum calore iracundiæ dixisse, non animi iudicio. Exegit rex iudicium. Clerus ad regem mitigandum decrevit, per annum beneficio præbendæ suæ simul et regni inhabitatione Philippum privandum. Ita factum est ; nec tamen regi satisfactum est.

Prima distantia regis et sancti Thomæ pro quodam clerico, qui in Wirecestræ territorio dicebatur accubuisse filiam cujusdam probi hominis, et pro ea ipsum patrem occidisse. Hunc clericum rex voluit iudicio curiæ laicæ examinari et iudicari. Archiepiscopus renitebatur, et clericum illum in custodia episcopi fecit custodiri, ne regis justitiæ traderetur. Alia, pro clerico, qui, in ecclesia ipsius archiepiscopi, quæ in Londonia est et dicitur ecclesia Beata Mariæ in foro, furatus est calicem argenteum, quem comprehensus rex voluit iudicio sæculari iudicari. Archiepiscopus iudicio Ecclesiæ fecit eum exauctorari, et ex abundantia ad regem mitigandum cauteriari.

De concilio apud Clarendone habito.

Itaque rex, conceptis pridem aliquibus adversus clerum communiter, et nunc adversus Thomam archiepiscopum personaliter, crescentibusque de die in diem stimulatione inimica simultatibus, statuit de regalibus suis dignitatibus tractare. Convocatur generale concilium, et congregatur apud Clarendoniam. Rex proponit et scribit dignitates et consuetudines, quas avitas et in regno Angliæ esse debere dixit. Robertus archidiaconus Oxenfordensis, qui et postea episcopus Herefordensis, et Jordanus archidiaconus Cicestræ, domestici clerici domus archiepiscopi, et quidam alii, intellecta domini regis ira, quæ adversus eum graviter concepta quotidianis augebatur incrementis, accepta licentiâ discesserant ab eo. Rex etiam statim a principio, ex quo iram adversus eum alius conceperat, procuravit longius ab eo amovere duos probos et honestos clericos nutritos ab adolescentia de bonis ipsius archiepiscopi,

A quorum unus erat thesaurarius Eboracensis, et alter canonicus Sarum, et uterque Joannes dictus erat, ne in opportunitatibus suis archiepiscopus illorum consilio vel auxilio uteretur. Alterumque eligi et ordinari episcopum Pictavensem ; alterum vero exulare jussit. Sed et episcopum Herefordiensem Gilbertum propius ascitum obtinuit a domino papa transferri in Londoniensem episcopum, sicut putabatur, ut ejus contra archiepiscopum uteretur consilio.

Consuetudinum illarum plura capitula erant de libertatis ecclesiasticæ conculcatione, de cleri omnimoda oppressione : ut clericus accusatus de furto, vel rapina, vel hujusmodi, primo veniat in curiam regis. Item, ut pro quocumque crimine non excommunicetur comes, vel baro, vel officialis regis, rege inconsulto. Item ne appellationes fierent ad dominum papam, nisi post litem auditam in foro ecclesiastico coram decano, archidiacono, episcopo, archiepiscopo, et tandem in curia regis. Ne ad dominum papam iter arriperent episcopi, vel alii clerici vocati ab eo, vel appellati, vel appellantes ad eum, nisi per licentiam regis. Ne omnis controversia de fidei vel sacramenti transgressione sit in foro ecclesiastico ; sed tantum de fide adacta, pro nuptiis, vel dote, vel hujusmodi, quæ non debent fieri nisi in facie Ecclesiæ. De aliter dato fidei sacramento, ut de debitis, vel sic, statuit rex causam esse in foro laico. Item ut episcopi adsint omnibus sæcularibus iudiciis regis, præterquam iudicio sanguinis, et aliis in hunc modum, quæ palam cum sacris canonum constitutionibus dissonantiam resonabant. Sed scriptæ nunquam prius fuerant, nec etiam omnino fuerant in regno Angliæ hæc consuetudines. Et etiam si fuissent, ne de antiquitate et usu potius quam de jure niteretur, rex, in illis spuris statutis firmandis, attendere debuisset, quia Dominus dicit : « Leges meas custodite. » Item illud : « Væ qui condunt leges iniquas ! » Item nusquam invenitur Dominum dixisse : « Ego sum consuetudo ; » sed dixit : « Ego sum veritas. » Item consuetudinis ususve longævi non tanta est auctoritas ; ut aut rationem, ut ait imperator paganus, vincat aut legem. Imo, revelatione facta æquitatis et veritatis, cedat usus rationi ; ut in decretis scripserunt sancti patres : quorum ergo contra rationem et ecclesiasticam libertatem statuit et scripsit rex Christianus. Sed archiepiscopus Thomas, integer vitæ scelerisque purus, alias non poterat attentari. Imo exquisitissimo dolo et arte maligna hoc ei procuratum est, ut vel has traditiones corroborans incideret in manus Dei, vel responsus incideret in manus regis ; et condemnaretur turbator regis majestatis, inimicus coronæ, et occideretur. Dicebaturque hoc commentum fuisse Rogeri archiepiscopi Eboracensis, et Gilberti Londoniensis, et Joannis episcopi Sarum. Nam et postmodum super hoc a domino papa severissime redarguti, se purgaverunt in facie hominum, præstitis sacramentis. Hilario tamen prius obito, exquirat rex assen-

sum cleri, in his statutis firmendis. Proponitur tandem archiepiscopo, et contradicentibus episcopis discrimen a regis interpretibus, tanquam regi coronam regni auferre velit, si hæc decreta confirmare contradixerit. Archiepiscopus adnitentibus episcopis diu restitit, diu contradixit. Tandem ultimi nuntii regis venerunt, lacrymosis verbis expresse ei seorsim tracto significantes, quid futurum erat, si non acquiesceret. Timore mortis, et ut regem mitigaret, acquievit ad tempus, assensu et in verbo veritatis stipulatione, et sigillorum suorum impressione. Archiepiscopus, et ille Eboracensis, et omnes episcopi, statuta illa firmaverunt servanda regi legitime, sine dolo malo, et in bona fide. Rex eadem postea decreta transmisit domino papæ confirmanda; quæ ipse lecta et intellecta reprobavit, expavit, damnavit.

Archiepiscopus Dei electus, post casum fortior erectus, spiritum resumpsit, pœnituit, et se ipsum austerioribus alimentis et indumentis gravius cepit affligere, et se ab officio altaris suspendit, donec per confessionem et condignos pœnitentiæ fructus a Romano pontifice absolutus, meruit relaxari. Vere pœnituit, quia, quantumcunque in eo erat, errata revocare et corrigere parat: coepiscopis revocare concessa vel nolentibus, vel regis timore, qui incubuit super eos, non audentibus. Ad familiare regis domicilium, lapideo muro circumseptam indaginem de Wodestoke, ubi audierat esse regem, iter agit archiepiscopus, aliquid ei locuturus; sed a janua repulsus redit Cantuariam. In maritima apud Rumeneye, villam suam, archiepiscopus recedere deliberans, ut regis iram ad tempus declinaret, bis attentavit mare; sed ventum vel nullum habuit vel contrarium. Quod auditum, regis iram maxime inflammavit.

De concilio apud Northamptonam habito.

Unde rex postmodum aliud generale edicit concilium; locum designans apud Northamptonam. Octava sancti Michaelis, feria tertia, concilii dicta dies aderat; ipsa die venimus Northamptonam. Regem ea die non vidit archiepiscopus: quia rex circa rivos aquarum et fluentia in avibus cœli ludens veniendo, Northamptonam sero intravit. Crastino mane, dicta missa et horis, archiepiscopus ad curiam venit, ad castrum regis: in cameram primam intromissus, sedit regem exspectans, qui tunc missam audiebat: cui venienti venerabiliter assurgens, vultum exhibuit constantem, placidum, ad osculi consuetam Angliæ gratiam offerendam veracunde recipiendam paratum si rex præoccuparet. Ad osculum non est receptus. Primam sumpsit archiepiscopus loquendi materiam, de Willelmo de Curci, qui unum hospitiorum suorum occupaverat; petebatque a rege, ut illud sibi vacuari præciperet: præcepit. Secundus sermo ejus fuit, quod ad vocationem ipsius, pro verbo, quod ei moverat Joannes Marecallus, venerat. Siquidem Joannes petebat ab ar-

chiepiscopo terram unam, membrum quoddam villæ archiepiscopalis de Pagalam. Et aliquot diebus pro causa illa sibi designatis, cum breve regis in curiam archiepiscopi venerat: ubi cum non proficeret, nullo siquidem jure munitus, quod tunc lex erat; probavit tandem defectum curiæ archiepiscopi, sed super librum troporum extractum de sub pallio suo: causantibus justitiariis curiæ archiepiscopi, quod neque librum ad hoc, neque talem attulisse deberet. Reversusque ad regem, litteras citationis archiepiscopi in curia regis ei responsuri emeruerat: præstituta liti die exaltationis sanctæ crucis. Ad diem autem illum archiepiscopus non venerat; sed miserat regi quatuor milites, cum litteris suis et vicecomitem Cantuæ pariter attestantis injuriam Joannis, et imperfectum probationis ejus. Sed quid? Indigne ferens rex, quod ab eo citatus archiepiscopus in propria persona non venerat, hoc, si vellet, allegaturus, male tractavit nuntios ipsius, molestus eis in ira et iniuriis; tanquam qui contra regis citationem, in curiam ejus excusationem falsam et minus utilem attulerant: et tandem datis vadibus, eos vix relaxavit. Et aliam diem, ad instantiam prædicti Joannis, rex pro eadem causa præstixit, litteris suis ad vicecomitem Cantuæ de archiepiscopo citando emissis. Nec tunc enim, nec diu ante, ei scribere voluerat; quia eum salutare volebat. Nec aliam per litteras sibi directam solemnem et primam, ut antiqui moris erat, habuerat archiepiscopus ad concilium citationem. Dixit, inquam, archiepiscopus se ex mandato regis pro causa Joannis venisse; ad quod rex ait: Joannem esse in ejus servitio Londoniæ; venturum autem in proximo, et tunc de eorum causa cognosceret. Erat siquidem et Joannes ille cum thesaurariis et cæteris fœnalis regalis, numismatis, pecuniæ, et publici æris receptoribus Londoniæ, ad quadrangulam tabulam, quam dicitur Calculis bicoloribus, vulgo Scaccarium; potius autem est regis tabula nummis albicoloribus: ubi etiam placita coronæ regis tractantur. Eo die inter regem et archiepiscopum nil amplius actum est: sed dixit rex ei, ut ad hospitium iret, et in crastino ad causam suam reverteretur. Rediit. Secunda die, consentibus episcopis, comitibus, et baronibus Angliæ omnibus, Normanniæ pluribus, præter Rophensem episcopum, qui nondum venerat, et quemdam alium; archiepiscopus læsæ majestatis coronæ regiæ arguitur. Quia, scilicet, ut supra narratum est, a rege citatus pro causa Joannis, neque venisset neque idonee se excusasset. Archiepiscopi depulsio nullum locum habuit; allegata Joannis supradicta injuria, et jurisdictione hujus causa sua propria, et curiæ suæ integritate. Rex exegit judicium. Archiepiscopi ratio nulla est approbata. Visum est omnibus ex reverentia regiæ majestatis et ex astrictione ligii homagii, quod domino regi archiepiscopus fecerat, et ex fidelitate et observantia terreni ejus honoris, quam ei juraverat, quod parum esset defensus vel excusatus, quia citatus a rege neque venerat, neque corporis infirmitatem, vel necessariam,

quæ differri non posset, ecclesiastici officii administrationem per nuntios allegaverat : condemnandumque eum dixerunt in pœnam pecuniariam omnium bonorum suorum mobilium ad misericordiam regis. De proferendo iudicio distantia fuit inter episcopos et barones, utrisque alteris illud imponentibus, utrisque se excusantibus. Aiunt barones : « Vos episcopi debetis pronuntiare sententiam ; ad nos non pertinet hoc : nos laici sumus, vos personæ ecclesiasticæ, sicut ille ; consacerdotes ejus, coepiscopi ejus. » Ad hæc aliquis episcoporum : « Imo vestri potius est hoc officii, non nostri ; non enim est hoc iudicium ecclesiasticum, sed sæculare. Non sedemus hic episcopi, sed barones. Nos barones et vos barones pares hic sumus. Ordinis autem nostri rationi frustra inaitimini. Quia si in nobis ordinationem attenditis, et in ipso similiter attendere debetis. Eo autem ipso quod enim episcopi sumus, non possumus archiepiscopum et dominum nostrum iudicare. » Sed quid ? Rex, hac audita de pronuntiando controversia, motus est ; et controversari super hoc desitum est. Dominus Wintoniensis impositus dicere, tandem et invitus pronuntiavit. Archiepiscopus autem, quia sententiæ vel recordationi curiæ regis Angliæ non licet contradicere, sustinuit, consilio episcoporum ; adacta ad mitigandum et honorandum regem solemnem in manum ipsius missione, quasi concessionis iudicii, ut moris est ibi : et omnibus episcopis datis vadibus, præter Gilbertum illum Londoniensem, qui rogatus pro eo spondere noluit : quæ eum singularitas notum fecit.

Post, eadem die, conventus est archiepiscopus de trecentis libris perceptis de castellaria Eye et Berchamstede. Archiepiscopus, litis declinatione præmissa, ut qui ad hoc citatus non fuit, ait, non ut in lite, se hanc pecuniam et multo plurem misisse, ad reparationem palatii Londoniæ et castrorum prædictorum, ut cernere erat. Rex noluit esse auctor ejus, quod hoc per eum factum esset. Exigit iudicium. Archiepiscopus gratia regi reddere acquiescens pecuniam hanc, quoniam omnino volebat, ut quantalibet pecunia esset irarum inter eos causa, semotim laicos fidejussores comitem Gloucestræ et Willelmum de Einesfordia, et tertium quemdam, homines suos, interposuit. Sub hoc siue die illa discedebant.

Die tertia, Cerci conditione [certi conditione *cod. Douc.*], convenitur archiepiscopus per internuntios, de quingentis marcis, ex causa commodati in exercitu Tolosæ, et aliis quingentis marcis ex causa fidejussionis regis pro eo, erga quemdam Judæum ibidem. Item convenitur actione tutelæ de omnibus perceptis ab archiepiscopatu vacante, seu aliis episcopatibus et abbatibus tempore cancellariæ ejus vacantibus : jubeturque super his omnibus regi rationem exponere. Respondit archiepiscopus, se non ad hoc venisse paratum vel citatum. Super hoc si con-

A venire deberet, loco et tempore, domino suo regi, quod juris esset, faceret. Exegit rex ab eo super hoc cautionem fidejussoriam. Dixit ille, se oportere super hoc habere consilium suffraganeorum et clericorum suorum. Rex sustinuit. Ille discessit, et ex illa die amplius ad hospitium ejus non venerunt eum videre barones, ut alii milites, intellecto regis animo.

Quarta die, ad hospitium domini archiepiscopi venerunt omnes ecclesiasticæ personæ illæ. Cum episcopis semotim, cum abbatibus semotim, super hujusmodi tractatum habuit, consilium captavit. Consilio nobilis Henrici Wintoniæ episcopi, ordinatoris ejus, qui ei ad hoc auxilium validum promisit, tentatum est, si regem pecunia possent delinire : et obtulit ei duo millia marcarum. Rex noluit. Fuerunt aliqui de clero qui dicerent archiepiscopo quod, pro debito officii suscepti, Ecclesiam Dei tueretur, personam suam et dignitatem attenderet ; regem honorificaret in omnibus, salva Dei et ecclesiastici honoris reverentia ; nihil adversi esse quod timere deberet, cum ei nullum crimen, nulla turpitudine imponeretur. Cantuariensi Ecclesiæ redditus fuerat liber a cancellaria et omni regis sæculari querela ; cum qualibet etiam abbatia vacans monachum alienum abbatem sibi electum recipere nolit, nisi immunem ab omni obedientia abbatis ejus sibi dimissum. Aliis, secreto regis aure et mente inclinioribus, longe alia mens erat, dicentibus, Dominus rex ei in ira molestus est.

C Ex certis signis animum regis interpretamur hunc esse, quod dominus archiepiscopus super omnibus, et super reddendo archiepiscopatu, omnino miseriam ordiæ regis se supponat. Inter quos et Hilarius Cicestrensis in partem regis inclinior, ait ei : « Utinam posses esse non archiepiscopus, et remanere Thomas. » Hic etiam alias dixit de eo : « Omnis plantatio, quam non plantavit Pater cœlestis, eradicabitur. » Quasi diceret, quia electionem ejus regis declarata voluntas præcessit. De quo archiepiscopus, postea in exilio suo, alicui dixit : « Et hic inter fratres locum obtinuit Judæi proditoris. » Postmodumque, ante revocationem et pacem archiepiscopi, quasi a Deo percussus, expiravit. Iste Cicestrensis persecutus, pro se et aliis quibusdam complicibus suis, ait : « Ex convictu et familiaritate cancellariæ, regem melius nostis quam nos. Indubitatum est nobis, contendendo an cedendo melius vincatur. In cancellaria ei, et in pace et in guerra, probe et laudabiliter officiosus, non sine invidia (15) tamen, laudem invenistis : qui vobis tunc inviderunt, nunc regem accendunt adversus vos. Quis de tanto ratiocinio, de tam incerta pecunia posset spondere pro vobis ? Dicitur, regem dixisse, quod non amplius in Anglia simul eritis, ille rex, vos archiepiscopus. Ad misericordiam ejus relinquere omnia tutius est ; ne forte, quod absit ! vos tanquam cancellarium et rationalem suam, pro pecunia sua conventum, tan-

(15) Et sine invidia ed. Spark.

quam reum repetundarum et fidejussoribus carentem retineat, vel manum in vos mittat; unde Ecclesia Angliæ dolorem, et regni facies contrahat ruborem. »

Dicebat aliquis, « Absit ut sic sibi et corporis sui salutem consulat, et Cantuariensem Ecclesiam, quæ eum sibi elegit, inhoret! Nullus hoc suorum fecit antecessorum; et tamen persecutiones in diebus illis passi sunt. Præterea beneficium archiepiscopale, villas et hujusmodi in manu domini regis forte posset, salvo jure Ecclesiæ, refutare ad tempus; suum officium vero nequaquam. » Ita in varias consulti distrahebantur sententias; aliis sic, aliis vero non sic.

Quinta dies, quæ et Dominica erat, tota consiliis dedita est. Vix reficiendi hora respirare licebat. Archiepiscopus ab hospitio non discessit.

Sexta die, languor repente ut sit ortus, eum moratus est, quo minus ad curiam iret. Siquidem renes ejus frigore et dolore contremuerunt: oportuitque cervicalia calefacere, et vicissim apponere. Quo audito, rex misit omnes comites suos, barones plurimos, responsum captati consilii quærens ab eo, et proponens, velletne de reddenda ratione receptorum, tempore cancellariæ, de vacantibus ecclesiis fidejussoriam præstare cautionem, et super hoc curiæ suæ stare judicio. Respondit per episcopos archiepiscopus, quod scilicet ei pro corporis adversa valetudine, in crastino ad curiam veniret, facturus quod deberet. In crastino mane, ad quoddam altare sancti Stephani protomartyris celebravit missam, *Etenim sederunt principes*. Illius missæ cantationem statim insidiantes ei regis delatores ei nuntiant, maligne interpretantes, quod pro se, quasi altero Stephano protomartyre, contra regem et suos iniquos eum prosequentes, archiepiscopus illam missam celebraret. Post ad curiam vadit. Obiter præcedenti eum ait Alexandro crucis suæ bajulo: « Melius egissem, si in nostris instrumentis venissem. » Proposuerat enim, quod nudis pedibus incedens, et revestitus, et crucem bajulans, ad regem intraret, ei pro pace Ecclesiæ supplicaturus. Sed ab hoc proposito eum clerici sui averterunt, neque quod crucem tollere vellet. Intraturus in aulam castri, cum equo descendisset, crucem, quam præviam bajulaverat Alexander Wallensis, in manibus accepit. Aderat ibi ad ostium aulæ episcopus prædictus Gilbertus Londoniensis; cui Hugo de Nunant, quidam archidiaconus Lexoviensis, qui cum archiepiscopo venerat et de domo ejus erat; Domine præsul Londoniensis, ut quid sustines, quod crucem ipse bajulat? Episcopus: « Bone homo, semper fuit stultus, et semper erit. » Omnes enim archiepiscopo ingresso viam cedebant. In cameram se recepit; loco solito sedit; episcopi juxta eum, Londoniensis propius. Qui aderant, obstupere omnes, et in eum oculi omnium intendebant. Episcopus Londoniensis suadebat, ut crucem uni clericorum suorum traderet. Paratum eum dice-

bat, quasi vellet totum regnum turbare. « Crucem, ait Londoniensis, in manibus tenetis; si modo rex gladium suum accipiat, en bene ornatum regem, bene ornatum archiepiscopum. » Archiepiscopus: « Si fieri posset, meum, inquit, esset semper eam in manibus propriis ferre: nunc autem scio quid faciam. Equidem ut pacem Dei conservem, personæ meæ et Anglorum Ecclesiæ. Dicis ut libet, tu si hinc sis, aliter sentias. Si autem dominus rex, ut dicis, modo gladium acciperet, hoc utique signum pacis non esset. » Forte memor erat archiepiscopus, in quam arcto res fuerat apud Clarendonam, quando, erumpentibus lacrymis, nuntii regis ad eum venerunt.

Vocati ad regem omnes episcopi, multam ibi introrsus moram faciunt; et cum eis Rogerus ille archiepiscopus Eboraci, qui ultimus ad curiam veniebat, ut conspectior ingrederetur, et de consilio illo regis esse non videretur: qui et suam e regione anticrucem sibi præferri faciebat,

quasi pila minantia pilis.

Prohibitus etiam a domino papa, litteris sibi emissis, ne in provincia Cantuariensi crucem antesignanus ejus ferret: sed accepta prohibitione de falsa domini Cantuariensis suggestionem, appellationem interposuerat, qua se tutum gerebat. Nec mirum, si dolor, et gemitus, et contritio cordis obsedissent archiepiscopum: nam audierat, quod ea die, vel per sententiam qualemcunque caperetur, vel si hoc evaderet, facta contra eum pravorum conjuratione, occideretur, congressus, quasi rege nesciente. Intorim silentio ait archiepiscopo suus in divina pagina magister Herbertus: « Domine, si forte miserint manus impias in vos, in promptu habeatis excommunicationis in eos ferre sententiam; ut tamen spiritus salvus fiat in die Domini. » Cui Willelmus filius Stephani, qui ad pedes archiepiscopi assidebat, aliquantulum clare dixit, ut audiret archiepiscopus: « Absit, hoc ab eo! non ita fecerunt sancti apostoli et martyres Dei, cum caperentur et raperentur sublimes: potius, si hoc contigerit, oret pro eis et ignoscat, et in sua patientia animam suam possideat! Si enim eum pro causa justitiæ et libertatis ecclesiasticæ pati contigerit, præstante Domino, anima ejus erit in requie, memoria in benedictione. Si sententiam in eos proferret, videretur omnibus, quod ex ira et impatientia, hoc quod posset, in ultionem sui fecisset. Et procul dubio contra decreta ageret; ut scribit beatus Gregorius Januarii archiepiscopo: « Nil te ostendis de cælestibus cogitare, sed terrenam te habere conversationem significas, dum pro vindicta propriæ injuriæ, quod sacris regulis prohibetur, maledictionem anathematis in te vexisti. » Joannes Planeta (16) hæc audiens, lacrymas erumpentes laborabat retinere. Similiter et Radulphus de Diceto, archidiaconus Londoniensis, postea decanus, plurimum ea die ibi lacrymans est. Archiepiscopus talia audiens, conferebat in

corde suo. Post modicum, idem Willelmus filius A
Stuphani volens loqui archiepiscopo, et a quodam
marescallo regis, qui cum virga sua astabat, probi-
bitus, dicente, quod nullus ei loqueretur; post in-
tervallum, intendens in archiepiscopum, erectione
oculorum et motu labiorum, signum fecit ei, quod
crucis suæ exemplum, et crucifixi, quam tenebat,
imaginem respiceret, et quod in oratione esset.
Archiepiscopus signum illud intellexit bene, et fecit
sic, confortatus in Domino. Quod, post plures annos,
archiepiscopus in Galliis exsul apud sanctum Bene-
dictum supra Ligerim, eidem Willelmo ad dominum
papam eunti, inter cæteram angustiarum suarum
recordationem memoravit.

Sed, rex Christiane, quid agis? Ratione Baro-
niæ et possessionis in curia tua laica judicare facis
filius patrem, subditus archiepiscopum, ovis pasto-
rem, cum in curia laica nec minimus clericus re-
spondere teneatur obnoxius? » Ais: non sed rex ba-
ronem. Ad quod: « Majus est in te quod Christianus
es, quod ovis Dei es, quod filius adoptionis Dei es,
quam quod rex es. Et in illo majus est, quod archi-
episcopus, quod vicarius Jesu Christi quam quod
baronius est. Attend. status. Minoris est ejus pos-
sessio quam ejus ordo, sed præjudicat majus minori,
dignius indigniori. Ergo fortior et efficacior debet
esse ordo, ut eum a foro tuo eximat, quam baronia
et possessio ut eum ibi obnoxium retineat. Et, si
alius attendas ipsam ejus possessionem, non est
ejus sed Ecclesiæ. Fuit secularis: data Deo facta
est ecclesiastica. Absorpta est in ea sæcularitas a
titulo divini juris. Unde nec ratione ejus sæculari
judicio tenetur archiepiscopus obnoxius. Itaque nec
ratione personæ nec ratione rei quam possidebat,
tenetur judicio curiæ judicandus. Archiepiscopus
reservandus est judicio solius papæ; papa solius
Dei. Si quid habebas adversus eum quod concor-
diæ et charitatis interventu non posset mitigari,
domino papæ segregasse debueras: juri ab eo avo-
catus nuntiis nostris episcopis et clericis ibi respon-
deret: vel a latere domini papæ in regnum vestrum
impetrasses mitti legatos cum judiciariæ potestatis
plenitudine. » Episcopus Herefordensis, magister Ro-
bertus de Melidono, qui amplius quam quadra-
ginta annos Parisiis docuerat dialecticam et divinam
paginam, una dierum in quodam consessu episco-
porum aliquot, et plurium clericorum lacrymabi-
lem questionem proposuit: « Si contingat, inquit,
quod absit! dominum archiepiscopum in hac causa
pro libertate Ecclesiæ occidi, nunquid martyrem
eum habebimus? Pro matre fide occumbere est esse
martyrem. » Ad quod aliquis: « Procul dubio si quid,
quod absit! ita contingeret, dicendum esset eum mar-
tyrii coronam gloriosissime adeptum. Non sola fides
est causa martyrii, sed plures sunt causæ, veritas,
libertas Ecclesiæ, charitas patriæ vel proximorum,
unaque sufficiens causa, dum Deus sit in causa. »
Beatus Joannes Baptista de fidei articulis cum He-

rode vel Herodiale non tractaverat, sed pro veritate
occubuit, quia dixit: « Non licet tibi habere uxorem
fratris tui. » Similiter et iste dicit: « Non licet tibi,
rex, Ecclesiam hac opprimere servitute, ut constitu-
tionibus tuis, quæ sunt contra canones, ecclesiasticæ
viri ordinati Dei teneantur obnoxii. » Item, septem
fratres, inspectante et hortante matre ut starent viri-
liter, martyrii genera diversa passi sunt, quia de
esu carnis porcine mandatum Dei et observantias
patrum noluerunt prævaricari. Beatus quoque Lan-
francus archiepiscopus sanctum Anselmum, tunc
abbatem, consuluit de sancto Alphego, si inter
martyres Dei esset habendus, proponens quod ideo ab
alienigenis hostibus, Angliam navigio ingressis, es-
set occisus, quia aurum quod filiis et hominibus
Cantuariensis Ecclesiæ indixerant, noluerit dare.
Beatus Anselmus: « In illo præcipuus est habendus,
qui pro vitæ suæ defensione vel prolongatione noluit
filios et proximos suos vexari in æris quod hostes
indixerant, solutione. Pro libertate quidem et salute
proximorum occubuit. Majorem hac charitatem nemo
habet, quam ut animam suam ponat quis pro amicis
suis. Et titulus innocentis, ubi nullum certamen
præcessit, martyrem facit. Unde et Abel dicitur pri-
mus coronatus in martyrio. Sane etiam paganorum
hæc sana fuit sententia:

. . . acerba fata Romanos agunt
Scelusque fraternæ necis:
Ut immerentis fluxit in terram Remi
Sacer nepotibus cruor. »

C Deus bone, quam multi clericorum et militum,
qui aderant, veras et luculentas de contemptu mundi
proferebant sententias, cum solus ibi crucem tenens
sedebat archiepiscopus et omnes suffraganei epi-
scopi ejus, et comites et barones ad regem evocati
essent, et elongati ab eo! Dicebat aliquis: « O sæ-
culum captiosum! cujus tanquam maris tranquillii,
quamvis aliquando serena sit superficies, intus ta-
men tempestates habet absconditas. » Alius aliquis:
« Omnium rerum vicissitudo est. Amor Domini
sevdum (17) non est. O honores mundi! in quibus
etiam quæ sperantur timenda sunt. »

Episcopi introrsus cum rege colloquentes, inter
cætera dixerunt ei, quod ipsa die cum venissent ad
archiepiscopum, malæ tractationis redarguti sunt ab
eo, quod scilicet nuper eum inimicitius tractassent
cum baronibus, et severius justo judicassent, et in-
audito more, quoniam, etsi pro una absentia, quam
supersam regis dicunt, non tamen contumacia ju-
dicari deberet, non deberent eum condemnasse ad
misericordiam regis, in pœnam pecuniariam om-
nium bonorum mobilium. Hoc enim modo destrui
posset Cantuariensis Ecclesia, si rex immisericors
eum obdurare vellet. Et ipsis episcopis baronibus-
que captiosum tale in tali casu posset esse judicium.
Sed constitutum esse in singulis comitatibus sum-
mam unam pecuniæ, condemnatis in pœnam pecu-
nariam ad misericordiam regis solvendam. In Lon-

(17) *Fecudum om. ed. Spark.*

donia siquidem centum solidi constituti sunt. In Cantia, quæ mari propius admota, piratas a littore Angliæ habet arcere, et primum sibi ictum in bellis contra hostes alienigenas vindicat; quo majus est ei onus, major est ei data libertas: et ibi quadraginta solidi constituti sunt taliter condemnatis. Ipseque domicilium et sedem suam habens in Cantia, saltem ad legem Cantiaë judicari et taxari deberet. Dicebant etiam episcopi, quod adhuc ipsa die, infra decem dies datæ sententiæ, eos ad dominum papam appellaverat; et ne de cætero eum judicarent pro sæculari querela quæ de tempore ante archiepiscopum ei moveretur, auctoritate domini papæ prohiberat.

Motus rex, misit ei comites suos et barones plurimos, quærere ab eo, si hujus appellationis et prohibitionis se gereret auctorem; maxime cum homo ejus ligius esset, tenereturque ei et communi sacramento et speciali apud Clarendonam stipulatione in verbo veritatis, quod regales suas dignitates in bona fide, sine dolo malo et legitime conservaret. Inter quas, hæc una est, ut episcopi ejus omnibus adsint judiciis, præterquam judicio sanguinis. Quærere etiam ab eo, si vellet cavere, datis vadibus, de ratiocinio cancellariæ reddendo, et super hoc curiæ ejus stare judicio. Ad quod ille, respecta crucifixi imagine, animum et vultum firmans et residens, ut suam archiepiscopi conservaret dignitatem, luculentam et æqualem, ut nec in uno verbo subsisteret, orationem habuit hujusmodi:

« Viri fratres, domini regis comites et barones, ego equidem domino nostro regi, ligio, homanagio, fidelitate et sacramento astrictus sum: sed sacramentum maxime sacerdotale comites habet justitiam et æquitatem. Honori et fidelitati domini regis teneor, tam devota quam debita subjectione, propter Deum, obsequium in omnibus præstare, salva Dei obedientia, et dignitate ecclesiastica, et personæ meæ honore episcopali, litem declinans, ut qui neque ad exponendum ratiocinium, neque ad causam aliquam, præterquam ad causam Joannis, vocationem habui, neque alii in causa responsioni faciendæ vel judicio audiendo, teneor hic obnoxius. Fateor et recolo, me plurimas administrationes et dignitates a domino rege suscepisse; in quibus ei fideliter deservi, citra et ultra mare: et etiam, redivitis meis propriis omnibus in servitio ejus expensis, gaudeo quod æris pluriini debitorem me creditoribus obligavi. Cum autem ex permissione divina, et domini regis gratia, archiepiscopus electus consecrari deberem, ante consecrationem a rege immunis dimissus sum, et Ecclesiæ Cantuariensi redditus, liber, quietus et solutus ab omni regis querela sæculari, licet modo hoc in ira diffiteatur; quod probe plurimi vestrum noverunt, omnesque ecclesiasticæ regni hujus personæ. Vosque hujus veritatis conscios oro et obtestor, ut domino regi hæc suggeratis, contra quem, etiamsi est licitum, non est tutum testes no-

(18) Arnulfum ed. Spark.

minare: nec modo opus est, quia non litigo. Post consecrationem, disposui honorem et onus susceptum opera et opere excolere, et Ecclesiæ Dei aliquatenus prodesse, cui conspiciebar præesse. Quia in re si non datur prodire, si nequeo proficere, reflante adversitate, non domino regi, non alii cuiquam, sed principaliter peccatis meis id imputo. Potens est Dominus augere gratiam cui et cum voluerit.

« De reddendo ratiocinio fidejussores dare non possum. Omnes episcopos, et opitulares amicos meos, jam hic obligavi: neque ad hoc cogi debeo; quia mihi hoc adjudicatum non est. Neque in causa sum ratiocinii, quia ad causam illam non vocatus fui, neque aliquam habui ad causam citationem, præterquam ad causam cum Joanne Marescallo. Quod autem de prohibitione facta hodie episcopis seu appellatione, mihi instatis, recognosco equidem me coepiscopis meis dixisse, quod pro una absentia, non tamen contumacia, severius justo me condemnaverunt, et præter morem et exemplum longe retro vetustatis. Unde et eos appellavi, prohibens ne de sæculari querela temporis ante susceptum archiepiscopium, me iterum, hac pendente appellatione, judicent; et adhuc appello; et tam personam meam quam Cantuariensem Ecclesiam sub Dei et domini papæ colloco protectione. »

Finierat: proceres alii cum silentio ad regem revertebantur, verba ejus pensiculantes et examinantes. Alii dicebant: « Ecce prohibitionis ex ore ejus audivimus blasphemiam. » Aliqui baronum et stipulorum lateris regii, oborto collo incedentes, et obliquis oculis respicientes eum, loquebantur inter se aliquantulum clare, et ut ipse audiret: « Rex Willelmus, qui subegit Angliam, novit clericos suos domare. Ipsum fratrem suum Odonem, Baiocensem episcopum, rebellem sibi cœpit. Stigandum Cantuariensem archiepiscopum, nigranti injectum puteo, perpetuo carceri damnavit. Pater etiam domini nostri regis Godfridus, comes Andegaviæ, qui et Normanniam in manu forti sibi subdidit, Arnulfum (18) Sagiensem electum et plures clericorum ejus fecit ejurari, et enuchatorum ante se in pelvi afferri membra; quia citra assensum ejus electioni Sagiensis Ecclesiæ de se factæ, assensum præbuit, et se electum gerebat. »

Rex, responso archiepiscopi accepto, instat episcopis, præcipientis et obtestans per homanagium et fidelitatem sibi debitam et juratam, ut simul cum baronibus de archiepiscopo sibi dicerent sententiam. Illi se excusare cœperunt, per interpositam archiepiscopi prohibitionem. Rex non acquievit; asserens quod non teneat hæc ejus simplex prohibitio contra hoc quod Clarendonæ factum et juratum fuerat. Econtra regi ingerunt episcopi, quod apponere, et in quo super eos manum aggravare possit archiepiscopus, si ab eis prohibitioni et appellationi paritum non fuerit: et pro bono regis et regni, velle et de-

here prohibitioni factæ acquiescere. Tandem rege A suaso, episcopi captato consilio suo, ad archiepiscopum intrant. Flebat Robertus Lincolnensis, et quidam alii lacrymas vix continebant. Tunc præfatus Cicestriensis sic orsus est : « Domine archipræsul, salva gratia vestra, habemus quod de vobis plurimum queramus. Plurimum nos episcopos vestros offendistis; in angiportu magno nos inclusistis, quasi inter malleum et incudem nos misistis, hac prohibitione vestra; cui si non paruerimus, inobedientiæ, si paruerimus, constitutionis et offensæ regiæ vinculis illaqueamur. Nuper enim apud Clarendonam vobiscum congregati, a domino rege conventi fuimus de observandis regalibus suis dignitatibus; et ne forte hæsitare possemus, ipsas de quibus loquebatur consuetudines suas regales scriptas nobis ostendit. Tandem illis spondimus assensum, promissimus observantiam; vos primo loco, nos suffraganei vestri postmodum, ex vestro præcepto. Ad hæc cum super hoc exigeret a nobis dominus rex cautionem juratoriam, et per sigillorum nostrorum impressionem, diximus sufficere sibi debere pro sacramento sacerdotali, quod dicebamus ei, in verbo veritatis, regales suas illas dignitates nos observaturos in bona fide, sine dolo malo, et legitime. Dominus rex persuasus acquievit. Quo contra nunc nos venire compellit, interdicens, ne ei, quod de nobis exigit, adesse possimus iudicio. Ab hoc gravamine, et ne quid ad læsionem nostram addatis, dominum papam appellamus, et hac vice prohibitioni vestræ præstamus obedientiam. »

Archiepiscopus : « Quod dicitis, audio, et Deo pro- pitio appellationis prosecutioni adero. Clarendonæ autem nihil concessum est a me, vel a vobis per me, nisi salvo honore ecclesiastico. Ut enim vos ipsi dicitis, has tres ibi retinimus determinationes, in bona fide, sine dolo malo, et legitime; per quas solvæ sunt Ecclesiis nostris dignitates, quas e jure pontificio habemus. Quod enim contra fidem Ecclesiæ debitam et contra leges Dei est, non potest in bona fide et legitime observari; item, non est Christiani regis dignitas, ubi ecclesiastica, quam observandam juravit, perit libertas. Ad hæc, easdem quas dicitis dignitates regales scriptas, dominus rex summo pontifici confirmandas transmisit; et reportatæ sunt ab eo potius improbatæ quam approbatæ. Exemplum nobis dedit in doctrinam, ut et nos ita faciamus, parati cum Ecclesia Romana recipere quæ recipi, respuere quæ respuit. Præterea si lapsi sumus Clarendonæ, caro enim infirma, spiritum resumere debemus, et in virtute Spiritus sancti contra hostem antiquum eniti; qui utrumque procurat, ut et qui stat cadat, et qui cecidit non resurgat. Si stipulatione in verbo veritatis ibi concessimus vel juravimus injusta, nostis quia illicita jurantes nullo jure obligantur. »

Redeunt ad regem episcopi, et ejus pace a judi-

cando archiepiscopum excusati a baronibus submoti seorsum sedent; nec minus a comitibus et baronibus suum exigit rex de archiepiscopo iudicium. Evocantur quidam vicecomites et secundæ dignitatis barones, antiqui dierum, ut addantur eis et adsint iudicio. Post aliquantam moram ad archiepiscopum redeunt proceres. Comes Legecestræ Robertus, qui maturitate ætatis et morum aliis prominebat, quibusdam aliorum imponens ut pronuntiarent, renitentibus cœpit negotium Clarendonæ habitum articulatum commemorare, ut superius fecit; at archiepiscopo minus (19) hilaris Hylarius Cicestrensis episcopus, quasi inde manifesta erat regiæ majestatis læsio, et promissionis in verbo veritatis ibi factæ transgressio: dicebatque archiepiscopo, quod suum audiret iudicium. Sed non plura passus, ait archiepiscopus: « Quid est quod facere vultis? Venistis me iudicare? non debetis. Iudicium est sententia lata post controversiam. Ego hodie nihil dixi, ut in causa. Ad nullam causam huc vocatus fui, præterquam ad causam Joannis, qui mecum non est expertus. Ad hæc me iudicare non potestis. Ego qualiscunque pater vester sum; vos autem proceres palatii, laicæ potestates, sæculares personæ. Judicationem vestram non audiam. » Recedunt proceres. Post intervallum surgens archiepiscopus, et crucem suam bajulans, ostium petebat, quod tota die obstrictissime observatum, quasi ultro apertum est ei. Aliquis maliloquus prosequens, eum ut perjurum regis exire dixit; aliquis tanquam proditorem eum recedere, et domini sui regis iudicium asportare.

Q quantum sustinuit in illa die in spiritu martyrii! sed felicior rediit a conspectu concilii; quoniam dignus habitus est pro nomine Jesu compati. Ille in aula hominibus plena ad fascem lignorum non visum sibi offendit, sed non cecidit. Ad ostium, ubi equi sui erant, venit. Suum ascendens, magistrum Herbertum, qui equum proprium, propter pressuram nimiam, tam cito habere non poterat, secum ad hospitium transvexit, ad monasterium sancti Andree. Facta oratione ante altare, crucem postea secus aram Beatæ Mariæ deposuit. Sedit, et domestici ejus circa eum: tunc ait ei Willelmus filius Stephani: « Ista equidem, ista fuit amara dies. » Cui ille: « Ultima erit amarior. » Et post modicum, suos hortatus, ait: « Quisque vestrum in silentio et pace sua se habeat. Amare verbum de ore vestro non exeat. Nulli maledico quidquam respondeatis. Sinite eos conviciari. Superioris personæ est hoc pati; inferioris, hoc facere. Ut illi suarum linguarum, ita nos nostrarum aurium domini simus. Non mihi maledicatur; sed ei qui, quod mali dicitur, in se recognoscit. »

Rex, auditio ipsius archiepiscopi discessu, et quod eum sui aulici turpiloquio prosequerentur, rogatus a Roberto de Melidono Herefordiensi episcopo vel

forte ab aliquo alio edoctus, dum adhuc non per-
 rexisset, misit, præcipiens, ut post eum voce præ-
 conia per vicos clamaretur, ne quis eum turpiloquio
 vel convicio læderet, ne quis omnino ei, vel alicui
 suorum, in aliquo molestus esset articulo. Archiepi-
 scopus ille sero inter suos, ubi solebat, comedit.
 Post cœnam, milites ejus omnes qui aderant, red-
 dito ei homanagio suo, et impetrata licentia, cum
 lacrymis ab eo discesserunt. Postea tres episcopos,
 Walterum Roffensem, capellarum suum, et duos
 quos ordinaverat, Robertum Herefordiensem, Roge-
 rum Wigorniensem, misit regi archiepiscopus, quæ-
 rere ab eo licentiam et conductum præstari sibi
 in crastino recessuro. Regem illi invenerunt hilarem;
 sed distulit in crastinum mane eis respondere. Respon-
 so nuntiorum accepto, archiepiscopus moram illam
 responsi regis aliquid sibi afferre periculi veritus est.

Nox erat: hora ad complendum dicta. Dixit sociis
 archiepiscopus se velle in ecclesia vigilare. Unam
 quidem præteritarum noctium in vigiliis et oratio-
 nibus pernoctaverat in ecclesia cum clericis suis,
 facta afflictione, positisque genibus, ad invocatio-
 nem uniuscujusque sancti vel sanctæ in litania sua
 nominatæ. Aiunt ei quidam de clericis suis: « Vo-
 lumus et nos vobiscum in ecclesia vigilare. » Ille:
 « Ne utique: nolo vos vexari. » In noctis intempe-
 stæ silentio tertius recessit, nullo clericorum, nullo
 militum suorum comitatus. Quod cum in crastino
 rex et omne concilium cognovissent, captato quid
 factu opus esset consilio, omnes possessiones Can-
 tuariensis Ecclesiæ archiepiscopo in pace remanere
 dimisit, nullo ejus officialium amoto, quia in appel-
 latione hinc inde erant. Et qui causas istas prose-
 querentur, ad dominum papam misit incontinenti
 post eum ad calces ejus, archiepiscopum Eboracensem
 et episcopos quatuor, Gilbertum Londonien-
 sem, Hilarium Cicestrensem, Bartholomæum Exo-
 niensem, Rogerum Wigorniensem, et comites duos
 et barones duos, clericos domesticos domus suæ
 tres. Reliquum diel et concilii insumitur in tractando
 de copiis pedestribus in Walliam rebellem
 et regem Resim fœderifragum ducendis: scribitur-
 que a singulis personis, tam ecclesiasticis quam
 sæcularibus, in regis rogantis auxilium promissa
 bellatorum peditum multitudo. Solvitur concilium.

Crastino mane nuntii tot et tanti ad portum
 maris Doveram tendunt, ocius accelerantes, et pu-
 tantes quod archiepiscopus eos prævenire deberet.
 Archiepiscopus inter timoratos Dei et suos necessa-
 rios laütando, et nocturnum quandoque iter agendo,
 a decimo quinto die post sancti Michaelis, usque ad
 secundam diem mensis Novembris in Anglia est
 moratus; usque dum navis, cujus gubernatori et
 nautis se crederet, sibi pararetur. Eademque diē,
 commemoratiōnis scilicet fideiūm defunctorum, et
 ipse et nuntii contra eum missi transfretaverunt:
 illa ad Portum Magnum, multa tamen acti tempe-

A state, ut Londoniæ episcopus capam et cucullam
 exueret, appulsi sunt; archiepiscopus secretius ad
 Graveningas. Inde pedes ivit, et pauper cum duobus
 tantum conservis usque ad quoddam horreum Ci-
 sterciensium monachorum de Claro Marisco. Magni-
 tudine tamen animi spretor erat fortunæ modo rin-
 gentis, ut prius ridentis. Obiter, agnovit eum ali-
 quis, et dixit: « Hic quidem est ille olim cancella-
 rius Angliæ, modo Cantuariensis archiepiscopus. »
 Respondit: « Solentne sic ire Cantuarie archiepi-
 scopi? » In villula quadam conduxit equum, cum
 ulterius pedes ire non posset; quem ascendit absque
 sella. O Jesu bone, multæ quidem sunt tribulationes
 justorum et passiones hujus temporis, nec tamen
 condignæ præmiis, quæ reservas tuis ad tempora
 retributionis? Ecce hic servus tuus archiepiscopus
 reliquit omnia: et pauper, et inops et indignus
 secutus est te. Pace sanctorum omnium dixerim,
 si tantum quisque Deo immolat, quantum pro ipsius
 amore relinquit, non facile invenitur, qui Thomam
 antecedit. Nam pro Christo et Ecclesiæ libertate,
 sua et suos contempsit; contempsit clericorum,
 officialium, suorum propinquorum proscriptionem.
 Quid amplius? contempsit mundum, contempsit et
 se ipsum. Sed hæc omnia vir Dei in multa patientia
 sufferebat, malens non modo rerum, sed et salutis
 subire jacturam, quam justitiam Dei et Ecclesiæ
 libertatem absque subventionē vel saltem reclama-
 tione periclitari.

C Ventum est ad horreum illud. Inde cymba
 vectus est ad Clarum Mariscum. Inde ad sanctum
 Audomarum. Ubi ab abbate sancti Bertini et con-
 ventu, piis erumpentibus lacrymis, cum gaudio
 uberiore suscipitur. A Philippo filio Tierrii illu-
 stri comite Flandriæ rogato, conductum ei et secu-
 ritatem eundi ad dominum regem Francorum, præ-
 stare, cum debita compassione et veneratione sus-
 ceptus (20), desiderata impetravit. Moram aliquam
 faciens cum abbate Sancti Bertini, suos consacer-
 dotes et clericos et laceri agminis sui aliquid ibi
 exspectabat. Ibi equi, capella, vestimenta et omnia
 necessaria sibi et suis, qui ad eum ibi venerunt,
 munificentia comitis, liberalitate abbatis et vicina-
 rum personarum ad plenum ministrantur. Ibi Ri-
 cardus de Luci nuntius regis Anglorum a domino
 rege Francorum rediens, ei, facta prius multa per-
 suasione repatriandi, homanagium suum reddidit.
 Inde cum prosequeretur iter ad dominum regem
 Franciæ, jam quadraginta equos ad præbendam
 suam habebat. Significato clericis suis, quos plures
 in Galliis habebat, ejus adventu, festinant et addun-
 tur ei. Occurrunt undique ei ad Stratam venerabiles
 personæ Galliarum Ecclesiæ. Ipse etiam archiepi-
 scopus Rhemensis frater regis Francorum Henricus,
 episcopi, abbates, archidiaconi, præpositi Ecclesia-
 rum, qui tanto exuli debita veneratione aggra-
 tulantur, et ei se et sua liberaliter exponunt, et re-

(20) *Conventus* ed. Spark.

cipere necessaria a quadam devotæ charitatis instantia compellunt.

Innotuit adventus ipsius domino regi Francorum Ludovico Ludovici regis filio, qui pie in domino et compassus est contumeliam passo et congaudebat elapso. Tandem rumor hic domino papæ Alexandro tertio divulgatus est; qui erat Senonis. Schisma siquidem erat in sancta Romana Ecclesia, pro dolor! et Fredericus strenuus, si Deum anaret, imperator cum tota sequela omnium terrarum suarum schismaticos unum, alium et tertium fovebat. Sed et nuntiorum regis Angliæ adventus domino papæ innotuit; qui, debita compassione condolens archiepiscopo exsuli, et congratulans pro libertate Ecclesiæ decertanti scripsit ei, quod pausaturus et respiraturus seorsum secederet, donec ad eum vocatus veniret. Pietate mota universa Gallia archiepiscopo compatiebatur; et contra regis Anglorum nuntios spiritus omnium incitabatur, maxime contra episcopos. Quod intelligentes omnes, Eboracensis archiepiscopus et quatuor episcopi et alii comitem Arundelli Willelmum de Albenni ducem suum faciunt; et interrogati obiter cujus esset tanta familia, tantus comitatus, dicunt comitis Arundelli; suppressis nominibus episcoporum, pro pudor! veniunt tandem ad dominum papam. Amixere undique quicumque ad curiam domini papæ venire poterant, de regno Franciæ, de Burgundia, videre et audire tot et tantos nuntios regis Anglorum; quod genus causæ haberent, quid essent dicturi facturive. In Consistorio celebri archiepiscopus Eboracensis et omnes episcopi præter Rogerum Wirgornensem; sed et comes Arundeli et Reginaldus de sancto Walerico, isti omnes coram domino papa locuti sunt. Omnium fere erat una sententia de commendatione illustris regis Anglorum, tanquam catholici principis, devoti filii et benefactoris domini papæ, et sanctæ Romanæ Ecclesiæ pro parte sua patroni, honesti viri, amatoris pacis, magnifici principis, veneratoris personarum ecclesiasticarum, et donatoris ecclesiarum regni sui secundum Deum et sine simonia. Et si modo esset inter eum et archiepiscopum suum distantia, non esse culpam regis. Deus pacis et dilectionis, adnitate domino papa et Ecclesia Romana, cum placeret ei, ipsam bene sedaret, et nubilum eorum serenaret. Aliquis eorum, inter cætera, regis Anglorum potentatus et divitias diligenter commemorabat. Nullus omnino contra personam archiepiscopi, vel quod eam vel causam regis et ejus tangeret, aliquid dicebat. Singulis eodem modo respondit dominus papa: «Placet nobis regem Anglorum esse talem, tam bonum. Utinam augeat in eo Deus incrementa virtutum.» Erant ibi ad pedes domini papæ in uno consessu tres vel quatuor clericorum archiepiscopi, quos valentes pro domino suo loqui dominus papa repressit, dicens non esse opus, cum adversus archiepiscopum nihil diceretur.

Comes Arundelli efficacius cæteris et magis retho-

rice, prosequente omni favore, locutus est, et omne tulit punctum. In secreto domini papæ auribus innumurabant de archiepiscopi depositione, tentantes papam maximis promissis; tandem etiam adjecta quod denarium annum beati Petri, qui nunc a solis ascriptis glebæ, nec tamen ab omnibus datur in Anglia, rex faceret et confirmaret in perpetuum, ab omni habitatore terræ, ab omni domo a qua fumus exit in urbibus, castris, burgis, villis donari; cresceret quidem Romanæ Ecclesiæ redditus in Anglia annuus, præter quod modo est, ad mille libras argenti. Sed cum dominum papam immotum et rigidi servatorem honesti invenirent, ut eis jussum fuerat ultra triduum non morari in curia, neque archiepiscopum ad causas prosequendas expectare, accepta licentia et benedictione redeunt.

Cum ecce una dierum ex altera parte fluminis cujusdam, vident plures quam trecentos in equis de comitatu archiepiscopi ad dominum papam euntes; consilioque communi remittunt unum clericorum regis, Widonem decaum de Waltham, videre et audire, quomodo acceptus debeat esse in curia Romana ipsius Cantuariensis adventus. Cantuariensi archiepiscopo Senonini appropinquanti obviam exit in equis magna pars cardinalium, ad eum cum gaudio recipiendum.

Dominus papa intranti ad se ei assurrexit in osculo et lacrymis et brachiis eum paterna miseratione suscipiens, et pluriina eum veneratione et exhortatione consolans. Ad vigiliam sequentis Natalis Domini, rex Anglorum nuntios suos apud Merlebergiam recepit, et quemdam nuntium proprium domini papæ. Rex vero propositi sui inefficax jubet, in crastino natalis, statim archiepiscopum omnibus possessionibus destitui, et Ecclesiam Cantuariensem, cum omnibus terris et accessionibus ejus, et omnes ecclesias et redditus omnium clericorum ipsius, in manum suam recipi; omnesque propinquos archiepiscopi et clericos seu laicos de ipsius familia proscribi, et a regno suo ejici. Secundo diæ natalis, veniunt Londoniæ apparitores et officiales regis inter quos quidam Randulphus de Brock,

scelere ante alios immanior omnes,

D cui etiam laico crudelissimo et archiepiscopi inimicissimo, sanctam illam Ecclesiam Cantuariensem, primariam Anglorum sedem custodiendam, imo potius destruendam commisit. Iste cum aliis quibusdam regii mandati est exsecutor: faciunt imperata et pejora imperatis. Evocati extra urbem, apud Lambetham, in ipsa domo archiepiscopi, jurant in exsilium omnes ejus propinqui in urbe Londonia inventi, ad primum ventum a terra venientem, a portu maris, et a natali solo exituri, et ad ipsum archiepiscopum directo itinere ituri, scilicet ut et ipsi caro ejus carnem ejus macerent, doloribus ejus dolores addant; et quot suorum pro ipso ejecti ei appareant, tot animam ejus ejectionis eorum gladii pertranseant. Non tam cui

quam molesta discussio. Emigrant utriusque sexus A propinqui ipsius, et infantes, in cunis alii, alii pendentes ab uberibus. Omnes etiam inventi clerici ejus et servientes similiter; sed et qui eum vagum in Anglia a facie regis et profugum una nocte hospitio susceperant. Sed quid? nobilis illa Gallia miserata omnes recepit: rex ipse Francorum aliquos, archiepiscopi, episcopi, abbates, priores, comites, barones, præpositi, castellani, singuli aliquos. Sanctimoniales femineum sexum et cunabula recipiunt. Partiti sunt nobiles viri inter se inopes Jesu Christi eo exsules, boni archiepiscopi lacerum agmen, familiam desolatam, nec quisquam eorum egens erat inter illos nobiles Francos, beneficentiæ et communionis non oblitos. Qualibus hostiis promeretur Deus.

B Bonus exsul, servus Jesu Christi Thomas archiepiscopus in secreto confessus domino papæ, se peccasse, quod præcedente voluntate regis Anglorum electus est; item quod Clarendonæ consensit in ipsius decreta, decretis divinis contraria; dicitur archiepiscopatum in manum domini papæ refusasse, quasi ob hæc eo indignum; dominique papam ita triduo sustinuisse, posteaque ei resignasse. Intellectaque in confessione vita archiepiscopi et pœnitentia interiore et duriore, eum in ulteriorem et sinceriolem dilectionem admisit, sciens eum virum justum et sanctum, et ad summum perfectionis, gratia Dei, et domesticarum virtutum eminentem suffragiis.

C Post aliquantam cum domino papa moram factam, archiepiscopus de consilio et voluntate ejus Pontinicum moraturus descendit, ad abbatiam scilicet Cisterciensis ordinis monachorum, qui ei et clericis suis plurimis et familiæ necessariæ, in necessariorum administratione hospitales fuere et liberales. Archiepiscopus, toto tempore sui exsilii fere septennis vacans pœnitentiæ suæ excolendæ, conscientia mundandæ, vitæ sanctificandæ, post missarum celebrationem et divinorum contemplationem, etiam studio litterarum et maxime divinæ paginæ operam dabat; libris etiam conscribendis et perquirendis a domino papa privilegiis. In quarumcunque Ecclesiarum omnibus armariis nullum audiebat in Galliis esse antiquitatis vel approbatæ auctoritatis librum, quem transcribi non faceret, nullum privilegium quod Ecclesiæ suæ non perquireret, ut omni retro tempore optimis voluminibus et privilegiis Ecclesia Cantuariensis ita ditata et nobilitata non fuerit, sicut tandem eam refersit. Archiepiscopus exsilii sui et suorum necessitatem æquanimitè ferre studuit, bonis omnibus suis destitutus, et alienæ misericordiæ manum exspectans; anteponeus exsilii libertatem domesticæ servituti, patienter tulit. Jactabat in Domino curam suam, et ipse eum enutrit. Dedit ei Dominus gratiam in conspectu omnis carnis. Archiepiscopi exsulis eadem quæ Teucris fuit sententia, patria est, ubicunque homini bene est: eademque Nasonis,

Omne solum forti patria.

O Anglia, quanti æstimanda es, ex qua boni et

religiosi pelluntur; cum bonis prælatis debita negatur libertas, emigrandi sæva imponitur necessitas? Albucius æquissimo animo Athenis exsul philosophabatur. Id ei non accidisset, si in republica quiescens, Epicuri legibus paruisset. Archiepiscopo exsuli cum nuntiabatur alicujus vel nepotum vel propinquorum ipsius mors, non movebatur; cum alicujus clericorum suorum, nuntiorum ad dominum papam, male dissimulabat; ibi consolabatur communi necessitate ferendæ conditionis humanæ, vitam omnibus metendam esse ut fruges, reddendam esse terræ terram, hic propriam cujusque virtutem colaudabat, fatum deplorabat.

[Clericorum ejus alii cum eo coexsules extra solum natale erant. Illorum patres, matres, fratres et ditiores propinqui post eos coacti sunt jurare in exsilium et quod archiepiscopo se repræsentarent. Alii remanserunt eum non secuti; quorum Willelmus de Salesberia sacerdos captus et in castro Croftentus est anni dimidio. Tres ditiores de redemptione constituerunt; Stephanus de Elratoria centum libras: post alia vice Aluredus de Wathemestede centum libras: Turstanus de Cromdona centum marcas, et etiam uno die integro in uno et sordido latronum carcere fuit Londoniæ. Alii vagi et profugi habitabant in Anglia, quorum propinquis et amicis diu fuit eos videre formidolosum; cum eis loqui periculosum; eos hospitio vel cibo juvare nefas. Pro eo exsulis ejus junioribus vel inediæ manus immerito proscriptis plurimi Franci pia compassione regem rogaverunt. Rex Francorum aliquibus, imperatrix regis Angliæ mater aliquibus, comes Flandrensis aliquibus, alii quidem episcopi et comites Galliæ aliquibus.]

Willelmus filius Stephani per orationem unam quam fecerat, et regi in capella de Bruhulla dederat, pacem habuit. Hæc autem est illa oratio, propria domini regis Anglorum.

Rex cunctorum sæculorum, rex arcis etheriæ, Rector poli, rector soli, regum Rex altissime: Qui et maris dominaris, conturbas et excitas, Et cum placet, stratum jacet; motum ejus mitigas. Tu creasti, tu formasti, celos, terras, maria: Quæ fecisti, condidisti, tu gubernas omnia.

D Omne bonum tuum donum, Omnipotentissime. Cuncta grata tua data, dominorum Domine.

De beatitudine bonorum.

Hos coronas atque donas gloria multiplici, Qui in mundo, corde mundo, vita vivunt simplici. Hi beantur, coronantur in superlunaribus Quorum mentes sunt ferventes igne sancti Spiritus.

De malis pœnis malorum.

Peccatorum adjutorem qui non ponit Dominum Exaltatum, elevatum, super cedros Libanum; Infernalem, Gehennalem demergis in clivum, In Averni, in inferni tenebroso carcere Habes clausos reos ausos te Deum contemnere Ibi rei, jussu Dei, pro forma sententiæ

Lugent, rigent, ardent, strigent, et torquentur un- A
[dique.

Ibi metus, ibi fletus, ibi stridor dentium.
Ibi pœnæ omnes plênæ vocibus gementium.
Ilic dolores acriores aliis doloribus,
Ilic tortores nequiores aliis tortoribus.

Recognitio et adoratio Dei.

Deus meus, ego reus tibi me humilio.
Deus vere, miserere adoptivo filio.
Supplex tuus, servus tuus, Deus clementissime,
Te adoro, et imploro tuæ donum gratiæ.
Rex cœlorum, me Anglorum dictum regem suscipe.
Regem rege, sua lege qui se nequit regere.
Est regnare ministrare toto tibi animo,
Obcurre et servire tuo sub imperio.
Tuus miles actus viles declinem peccaminum.
Incentiva rediviva exstinguam libidinum.
Falsa læta consueta divitem excelsuum.

Accusatio sui.

Non procuro corde puro quod te Deum diligam :
Parvi pendo, vix attendo, quomodo me habeam.
Hujus lucis in caducis rebus nimis gloriolior :
In peccatis supra satis immorans immorior.
Aberravi et peccavi, fateor, mi Domine.
Teneravi, violavi justa castimoniam.
Putuerunt, putruerunt cicatrices criminum
Æstimati simulati in lacum descendendum
Honestatis, castitatis legem fregi tatius
Est sopita mea vita in malis diutius.
Me immundum non secundum peccata corripias ;
Qui elatos vulneratos hos et hos humilias :
Sed correcto et respecto tua, Deus, gratia,
Te laudare et anare da mihi cœlestia.
Emundare, emendare quæ commisi omnia.
Spem salutis, rem virtutis, vitæ innocentiam,
Castitatis, puritatis dona mihi gratiam.

Oratio contra iram.

Cum in ira mente dira interdum efferveo :
Deus care, moderare in me, quod non valeo.

Contra cupiditatem.

Nec sit cura mihi jura cuiquam sua tollere
Vel suorum vicinorum terminos revellere.
Licet censu, armis, sensu me queant devincere
In bragnani, in pagani regis est apicibus,
Quod habemus, possidemus, quæcunque non cupi-

[mus,

Urbes illas, castra, villas, nisi prius capiam
Non abesse vel deesse eas mihi sentiam.
Regum turres pauperum res simili interitu
Opum plenus et egenus æquo cadunt obitu.

Pro ædibus oratio.

Regni sedes da hæredes meos post me scandere.
Et pacatum regni statum te tutante regere.

Pro clero suo.

Meum clerum da sincerum fas et jus eligere,
Et devota mente tota te Deum diligere.
Vivant ita bona vita ut tibi complaceant ;
Nobis normam atque formam vivendi se præbeant.

Pro populo suo.

Populique meo cuique commissi regimini
Dirigantur et subdantur tuo moderamini.
His intende, hos defende, his te præbe clypeum,
Sceptrum tuum, regnum tuum, dominaris gentium.
Aufer bella et flagella tua iracundiæ
Nobis parce, hostes arce, pacem nobis tribue.
Est humana virtus vana : scis quid est in homine.
Nam in parvis nostris armis non salvamur, Domine.
Sæpe visa et confisa se gratis auxilii
Retro vadit, in se cadit vis experti consilii,
Sed de throno tuo dono virtus adest cœlica,
Per quem datur, procuratur de hoste victoria.

Pro frugibus terræ.

B Nostra sata decuplata nos fruge lætificent :
Nostra culta messe multa copiam multiplicent.
Sic utamur sic fruemur bonis temporalibus
Ut lætemur, jucundemur tecum in cœlestibus.

Pro defunctis suis.

Et meorum propinquorum miseratus animas
Ilas absolve et evolve delictorum maculas.

Pro vivis et defunctis.

Vivis cunctis et defunctis, Domine, #delibus
Da pacatam et beatam vitam in cœlestibus.

Amen !]

Circa primum elapsam exsilii sui annum, cum jam
deferuisse deberet regis exardescencia, scripsit ei
bonus archiepiscopus exhortatorias litteras illas :
« Desiderio desideravi, » etc. Vide *indicem epistola-*
rum alphabeticum.

C Aliqui religiosi viri Franciæ regem Anglorum in
Northmanniam et partes illas reducem pro archiepi-
scopo rogabant : sed eum inexorabilem inveniebant.
Plurimas scripsit archiepiscopus epistolas coepiscopis
suis ; interdum omnibus communiter, aliquando
semotim singulis ; ut spiritum Dei resumerent, et
pro domo Dei, terreno abjecto timore, murum se
opponerent. Gilbertus Londoniensis ei sæpius re-
scripsit ; sæpius pro causa illa etiam domino pape
persuadere intendens, regium sanguinem cum vice-
rit, vinciri, ut in partem regis papa ferretur inclina-
tior, et ne asperum quid adversum regem loqueretur,
occasione archiepiscopi, ne forte in schismate illo
generali, rex cum omnibus terris suis, parti adversæ,
D cum imperatore apostatam fovente, adderetur ; et
tunc in threnos, ut verbo ejus utar, dominus papa
totus ire posset. Satis invenirentur, qui episcoporum
regis Angliæ ecclesias et baculos de manu et obedi-
entia idoli reciperent.

Hic idem episcopus proscriptorum clericorum
archiepiscopi reditus et ecclesias custodiendas de
manu regis receperat : et cum plurimis eorum con-
solationem plurimam potuisset impune impendisse,
vel palam dispertiens et donans sua pauperibus
clericis et destitutis, vel saltem sub absconso chla-
midis eorum animas confortans, neque Laurentius
fuit neque Sebastianus. Robertus Uscarl clericus
ejus et officialis in reditibus ecclesiarum illarum
colligendis, frugi homo ecclesias ad minorem dabat

pensionem, ut majorem perciperet sibi propter firmas A donationem, et xenia inde majora ei provenirent, quæ regis fisco non inferrentur. Archiepiscopus autem excommunicaverat omnes, qui vel bona Cantuariensis Ecclesiæ vel ecclesias seu bona clericorum suorum propria temeritate vel regis occuparent auctoritate. Illi autem, prohi dolor! non se gerebant excommunicatos: posteaque in flore juventutis suæ plurimi ita obierunt, ut ille Robertus et Nigellus de Salcavilla, regis sigilliferi: aliqui autem excommunicatorum archiepiscopi in carne sua gravi ulcere vulnerati, quasi percussi a Deo expiraverunt; ut Robertus vicearchidiaconus Cantuariensis et sacerdos de Chierlewda.

Episcopus autem Londoniensis ecclesiarum illarum curam suam, a domino papa plurimum redargutus, circa anni finem, regi resignavit. Archiepiscopus, inquam, suos suffraganeos litteris emissis studiosissime exhortabatur, ut ei et Cantuariensi matri Ecclesiæ suæ in unitate adhererent, ne rex eorum coniventia vel dissimulatione ita in Cantuariensem desæviret Ecclesiam, et ita legibus iniquis clerum Angliæ opprimeret.

[Ibi apud Pontiniacum cum quadam die missam idem beatus Thomas celebrasset, et post missam ante altare prostratus in orationibus, fletibus et gemitibus, sicut mos illi erat, aliquandiu moraretur, audivit vocem: « O Thoma, Thoma! » Et ille: « O Domine, quis es? » Et Dominus ad eum: « Ego sum Jesus Christus, Dominus tuus et frater tuus: C Ecclesia mea in sanguine tuo glorificabitur et tu gloriaris in me. » Post modicum exurgens, et inde iturus, qui solum se putabat hoc audisse, vidit abbatem loci qui erat ei a secretis prope astantem, et eum exspectantem sub quadam ecclesiæ illius columna. Et cum cognovisset eum hoc audisse, exegit ab eo ut nemini diceret se superstitem. Post archiepiscopi martyrium ille hæc revelavit.]

Leges etiam illas Clarendonæ scripto damnavit, et omnes, qui eis consenserant, ab earum observatione absolvit. Rex his et hujusmodi motus archiepiscopum submoveri fecit a Pontiniaco; timentibus monachis, ne omnes sui ordinis, quos in terris suis rex Angliæ infinitos habebat, a terris suis ejiceret, si archiepiscopum quasi inimicum regis amplius retinerent.

In capella domini regis, in cantico illo festivo, Christus vincit, non dicebant, archiepiscopo, cum ventum esset ad illum versum: sed archiepiscopus, pax, salus et vita. Item dominus Londoniensis episcopus ad preces solennes, post sermones suos vel in synodis suis, ad clerum, vel diebus festis, ad populum; cum non erat spes pacis regis, et archiepiscopi, non nominabat archiepiscopum, ut oratio fieret ab Ecclesia ad Deum pro eo: cum rumor erat de eorum concordia, tunc faciebat de archiepiscopo memoriam; quod multi auditores notabant. Similiterque post fecit, cum reges Anglorum, pater et filius, fuerant concordēs, dicebant in oratione ad missam:

Da regibus nostris; cum vero discordes, dicebat: Da regi nostro, scilicet seniori regni possessori, triumphum virtutis tuæ scienter excolere, etc. Nec deerant qui talia sæpe notabant.

Tunc eum piissimus et Deo dignus Ludovicus rex Francorum, quod quidem a principio voluerat, et sancto Thomæ obtulerat, in suam curam recepit, et ei de reditu suo Senonico ad exhibendum se donavit nummos, annonam, vina, quantum servientes ipsius volebant accipere: sed et xeniis et muneribus eum frequenter coluit, et in propriæ visitationis præsentia; dicebatque aliquando ei vel ejus clerici grates sibi exsolventibus: « Non reddatis mihi gratiam; nunquam alicui vel aliquibus panem meum dedi, unde mihi ita gratum fuisset. » Sed et ille archiepiscopus Senonensis Willhelmus, filius comitis Theobaldi nepotis senioris Henrici regis Angliæ, frater reginæ et trium comitum Franciæ, ætatem juvenulus morum gravitate transgrediens, qui meritorum favore, duas nobiles habere meruit ecclesias, Senonensem titulatam et Carnotensem commendatam, archiepiscopum in vera coluit dilectione; et omnis clerus et militia Galliæ. Extra urbem Senonicam opud sanctæ Columbæ morabatur.

Jam dominus papa regi Anglorum sollicitius scribere cœpit pro eo, tanto tempore elapso, ut exprasse jam debuisset, si mortale fuisset odium et indignatio. Post multas suavissimas exhortationes epistolares, nuntios aliquos mittebat. Ita alternando, regem revocare a mentis calore intendebat. Cum autem pulsanti ei non aperiretur, aliquando, sed temperate, minas addebat, diligenter ei ingerens, quod diutius eum supportaverat, patientia eum ad emendationem provocaverat; amplius eum ita sustinere non posse, contra animæ suæ salutem. Interdum etiam et archiepiscopo consilium dabat et licentiam animadvertendi in rebelles sibi filios suos: etiam et archiepiscopum honoravit et exaltavit legatione et primatu Angliæ, ut quantum deerat illi in possessionem suarum amissione, suppleretur ei in dignitatum accessione; et quod minus habebat in redditibus, recuperaret in honoribus.

Episcopo Londoniensi misit litteras domini papæ de sua legatione et suas proprias tanquam legatus utrasque præceptorias, ut episcopis Angliæ eum esse domini papæ legatum tanquam ejus decanus denuntiaret, et quas singulis scribebat episcopis litteras mittebat. Episcopus hæc obedientiam recusavit. Item eundem episcopum aliquando prius evocaverat litteris ad eum directis commonefaciens, mandans et præcipiens ut ad eum veniret, et tanquam ejus suffraganeus et Cantuariensis Ecclesiæ professor eum consilio et auxilio in causa Ecclesiæ juvaret. Episcopus noluit. Idem episcopus quondam excommunicatum archiepiscopi Alanum de Nova Villa Hierosolyma iturum absolvit citra Domini papæ vel ipsius archiepiscopi conscientiam, juratum tamen quod obiter dominum papam adiret, et ab eo pœnitentiæ injungendæ suscipere remedia.

Episcopus Wigorniensis Rogerius evocatus et statutus sequi archiepiscopum, et cum patre et domino suo in consilio, et auxilio in causa Ecclesie, et impetrata semel transfretandi licentia, quasi studiorum causa quorum ætate junior erat morabatur in transmarinis interdum ad curiam regis quod ei cognationi fuit conjunctissimus. Hujus laus celebris, hæc est præclara memoria, qui solus inter episcopos Angliæ, ausus est et voluit patri exsuli coxsulare, cum paupere paupertatem tolerare, pro libertate stare Ecclesie, et in die nubis et caliginis regi in erratis resistere. Quisquis amico in errore resistit, sit resipiscentis amicus jucundior. Archiepiscopus pro inobedientia sæpius correptum et vocatum archidiaconum suum Galfridum Ridellum tandem excommunicaverat. Significaverant quod hoc regi id tamen dissimulanti et non curanti. Itemque episcopus Wigorniensis qui multo post ad curiam venit, a rege benigne susceptus est. Quippe cum libenter audiebat, licet ejus non acquiesceret consilio. Una dierum intraverunt in capellam; rex missam erat auditurus: loco suo stetit. Episcopus interius in loco suo: non multo post intravit archidiaconus Cantuariensis. Episcopus eo viso exivit. Rex miratus est: causam tamen intellexit et in ira fervore stimulante actus est. Misit tamen nuntium statim rediturum dicere ei cur exisset. Cum episcopus plane causam dixisset, misit iterum post eum rex qui diceret ei, quod a terra ejus ocius exiret. Episcopus misit pro sociis pro hominibus suis ut eum sequerentur et statim recessit regique nuntiavit quod jam pedem habebat in strepa vel orbem tenente pedem, seu quo alio dignatur nomine, a terra sua exiturus et abiit. Sui collectis sarcinis et impeditis eum jam sequebantur. Post magnum intervallum cum rex iratus in verba contumeliæ et minarum prorumperet, fuit qui diceret ei: « Domine, quid fecisti? Episcopum conjunctissimum tibi fide et sanguine a terris tuis eliminasti. Si dicere fas est, non bene fecisti. Præterea archiepiscopus obsequium acceptissimum et desiderantissimum ei addidisti. Dominus papa non prius animadvertendi in te nimis justam et evidentem causam habuit, nunc utetur occasione non quæsitâ sed oblata. Tuis te das dolorem amicis, gaudium inimicis, qui proscribis innocentem, expellis episcopum. » His et hujusmodi rex suasus et revocatus misit qui equum urgens calcariibus episcopum revocaret. Noluisset episcopus redire. Rex denuo misit alios in dextrariis agillimis, et tertios nuntios, inter quos et comitem unum, qui episcopum vel delinitum recocarent, vel renitentem coactumque reducerent. Rediit, et regi deliberus locutus est. Et eo in curia morante, nunquam archidiaconus ille capellam intravit, neque episcopo præsentem regis se ingressit præsentie. Sed et Herefordiensis episcopus similiter a domino archiepiscopo litteris evocatus ad mare venit ut transfretaret, sed transfretare prohibitus, altius indoluit, et cum rediisset ad propria, in illa doloris vehementia

etiam correptus infirmitate suffocatus efflavit extremum. Dominus archiepiscopus una Dominica Palmarum post processionem et sermonem episcopum Londoniensem pro trina inobedientia revocatum sed irrevocabilem in multa præsentia religiosorum et fidelium Dei apud Claram Vallem excommunicavit, et quosdam alios in Anglia vel in curia regis commorantes pro causis quas in litteris suis quæ habentur manifestabat. Quoscunque enim excommunicabat archiepiscopus, in litteris emissis eorum crimina exprimebat et excommunicationis rationes et leges vel decreta subjungebat, ut appareret ex iracundiæ calore vel ex præcipitii vel inimicitiarum causa eum nihil agere severitatis, qui super eorum excessibus potius movebatur pio affectu paternitatis. Rumor statim in Anglia venit: fama

Mobilitate viget viresque acquirit eundo.

Episcopus Londoniensis audito statim in urbem ad cathedralem ecclesiam venit: convocat canonicos et clerum urbis Londoniensis, abbates quoque et priores et personas vicinarum ecclesiarum; rumorem talem de se publicat, se excommunicatum prædicat, et tamen se excommunicatum non gerebat, mirantibus sapientibus. Nec multo post convocat synodum generalem, eadem prædicabat, sed ei nullo adversario respondente, quasi quia absens et defensus et non vocatus fuerat. Sed qui archiepiscopi litteras triuæ citationis vel alias vocationis deferret, non facile inveniretur, quippe chaos magnum non tantam maris et terrarum sed regis iræ et minarum inter eos firmatum erat. Nec potuit solemnitas ista citationum per nuntium fieri, ubi nuntius non audebat suum vel archiepiscopi nomen profiteri. Insuper et se non obnoxium vel subjectum Cantuariensi archiepiscopo vel Ecclesie contendeat. Pridem fuisse se dicentem Herefordiensem episcopum et nomine illius episcopi Cantuariensi Ecclesie professum, sed modo illa obedientia solum, quia ad Londoniensem Ecclesiam translatus fuerat et Londoniensis episcopus nullam Cantuariensi Ecclesie professionem fecerat. Ad hæc se archiepiscopum esse debere ex Chronicorum ratione asserebat. Siquidem temporibus Britonum, ante subactam ab Anglis insulam, sedes quidem metropolitana Londonia fuit. Ita declamabat; sed causa assistata est nullo adversario. Eo audito et sibi relicto, quisque rediit ad propria.

Ipse se non gerebat excommunicatum. Fuit tamen qui ei in secreto diceret rumoribus credi oportere et non oportere. Nondam audierat vel viderat litteras sententiæ in eum datæ, et pro solis rumoribus ita extra se rapiebatur et in tantum se jactabat periculum animæ super inobedientia laboris super talis causæ de archiepiscopo prosecutione. Expectaret donec litteras sententiæ datæ audiret, si effugere non posset ne audiret. Et interim Catholicum se gerens tunc consilio uteretur. Norunt episcopi et justitiani Angliæ quod quærebatur qui tales litteras in Angliam portarent: faciunt portus marinos districtissime observari. Et prior Cantuariensis Ecclesie ab Ecclesia

recedit. Episcopus Roffensis similiter. Londoniensis A episcopus similiter et decanus, ne inter regem et archiepiscopum fluctuantes et in neutram partem fidi, sed tales litteras venientes ad se recipiant.... eam voraginem non cadant; si non recipiant absorbeat eos Charybdis. Unum juvenem non litteratum, sed laicum invenit archiepiscopus, qui sententiae hujus litteras, periculo multo se exponens, sed pro Deo mori non veritus, in Angliam detulit. In celebri festo die ascensionis Dominicæ cum quidam vicarius, Vitalis nomine, homo timoratus et honestus sacerdos celebraret ad magnum altare episcopalis ecclesie Sancti Pauli in Londonia et cum cantaretur offerenda et sacerdos ille hostiam panis et vini obtulisset et calicem composuisset, adest Berengarius et positus genibus, porrexit sacerdoti litteras quasi oblationem suam. Ille attonitus et ad oblationem primo in anum extendit et recepit. Ait ille: « Non est hic hujus sedis episcopus, sed neque decanus: video te hic ministrum Jesu Christi: tibi ex parte Dei et domini papæ trado hic litteras archiepiscopi Cantuariensis de sententia data in episcopum hujus Ecclesie, et litteras etiam ejusdem ad decanum, ut ipse et clerus hujus Ecclesie hanc observent sententiam. Et tibi dico Dei auctoritate ut præter hanc missam amplius non celebres, donec episcopo suas, et decano suas litteras ostendas. » Hæc dixit et abiit inter densas turmas populi, ut moris est, post evangelium die festo ad propria recedentes, siquidem mane ad parochianas ecclesias missas suas audivit. Factum est murmur aliquod ab illis qui altari propius aderant admoti, quærentibus a sacerdote si interdicta esset in urbe divinorum celebratio. Cumque respondisset sacerdos: « Non, » siluit populus et ab iis ille quæsitus non est. Sacerdote prosequente missæ celebrationem, ab officialibus quidem regis in urbe et extra ad transitus viarum ille tacite et sollicitè quæsitus, sed minime inventus est. Idem Berengarius postea ad Eboracum venit cum litteris domini papæ amaras historias continentibus, et tamen indemnis evasit. Episcopus Londoniensis et decanus post dies aliquot in urbem veniunt; in ecclesiam clerus urbis et civium majores natu evocantur. Ibi in publico omnium aspectu sacerdos ille, Vitalis, acta narrat episcopo: suas offert litteras, quarum tenor hic erat [Excessus v.], decano etiam offert suas, quæ hæc continebant [Vest. n. d. la. pr. q. f.] et utæque litteræ in publico lectæ sunt.

Extunc episcopus communi consilio excommunicatum se gessit et regi acta significat. Rex ei rescribit in hunc modum [Audi vi gr.]. Episcopus transfretavit, et per domini regis interventum et suis mediantibus nuntiis absolutionem impetravit sibi dari ab extraordinaria potestate R. Rotomagensis, et R. Exoniensis, quibus eum absolvendi a domino papa est delegata potestas. Rediit et quidam episcopi et nuntii domini regis et sui cum eo qui a domino papa venerant, et prædicatum est publice in ecclesia cathedrali eum esse absolutum.

In regis Anglorum offensam Jocelinus Salesburiensis episcopus incidit: ad gratiam ejus captandam, decanatum Salesburie cuidam clerico regis Joanni Oxeneford donaverat; prius tamen prohibitus litteris domini papæ, ne alicui personæ honorem illum donaret citra conscientiam et consensum canonicorum suorum. quorum quidam de majoribus Ecclesie, coxsules erant archiepiscopi. Unde auctoritate domini papæ, archiepiscopus illum excommunicavit. [Et hoc fecit etiam beati Anselmi prædecessoris sui quartus roboratus exemplo, qui in exsilio positus apud Cluniacum comitem Metlenti excommunicavit, quo consiliario rex Anglorum Willelmus secundus utebatur contra libertatem electionis episcoporum et ablatum, sibi usurpans donationem beneficiorum.] Episcopum Londoniensem propter trinam inobedientiam in litteris notatam, eadem involvit sententia: non vocatum tamen, absentem et indefensum. Unde et ipse Londoniensis postea ausus est publice et in synodo contendere, quod eum illa non teneret sententia. Sed qui archiepiscopi litteras trinæ citationis, vel alias asperum quid intonantes, in Angliam deferret, non inveniretur. Aliquos etiam barones et clericos laterales regis suis ex causis propriorum excessuum, excommunicavit, et publice excommunicatos denunciari præcepit. Sic nimirum ante leonem catuli aliquando verberantur. Hujus sententiæ in Angliam portitor vix repertus est. A rege Angliæ missum est, ut absolventur, ad dominum papam: spem pacis jam promittebat. Rescripsit papa, ut absolventur, et ab alio quam ab archiepiscopo, extraordinarie satis; sed ut regem mitigaret. [Aliquoties rex Anglorum barones suos aliquot a domino archiepiscopo excommunicatos, missis nuntiis ad dominum papam, impetravit absolvi, quasi pro metu mortis significans ei quod eos contra hostes Walenses in exercitu esset ducturus. Hac occasione apud ecclesiam S. Trinitatis in Londonia aliquando plurimi fuerunt absoluti.] Et archiepiscopo etiam ad tempus organum detraxit, et potestatem ligandi regem vel suos, ut vel sic regem victorem faceret, et ad consilium Dei et suum inclinaret. Spe illa diu suspensus, et tandem delusus dominus papa, cum oleum suum eorum non sanaret infirma, iterum resolvit os archiepiscopi, iterum attentat vinum infundere. Rex iratus jussit denarium sancti Petri annum in Anglia retineri sibi. Iterum jubet, subtilius præcavens tandem, ut nullus in Angliam transfretaturus recipiatur, nisi habeat regis litteras; ne forte aliquis interdicti sententiam, quam sciebat archiepiscopum habere, in Angliam deferret. Ex parte sua, Londoniensis et cæteri episcopi Angliæ, ne quid interdicti in personas illorum vel in regnum archiepiscopus statuat, annum fere totum includentes, appellationes faciunt et scribunt archiepiscopo, et non prosequuntur. Evoluta anno appellationes renovant et archiepiscopo significant, eludentes ejus potestatem hujusmodi frustrationibus. Noluerunt intelligere, quod appellatio hominum est adinventio, de jure civili est:

introducenda est ad repellenda injusta gravamina, imminetia possessionibus nostris vel corporibus. Unde etiam beatus Paulus, corpori suo timens, cum caperetur, ait: « Cæsarem appello. » In talibus habet locum, Appello; nec videtur sapientibus catholicis, quod extendi debeat ad tollendam obedientiam, ad evacuandam majorem potestatem ecclesiasticam, ad elidendam excommunicationem, quæ non de jure humano, sed ab ore Jesu Christi est introducta, potestatem hanc dantis apostolis suis, ubi dicit: « quæcunque ligaveritis in terra, erunt ligata et in celo; quæ solveritis, soluta. » Absit enim ut jus humanum præjudicet juri divino, et quod humanæ est adventionis annihilat illud quod divinæ est constitutionis!

Interea plurimi episcoporum Angliæ de medio facti sunt, ut præter archiepiscopatum Cantuariensem, sex in Anglia rex in manu sua haberet vacantes episcopatus. Alii quidem senio confecti agebant in extremis, alii mortui.

Sua pro parte, dominus rex Francorum et optimates Galliæ, sæpius hortatu domini papæ, sæpius proprio spiritu, dolorem regis et regni Angliæ attendentes, regem pro honore pacis conveniunt. Tandem consensus rex Angliæ archiepiscopum Cantuariensem ad colloquium eorum evocari. Plurima inter eos habita sunt colloquia; sed sufficiet de aliquibus aliquid breviter dicere.

Colloquio ad Plancas, cardinales Willelmus Papiensis, et Otto, et archiepiscopus Rothomagensis maxime archiepiscopum tentaverunt. « Vetus est, inquit, de providentia querela, et de his scriptis regiis consuetudinibus inter reges et archiepiscopos Angliæ semper materia est corrigendi: hoc est caput querelæ, hæc malorum omnium origo. Et cum dicas te pacem Ecclesiæ tuæ supra omnia diligere, et has exsecreris consuetudines, modo parebit, modo certum dabis indicium. Pax Ecclesiæ in manibus tuis est. Visne renuntiare archiepiscopatu, si rex consuetudinibus? » Ille: « Non hæc æqua lance libratur. Ego, enim, salvo honore Ecclesiæ meæ et personæ meæ archiepiscopatu renuntiare non possum. Inauditum enim est hoc de antecessoribus meis. Regis honor et animæ ejus salus salva magis est in renuntiando quam in retinendo consuetudines: quod exinde patet, quia dominus papa eas damnavit, et vos cum Ecclesia Romana. » Cum in hoc eum sermone capere non possent, ut renuntiaret, quæsierunt, si coram eis contra regem super querelis habitis vellet litigare. Et simulabant se habere, quam tamen non habebant, plenitudinem potestatis in causa. Respondit: « Ita; si tamen prius integre restitueretur. » Aiunt: « Illud esse impossibile. » Ille: « Sibi vel Ecclesiæ Dei non aliter expedire. » Tunc episcopi Angliæ totum annum includentes, quindecim diebus minus, faciunt appellationem, quam cardinales domino papæ scribunt.

Colloquio apud Munt-Mirail, ita bene ei per interuentios pacis promittebat rex Angliæ, quod fere in-

ductus est omnino se voluntati regis supponere, ut rex ita vicisse videretur. Aderant in illa sententia archiepiscopi Rhemensis, Senonensis, Rothomagensis, rex Franciæ, episcopi et abbas de Monte Dei, de ordine Chertusæ: et quod de consuetudinibus scriptis Clarendonæ non loqueretur. « Quæ enim, aiunt, necessitas loquendi super his? Scripto vestro, auctoritate domini papæ, eas damnastis, et ab earum observatione omnes, qui assensum præstiterant solvistis. » In crastino colloquio semper retinuit: « salvo honore Dei, et libertate Ecclesiæ. » Mirabantur omnes prænominati. Rex Angliæ ait: « Omnes hæc aberunt determinationes. Hic nihil erit sophismatis. » Mediatoribus supradictis suadentibus hæc relinquere, cum non acquiesceret, quasi desperati discesserunt, relicto eo tanquam consilii eorum desertore. Ipse ad socios suos se recipiens, dixit inter cætera: « Deum ea die fecisse summum sibi honorem, unde maxime Deo gratificari habebant, qui, quod omnes postponabant alii, retinuerant honorem Dei in omnibus salvum fore. » Sed plurimi sociorum ejus, reditum in terram nativitatis suæ desiderantes, quod pax non procederet, et quod a rege offerente ei reditum et restitutionem, ille in his determinationibus inhæret, molestè ferebant.

In redeundo a colloquio illo, in ipso comitatu regis Francorum, forte proxime ante archiepiscopum, quidam clericus ejus Henricus de Hoctuna equitabat: equus ejus offendit præceps: ille clare, ut audiret archiepiscopus, ironice ait equo suo: « Progredere, salvo honore Dei et sanctæ Ecclesiæ et ordinis mei. » Archiepiscopus ægre ferens, tacuit. Post intervallum, sedens in partem cum clericis suis, ut equi respirarent et stillarent, ait eis: « Dilecti socii, mecum omnia passi, ut quid contra me ita sentitis et loquimini? Reditus et restitutio nostra minimum quidem est; libertas Ecclesiæ, de qua rex non loquitur, longe pluris est. Pacem tandem recipiam, qua meliorem non potero; sed nunquam ita curtas nundinas vidistis. » Tamen postmodum in sententiam boni archiepiscopi Thomæ, omnes præfati viri consenserunt, errorem suum damnaverunt, eum virum sanctum, et fortem Dei athletam probaverunt, et in ipsius amplius confœderati et confirmati sunt dilectione.

Colloquio apud Montem Martyrum, cum rex Angliæ orationum gratia ad sanctum Dionysium venisset, et pallium optimum et quater viginti aureos oblationem super altare posuisset; ubi et a rege Franciæ et omni clero et militia, qui ei occurrerant, honorifice susceptus est; post, cum de pace ejus et archiepiscopi tractaretur; et archiepiscopus super solitis articulis tentatus et interrogatus, semper idem inveniretur et petitionem suam in schedula scriptam regi mitteret, ut suæ Ecclesiæ Cantuariensis jura, et sibi et clericis hominibusque suis ablata, et fraternam pacem et clero Angliæ libertatem restitueret, ipseque ei tanquam domino et regi fidelis foret, et devotus in omnibus, salvo honore Dei et sanctæ

Ecclesiæ et ordinis sui : his non acquiescens rex ad satisfaciendum auditoribus obtulit super causa eorum tractanda, stare iudicio cleri Franciæ, vel scholarium Parisiensem ; sed de præcedente restitutione faciendi non loquebatur. Et recessit reginam et Philippum regis filium visurus Parisios, quasi ita spreto archiepiscopo et rupto colloquio ; quod archiepiscopus inter cætera moleste tulit, dicens quod forte ter vocaretur antequam amplius ad colloquendum veniret. Cum discordes hoc modo digrederentur ab invicem, effluxere dies. Tandem hoc domino papæ nuntiatum est, quod concordia non procedebat.

Aliquod colloquium habendum erat apud Pontem Isare ex conducto. Die dicta, adfuerunt archiepiscopus Senonensis et episcopus Bethleemita : rex Anglorum illuc venire noluit ; sed mandavit eis per nuntium illorum conventus, quod si vellent venire Gisorcium, loqueretur eis. Ita delusa est eorum fatigatio, et expectatio archiepiscopi. Rex, comites et magnates Franciæ aliquando regem Angliæ convenerunt pro clericis archiepiscopi majoribus, qui cum eo remanserant, ut saltem eis reditus suos restitueret. Si pro sua promotione archiepiscopo serviebant, hoc mirum non erat. Non eos contingebat causa ipsius et archiepiscopi, quod ipsi duo inter se delirabant, clerici illi immerito plectebantur. Rex Angliæ acquievit, ut ad eum clerici illi accederent, salvo itu, statu, reditu. Venerunt Andegavum ad Pascha sancta Dominica in albis : siquidem ibi rex festivus comederat pascha. Una dierum sedit inter familiares suos clericos illos auditorus. Primus ad eum vocatus intravit Joannes de Salesberia : a rege salutato prius petiit pacem, et beneficiorum suorum ecclesiasticorum restitutionem, quoniam regis offensam sciens in nullo meruerat, et paratus foret regi esse devotus, subditus et fidelis, sicut domino suo terreno, salvo ordine suo. Dictum est ei pro rege ; quod in terra regis natus, et nutritos suos ibi propinquos haberet, et de bonis terræ regis in magnam frugem multarum probitatum et divitiarum adoleverat ; et oportere eum sicut regni regis indigenam regi esse fidelem contra archiepiscopum et omnes homines ; propositaque est ei forma sacramenti si jurare vellet, quod regi fidelis foret de vita et membris suis, et honore suo terreno conservando contra omnes homines, et nominatim, quod consuetudines suas scriptas et regales suas dignitates legitime conservaret, quidquid faceret dominus papa vel archiepiscopus vel episcopus suus. Hæc omnia alia concedens, in archiepiscopi consuetudinibus hæsit, dicens, se nutritum ab adolescentia de bonis Cantuariæ Ecclesiæ, et juratum esse in domini papæ et archiepiscopi sui obedientiam ; neque posse Cantuariæ Ecclesiæ vel domino suo archiepiscopo deesse, neque posse quarumlibet consuetudinum observantiam suscipere contra dominum papam et Ecclesiam Cantuariæ ; sed, cum domino papa et archiepiscopo se ait paratum recipere,

PATR. CX.

quæ ipsi prius reciperent, respuere, quæ respuerent, rex non acquievit. Ille jussus recessit. Vocatus intravit magister Herbertus de Boseham. Rex suis ait de eo : « En videbitis quemdam superbum intrare. » Ipse quidem statura ut erat procerus et forma venustus, etiam satis splendide erat indutus, habens, de quodam panno viridi Autisiodorensi, tunicam et pallium, ab humeris more Alemannorum dependens, ad talos demissum, ornatum decenter contingentibus suis. Præfata regis salutatione, sedit. Conventus est simili modo, quo Joannes, respondere cœpit similiter Joanni fere ; sed hæsit archiepiscopo et fidelitate, et consuetudinibus illis scriptis. Archiepiscopum de vitæ honestate et regis fidelitate plurimum commendavit, dicens ; illum solum esse regis fidelem, qui regem non permittit errare, ubi potest revocare : nam qui regi loquitur ad placitum, et ejus errorem, si quidem est, dissimulat, et quem taciturnitas addicit, regi fidelis non est, fidem præterit, jurata mentitur. Ideoque ait ; se non posse regi illam veram fidelitatem jurare, nisi vellet regi comes inseparabilis adhærere, et eum, ubi esset juste corripiendus, corripere : sciebatque regem hujus esse instituti et animi, quod eum non audiret nec toleraret. De consuetudinibus ait, quod dixerat Joannes ; et adjecit, mirum sibi videri, quod rex scribi illas fecerat. « Sunt enim, ait, et in regnis aliis aliquæ malæ consuetudines contra Ecclesiam Dei, sed non scriptæ ; ideoque quia scriptæ non sunt, spes est major, quod inspirante regibus Deo exterminentur. » Rex eum volens capere in sermone, ait : « Et quænam sunt malæ consuetudines in regno domini nostri regis Francorum ? » Herbertus : « Consuetudines telonei et pasagii, quæ etiam a clericis et peregrinis exiguntur. » Item, obeunte episcopo, bona domus, æs, omnia mobilia, etiam fenestræ et ostia exportantur, et regis fiunt. Item forte similes vel aliæ aliquæ malæ consuetudines sunt, sed non scriptæ in regno regis Alemannorum. Rex : « Quare in nomine dignitatis derogas ei, non vocans eum imperatorem Alemannorum ? » Herbertus : « Rex Alemannorum est ; sed ubi scribit, scribit imperator Romanorum semper Augustus. » Rex ait : « Proh pudor ! magna siquidem indignatio. Quid hic filius sacerdotis regnum meum perturbat, et pacem meam inquietat ? » Herbertus : « Ego minime ; sed neque filius sum sacerdotis, quia non fui genitus in sacerdotio, licet postea sacerdos fuerit pater meus ; neque filius regis est, nisi quem pater rex genuerit. » Tunc ait quidam de assidentibus baronibus, Jordanus Tarsun : « Equidem cujuscunque filius sit, vellem dimidium terræ meæ dedisse, ut filius meus esset. » Quod etiam verbum rex amare accepit et siluit. Post pauca, jussit Herbertum abire ; recessit. Philippus de Calva, natu Londoniensis, qui duobus annis ante exsilium archiepiscopi Turonis studuerat, divinam paginam audiens, et leges docens, apprime lectionis, et eloquentissimus sed ægrotatus ; eoque neque præsentiam archiepiscopi comitabatur, neque Romam mit-

tebatur, neque regis et ejus distantiae se immiscebat; A ei coronando manum imponerent; quia Cantuariensis vocatus introiit. Hæc autem de eo dicta regi nota facta sunt ibi; habuitque bonos intercessores, qui dicerent regi, cum dixisse, cum audisset se occasione archiepiscopi bonis suis in Anglia destitutum: Deus bone, quid a me quærit ille bonus hoc rex? Rex itaque suasus, ne nihil gratiæ faceret, huic sacramentum propositum remisit, pacem suam dedit, restitutionemque bonorum suorum concessit, et surgens ad alia se convertit negotia. Tandem hoc domino papæ significatum est, quod concordia non procedebat. Habuit item a domino papa archiepiscopus auctoritatem dandæ sententiæ in personam regis, sed melius patientia et commotionibus eum ad poenitentiam et satisfactionem revocare intendebat. Quo audito, rex misit domino papæ nuntium Reginaldum Lombardum, ut cum domino papa ageret, vel de transferendo archiepiscopo ad alium titulum archiepiscopalis ecclesiæ, cum de depositione ipsius toties frustra tentatus dominus papa, semper immobilis, et pecuniæ spreto, inventus est; vel de revocanda potestate illa commissa archiepiscopo animadvertendi in eum; vel de dilatione dandæ sententiæ, sub spe pacis et reconciliationis archiepiscopi, quam domino papæ rex permisit. Et quidem ultimum illud Reginaldus ille a domino papæ impetravit. Iterum et iterum dulcibus alloquiis et exhortationibus regem dominus papa compellat: « Non proficiens hac via, minatur securim ad radicem arboris ponendam. » Quod procul dubio C rex intelligens, jurare facit omnem Angliam a laico duodecim vel quindecim annorum supra, contra dominum papam et archiepiscopum, quod eorum non recipient litteras, nec obedient mandatis: et, si quis inventus foret litteras eorum deferens, traderetur potestatis, tanquam coronæ regis capitalis inimicus. Tamen hoc sacramentum apostasiæ nobilis quædam domina filia Baldewini de Reivers (21-22) viriliter agens et zelum habens obedientiæ Dei neque juravit neque aliquem hominum suorum jurare permisit. Archiepiscopus Eboracensis similiter libere fecit. Alii episcopi, qui in Anglia remanserant, pro dolor! in parochiis suis sacramentum illud jurari permiserunt. Archiepiscopus, hoc audito, tanto D compatiens errori et apostasiæ, missis clam litteris ad aliquos timoratos Dei, omnes qui inviti juraverant, a sacramento absolutos pronuntiavit. Rex facit portus maris districtissime observari. Interim in Angliam revertitur, et filium suum Henricum apud London imponente ei manum archiepiscopo Eboracensi, supradicto Rogerio, præter spem et opinionem omnium fere totius regni, subito fecit coronari. Archiepiscopus Cantuariensis ad hunc casum oculos direxerat Providentiæ, et a domino papa litteras obtinuerat, in Sabbato dominicæ coronationis illius Eboracensi et Londoniensi oblatas, ne ipsi vel alii episcopi Angliæ citra cum non ad hoc revocatum

ei coronando manum imponerent; quia Cantuariensis Ecclesiæ hæc debebat esse coronatio. Nec minus pridie festum sanctorum Viti et Modesti coronatur. Rex statim retransfretat, sed prius cum filium suum rex Angliæ disposuisset coronari, dixit hoc idem Wigornienti tunc transmarino, transmarinus precipiens ut repatriaret, et cum episcopis, qui pauci admodum supererant in Anglia, cognati sui adesset coronationi. Nec tamen significavit ei quod per manus impositionem Eboracensis vellet eum coronari. Episcopus sperans meliora, concessit, et ad maris portum Diepam venit. Rex in Angliam venerat. Regina, quæ in Normannia remanserat, et Ricardus de Humet justitarius Normannorum, litteras miserunt episcopo Wigornienti ad portum prædictum ne B transfretaret; alias etiam litteras præposito et transvectoribus naves habentibus, ne episcopum illum in Angliam transveherent nec transfretare permitterent. Sane intelligebant quod episcopus ille per Eboracensem manus coronando impositurum, non permitteret illum coronari in provincia Cantuariensi, vivente Cantuariensi archiepiscopo; cujus dignitatis esse debebat regem novum consecrare. Ita transfretare prohibitus, episcopus remansit in Normannia. Post coronationem illam, rex statim ut dictum est, retransfretavit in Normanniam. Trans Falesiam, Wigorniensis (25) episcopus, ad tria millia extra Falesiam ad eum venit. Rex ei se vultuosum ostendit, et statim in verba prorupit contumeliæ, dicens: « Nunc patet te proditorem esse; præceperam tibi ego ipse, quod coronationi filii mei adesses, et tibi diem prædixeram, adesse noluisti; in quo, quod neque me, neque filii mei diligas promotionem, plane ostendisti. Equidem patet, quod ininico magis faveas, et me meosque odio habeas; sed redivus episcopatus tui amplius tibi non remanebunt. Eripiam eos a manibus tuis, quia et episcopatu et omni beneficio indignum te probasti. Vere Roberti boni comitis avunculi mei filius nunquam fuisti, qui me et te in castro illo nutriti, et nos ibi, et prima elementa morum et litterarum doceri procuravit. Episcopus, de sua securus innocentia, regi simpliciter et modeste acta narrant, quomodo ad portum usque venisset, et quomodo, ne D transfretaret, litteras prohibitionis accepisset. Rex non credulus illi, et vehementissime accensus ait: « Regina est in castro illo Falesiæ, et forte Ricardus de Humet vel adest vel in proximo aderit, landasne illos auctores? » Episcopus: « Reginam minime, ne forte si reverentia vel timore vestri verum supprimat, adversum me amplius excandesca. Si vero verum confiteatur, adversus illam nobilem dominam irreverenter insanias; non est mihi tibia tanti ut pro hoc unum verbum amarum ab ore vestro audiat; malo sic factum esse, quam me coronationi adfuisse, quæ quidem injusta, et contra Deum fuit, non ratione coronati, sed præsumptione coronato-

(21-22) *Byrtes* ed. Spark.(25) *Wig. om.* ed. Spark.

ris; et si adfuissem, illum ibi eum coronasse non sustinuissem. Dicis me non fuisse filium comitis Rogeri, nescio; matris meæ vel filius fui, cum qua totius consulatus, et honoris jus hæreditatemque pater meus suscepit; sed vos facto condignæ retributionis non ostenditis, quod pater meus, ille comes Rogerus, avunculus vester fuit, quod vos honore condigno enutrierit, quod pro vobis regem Stephanum sexdecim annis impugnans et inimicum impugnatoremque sustinens tandem pro vobis in bello captus fuerit. Si hæc et hujusmodi patris mei obsequia ad animum revocassetis, non ita fratres meos in exinanitionem et exterminium redegissetis. Fratris mei comitis tenuram et honorem mille militum, quem avus vester, rex illustris Henricus patri meo integrum dedit, vos feudo ducuntorum et quadraginta militum decurtastis. Alium juniorem fratrem meum R. strenuum, ut dicitur, militem, ita inopem et opis indigum esse sustinuitis, quod pro paupertate, relicta sæculari militia et vita, hospitali Hierosolymitano se in perpetuo servitutum donavit, et schema habitumque suscepit. Vestros domesticos propinquos, et amicos sic nostis beare, bene meritos sic consuevistis munerare. Quid mihi minas et mala intentatis, quod episcopatus mei beneficiis me spoliare velitis? Ut libet moveor? non moveor, vestra sint, si vobis non sufficiunt, quæ ab archiepiscopatu et sex episcopatibus vacantibus et pluribus abbatibus, injuste certe et animæ vestræ periculo recipitis, et in usus vestros sæculares redigitis, eleemosynas patrum vestrorum, bonorum regum, et patrimoniam Jesu Christi. » Hæc et hujusmodi dicta sunt in audientia omnium, qui regi hinc inde lateris stipatores coequitabant; et ait sociis suis quidam miles de Aquitania, qui episcopum ignorabat: « Et quis iste qui sic loquitur? » Dictum est ei quod esset episcopus. Ille contra: « Equidem feliciter actum est cum rege, quod sacerdos est ipse. Si miles esset, duo jugera terræ regi non relinqueret. » Alius autem quidam intendens regi placere, amarius episcopum objurgavit. Quod rex audiens, et indigne ferens, conversus ad illum, maximo eum turpiloquio dehonestavit, inter cætera dicens: « Putasne, pessime, si quæ volo dicam cognato et episcopo meo, liceat ideo tibi vel alii cuiquam eum verbis inhonorare, aut minis insectari? Equidem vix manus contineo ab oculis tuis; tibi et aliis contra episcopum nefas sit mutire. » Ventum est ad hospitium. Post prandium rex et episcopus secreti et placide collocti sunt, et de pace archiepiscopi. Aliqua vice factus fuerat tumultus magnus in Anglia a justitiarii regis imponentibus quasi crimen quibusdam abbatibus, et personis ecclesiasticis in Anglia, quod archiepiscopo exsuli regis ut dicebant inimico, pecuniam numeratam transmisissent. Et quidem episcopo Wintoniensi hoc non audebant objicere, qui frequenti visitatione et opportuna auri et argenti transmissione, pio com-

passionis affectu domini sui archiepiscopi, quem ordinaverat, propulsaverat inopiam. Eorum autem quibus hoc objectum fuerat, alii, qui tamen hoc facerent, timore incumbente super eos se hoc fecisse negaverunt, ut pacem haberent, eam pecunia sua emerunt. Aliquis ausus est palam dicere: « Et quid nos arguitis opus fecisse misericordiæ inopi et exsuli, et patri nostro de pecunia nostra donasse? Non est religiosus nec satis Christianus qui calamitosum negligit, afflicto non compatitur, pauperis non misereatur. Dicitis eum regis esse inimicum; nos nescimus, nec credimus. Et tamen si esset nobis inimicus, inimicum diligere jubemur propter Deum; esurientem cibare, et potare sitientem. » Dictum fuit aliquem dixisse vel scripsisse regi Anglorum de archiepiscopo: « Ut quid tenetur exclusus? melius tenebitur inclusus quam exclusus. » Satisque dictum fuit intelligenti. Unde et rex ad colloquium de pace festinavit, et ibi omnia prius negata, quæ ab eo petebantur, concessit. Prius tamen filio suo ita subito coronato, propter aliquod consequens, quod potuit contingere; et si quid mali contigisset, non deberet propter eum puniri regnum, cujus ipse rex non esset. Istud fuit arcana non enarrabile fibra regis Anglorum, novit Deus, « qui scrutatur renes et corda; » non ego. Sed qui ante rem, in re, post rem, operibus crediderunt, hoc de eo intellexerunt. Item de concordia et pace archiepiscopi rex Francorum et nuntii domini papæ regem Anglorum subito compellant, quoniam dominus papa tantos regis excessus, tantam archiepiscopi et suorum coæxulum miseriam, nec non laborantis Anglicanæ Ecclesiæ dolores ulterius dissimulare non valuit nec voluit.

Acquievit rex (24) rogari in ipsa æstate. Igitur sexto anno exsilio archiepiscopi Thomæ nondum completo, pridie beatæ Mariæ Magdalænæ congregantur apud Fonteveral (25) archiepiscopi Rhemensis, Senonensis, Rothomagensis, Tyrensis, et dominus rex Francorum, et episcopus Nivernensis, et abbas de Grosso Monte, loco domini papæ, et episcopus Pictavensis, et fere omnes episcopi Normanniæ; comites et magnates fere omnes Galliæ ad pacem inter regem Angliæ et archiepiscopum Cantuariensem reformandam. Nullus episcoporum Angliæ ibi fuit præter Rogerum Wigorniensem. Ipsa die ad hospitium regis Francorum veniens rex Anglorum, cum secreto collocti essent, post pauca jocando dixit rex Angliæ: « Et crastina die habebit pacem suam latro vester; et quidem bonam habebit. » Rex Francorum: « Quis, inquam, latro pro sanctis Franciæ? » Rex Anglorum: « Ille noster Cantuariensis archiepiscopus. » Rex Francorum: « Utinam esset ita noster quomodo vester est; honor vobis erit coram Deo et hominibus, si ei pacem bonam feceritis, et nos vobis gratiam habebimus. » Hæc in audientia dicta sunt, secretius quæ voluere locuti sunt. In crastino exeunt omnes ad colloquium illud. Rex

(24) *Moz* ed. Spark.(25) *Freiteville* ed. Spark.

Francorum non ascendit : forte ita convenerat inter eos, prece regis Angliæ promittentis ei se omnia sine co factorum, quæ postulaverat. Siquidem fatigaverat prius regem Anglorum pro archiepiscopo precibus multis. Et quoniam nunc ad colloquium hæc in terra regis Francorum rex Angliæ venerat, acquievit rex Francorum colloquio et concordiæ huic spiritu magis et auctoritate adesse, corporaliter abesse, et regi Angliæ propriæ libertatis et liberalitatis lora laxare ; ut sui juris magis esse videretur ; cum rex eum Franciæ neque prece neque præsentia oneraret, et conspiciat in eo appareret misericordia, pace, et gratia sua archiepiscopo reddita, cum suæ ibi relictus esset voluntati, et nulli subjectus necessitati : sapienti siquidem dominorum preces præcepta sunt.

Cum plurimi plurima hinc inde dixissent pro bono pacis et gratiæ eorum resarciendæ, et rex acquievisset omnibus articulis pacis et libertatis Ecclesiæ, et gratiæ, et restitutionis, reddendæ Cantuariensi Ecclesiæ, et personæ archiepiscopi, et restitutionis terrarum et ecclesiarum faciendæ clericis seu omnibus pro archiepiscopo spoliatis, et donationis ecclesiarum archiepiscopatus, quæ interim vacaverant, archiepiscopo relinquendæ ; siquidem rex clericis suis eas donaverat ; nolens bonus archiepiscopus latere regem aliquid, quod postea posset inter eos offendiculi vel scandali causam generare sapientis siquidem est nec fellere nec falli velle hujusmodi habuit orationem : « Domine mi rex, omnia quæ mihi fecistis beneficia promotionis primæ et secundæ, et venerationis plurimæ, sæpe ad memoriam revocans, grata et accepta foro, et in omnibus agens gratias, tanquam regi et domino terreno debitor vobis sum et obnoxius, salvo Dei honore et sanctæ Ecclesiæ ; et nunc potissimum, quia me modo ad pacem et gratiam vestram revocatis et recipitis : verum inter omnes malorum articulos, quos in ira et indignatione vestra sustinui, proscriptionis, spoliationis et ejectionis mei et meorum, vel cujuscunque oppressionis Ecclesiæ Cantuariensis ; unum est quod me plus movet, et quod intactum incorrectumve omittere neque possum neque debeo ; scilicet, quod filium vestrum per Eboracensem archiepiscopum in parochia Cantuariensi coronari fecistis, et hac dignitate regem sacraudi Ecclesiam Cantuariensem spoliastis, quæ vos unctione misericordiæ Dei unxit in regem, et quæ inter omnes dignitates suas hanc sibi habuit peculiarem, propriam et specialem, a tempore longæ retro vetustatis, ex quo primum beatus Augustinus sedem metropolitanam Cantuariæ constituit. » Ad hæc rex : « Accepi quidem et didici, quod inter cæteras regales regni mei dignitates, hæc quidem una est, quod si rex Angliæ filium suum vivens in regem promovere voluerit, ubicunque et per cujuscunque civitatis archiepiscopum vel episcopum voluerit, licet ei hoc facere. Et atavus meus rex Willelmus, qui subegit Angliam, ab archiepiscopo Eboracensi sacrationem suscepit et coronam Londoniæ. Et avus meus rex Henricus per manum episcopi

A Herefordiensis. » Ad hæc archiepiscopus : « Equidem verum est, quod reges illos illi coronaverunt ; sed in illorum coronamentis Cantuariensis Ecclesiæ dignitas non est imminuta : nam cum regem unxit Willelmum Eboracensis ille, quasi vacabat sedes Cantuariæ. Stigandus enim, qui tunc Cantuariensi præesse videbatur Ecclesiæ, archiepiscopus non fuit ; pallium a sancta Romana Ecclesia nunquam susceperat ; et, vacante Ecclesia Cantuariensi, in clero Angliæ major eminebat et proprius impellebat archiepiscopus Eboracensis. Cum vero coronari deberet rex Henricus, sanctus Anselmus Cantuariæ archiepiscopus erat ; sed longinquo aberat exsulans apud Cluniacum. Quoniam autem mora revocationis ejus maxime posset esse regni periculo, ne interea guerra oriretur super faciem terræ ; subiit in locum et officium archiepiscopi absentis unus suffraganeorum ejus, ille Herefordiensis, patris salvans ei dignitatem. » Rex ad hæc : « Bene potest verum esse. Ego quod dixi, in causa contra Cantuariensem Ecclesiam non dico ; ipsa me sacravit, ipsius ubique volo salvam fore dignitatem. Si quid in eam commisi, pro me paratus sum corrigere domini papæ et Ecclesiæ Romanæ arbitrato. Et vobis liceat ab archiepiscopo Eboracensi et episcopi Angliæ Cantuariensi Ecclesiæ et vobis illatas expostulare injurias. » Satisfactum est archiepiscopo, et pro hac responsione et concessione regi gratiam redditurus, equo descendit, ad pedes regis se inclinaturus. Quod rex intelligens, ocius equo desiliit, et archiepiscopum amplexatus elevavit, eum recipiens vultu hilari, fronte læta, et pacem spondente et gratiam sibi referente. Ascensuro præbuit obsequium, orbem tenens, quo pes ejus dexter teneretur, Ab omnibus bonæ voluntatis hominibus, qui aderant, piæ erumpabant lacrymæ. Tunc rogatus est rex dare ei osculum pacis : nam diu prius, cura inter eos de concordia tractaretur, reversione et restitutione, et omnibus hujusmodi articulis a rege concessis, sed solo osculo negato, pax diu hæserat ; dicente rege, se aliquando jurasse in ira, quod eum nunquam oscularetur. Unde consulto dominus papa regem a tali si fecerat, sacramento absolvit : et ei injunxit in animæ suæ salutem, quod eum in bona pace oscularetur. Rex ait : « In terra mea centies ejus osculabor os, manus et pedes ; centies ejus audiam missam ; sed modo differatur. Non loquor captiose. Honor mihi est, ut in aliquo mihi deferre videatur : et in terra mea osculum dare, de majore videbitur gratia et benignitate, quod hic fieri videretur de necessitate. » Assensu omnium archiepiscopus acquievit. Lætati sunt universi, clerus, militia, populus, omnis ætas, omnis ordo, qui hæc viderunt et audierunt. Postea soli dominus rex et archiepiscopus, seorsum diu secreto usi sunt consilio. Solvitur conventus. Convenerat inter regem et archiepiscopum, quod in Galliam rediret archiepiscopus suis benefactoribus gratias referre, et domino papæ, luntio et scripto suo : acceptaque

licentia, et compositis ad repatriandum rebus, ut ad regem rediret, qui vel in propria, si fieri posset, præsentia eum in Angliam reduceret; vel cum eo archiepiscopum Rothomagensem mitteret, ut rediens postliminio, cum multa veneratione, susciperetur: et interea, rege præcipiente, ut possessiones ablatae ei et singulis restituerentur destitutis. De pace archiepiscopi scripsit rex in hæc verba [. . .] (26) Celebratur restitutio clericis archiepiscopi; non tamen satis plenaria: sed neque ipsi archiepiscopo. Rex, ut supra dictum est, donaverat in dissensione vacantes quasdam ecclesias archiepiscopi: et secundum formam pacis revocat donationes illas et archiepiscopo relinquit. Intrañt in possessiones earum officiales clericorum, quibus archiepiscopus illas donaverat. Sed non multo post per officiales regis hi expelluntur, et reintrañt quibus eas rex dederat. Præterea, redditus, et pensiones maneriorum archiepiscopatus, ad proximum terminum sancti Michaelis, non archiepiscopi sed regis officiales recipiunt. Sapientes plurimi hæc taciti considerabant, et aliquid notabant. At archiepiscopus statim miserat nuntium suum gratiam referens, de pace, domino papæ, et sanctæ Romanæ Ecclesiæ, et scripserat ei formam pacis, et concessionem regis de ulciscenda coronationis injuria, et forte nuntium illum exspectabat. Et interea conventibus religiosis et opitularibus amicis suis, semotis singulis per Galliam gratias referre, et ab eis licentiam accipere vacabat. Ipsi autem nobiles Galli eum et suos, equis, vestibus, et omnibus necessariis sufficientissime instruxerunt, ut quos foverant exules, cum honore remitterent repatriantes. Regi Francorum in accipiendo ab eo licentiam dulcissime, et affectuosissime, cum omni gratiarum actione, inter cætera dixit: « Nos inus in Angliam ludere pro capitibus. » Rex Francorum ait: « Ita mihi videtur. Equidem, domine archiepiscope, non dato tibi osculo pacis, si mihi crederes, te regi tuo non crederes. Remane: rege Ludovico vivente, non tibi vina, cibi, Galliæve opulentia deerit. » Ille: « Fiat voluntas Dei. » Cum lacrymis extremum vale sibi invicem dixerunt. Similiter et episcopo Parisiensi eum deosculanti inter cætera dixit: « Vado in Angliam, mori. » In Anglia, cuidam religioso et honesto sacerdote Richardo de Halliwella, quidam serviens de curia regis peccata confessus, inter cætera dixit; se manibus suis impressisse sigillo litteras missas in Angliam, ut occideretur archiepiscopus; et Nigellum de Salcavilla eas scripsisse lacrymantem; addidit etiam, se hoc confessum fuisse alicui episcopo Angliæ, et ab eo satisfactionem sibi injungi postulasse. Episcopus ille illi: « Et quid! Præceptum domini tui fecisti; et tanquam nihil mali commisisset. nihil ei inunxit. »

Una dierum Reginaldus de Warenna intravit capitulum canonicorum de Suthwercha, quibus ipse familiari dilectione, et fraternitatis eorum communicatione, et plurima devinctus erat beneficiorum collatione, et inter cætera cum loqueretur de hoc mundo immundo, de facinorosum malitia, de vitiis, quæ a patrum nostrorum nobilitate degenerans, audet et apponit præsens corruptior ætas, ait eis: « Obsæcro, orate Deum pro me instantius; necesse est, in proximo forte audietis in Anglia fieri, quæ a sæculo non sunt facta vel audita; et quoad me, contra me et meam voluntatem; sed non sum mei juris. » Abhorruerunt canonici, qui hæc audierunt, nescientes quid vel de quo diceret; donec Reginaldo illo servato innocente a sanguine justi hujus, res tandem per alios facta est. Rex Anglorum interim archiepiscopo litteras scripsit revocationis per Hugonem clericum, dicens, illam ejus moram in Gallia sibi esse suspectam; festinaret ergo in Angliam redire archiepiscopus; paratis omnibus, ad regem ex conducto revertitur. Primum venit ad eum apud Turonem, ibi nec rex, nec rogatus, osculum dedit; nec archiepiscopus rogavi, ne festinus nimium et præproperus videretur.

Iterum ad curiam venit apud Ambeise. Rex ipsa die adhuc missam erat auditurus. Nigellus de Salcavilla, regis clericus et sigillifer, et cui unam de bonis ecclesiis archiepiscopi rex donaverat, quam modo timebat amittere, regi nuntiat archiepiscopum esse in capella; et forte tam tempestive et ante missam venisse, ut ei ad missam osculum pacis ferat; sed, si dominus rex velit, fraudari posse archiepiscopum osculo. Rex: « Quoniam modo? » Ille: « Dicat sacerdos missam pro fidelibus defunctis. » Rex acquievit, et factum est ita. Post illam missam dictum est, ut assolet in veneratione dominæ nostræ perpetuæ virginis Mariæ, *Salve, sancta parens*: quo dicto sacerdos textum Evangelii osculatus est, et accedenti ad eum, et osculanti archiepiscopo tradidit regi deferendum; quo osculato, archiepiscopus regi ait: « Domine modo in terram vestram ad vos veni, date et mihi pro tempore, et loco, et conducto, pacis osculum. » Rex: « Alia vice satis habebis; » quam repulsam, et archiepiscopus, et omnes taciti notaverunt. Rex et archiepiscopus die illa diu soli locuti sunt. In ultimo autem concordia tenore pactus erat rex Rothomagensem contra eum venire, et omnia ejus debita creditoribus solvere, et de cætera pecunia archiepiscopi percepta satisfacere, et ibi eum ad osculum recipere, et eum in Angliam comitari, vel Rothomagensem cum eo mittere ad filium suum regem, suppleturum, si quid deesset plenariæ redintegrationis archiepiscopi vel suorum. Ibi a rege Anglorum cum ultima vice, licentia petita, discessit.

(26) Epistolæ quarum hic illic mentio facta est, in locis suis inter epistolas S. Thomæ et Gilberti Foliot, invenitur. In codice A omnino abfuerunt,

nisi in tenuibus membranæ laminis intra paginas libri insertis exscriptæ essent.

Rex ait ei: « Vade in pace, sequar te, videbo te Rothomagi, vel in Anglia, quam citius potero. » Archiepiscopus: « Domine, dicit mihi animus, quod sic discedo a vobis, quasi quem amplius in hac vita non videbitis. » Rex: Habes me proditorem? » archiepiscopus: « Absit a te, domine. » Et inde discedens archiepiscopus ex voluntate regis venit Rothomagum. Ibi autem solummodo per nuntium regis, itineris sui ducem, decanum Saresberiensem accepit. Regis erat excusatio quo minus in Angliam veniret cum eo; quia rex Francorum homines ejus Arvernos pararet expugnare. Audito a decano Saresberienensi ad quid venisset, ait illi archiepiscopus: « O quanta rerum mutatio! » Archiepiscopus Cantuariensis: « Ita secure deberet tibi ducatum præbere, et paulo securius, quam tu ei, in Angliam ituro. » Archiepiscopo autem Rothomagensi, per quem supradicta inter eos convenerant, dixit: « Ubi sunt hæc inter regem et me conventa? Quare in propria persona non adest rex? Quid est de nostræ pacis osculo? quid de pecunia? Creditores meos adduxi. Rex non stat verbo suo. » Interrogatus item a Cantuariensi Rothomagensis, si regis de comitando eum in Angliam accepisset mandatum, ait: « Nequaquam; » prosequeretur eum tamen ex dilectione, si vellet, sed non oportere. Omnia in tuto esse ait. Pax ejus et securitas, in tanta auctoritate, et tantorum præsentia formata et firmata erat. Ibi archiepiscopus Rothomagensis ei trecentas libras monetæ suæ dono dedit. Ad mare Flandriæ vadit archiepiscopus, solo ductatore comitatus decano Saresberienensi Joanne prædicto, conferens hæc omnia in corde suo, et maxime pactum sibi in concordia deesse sibi osculum pacis. Sed tamen in Spiritu sancto securus cœptum iter agit, pro Deo et Ecclesia non timidus mori. Jam autem acceperat nuntium, et litteras exhortationis a domino papa, ut ad Ecclesiam suam intrepidus redeat, et ministerium suum impleat; sed et litteras severissimæ justitiæ de præsumpta novi regis Angliæ coronatione, suspensionis quidem archiepiscopi Eboracensis et omnium episcoporum, qui coronamento aderant; præterquam solius Bortholomæi Exoniensis; sed et litteras in excommunicationem revocationis episcoporum Londinensis et Saresberienensis, quippe alia prius vice fuerant excommunicati. Cum his de justitia litteris nuntius præmittitur, qui Eboracensem et Londinensem transfretare parantes tempestive apud Cantuariam invenit. Lectis de sententia fulminante domini papæ litteris, in quibus et hoc unum verborum erat: « Implemus facies vestras ignominia, » concidit in terram vultus eorum.

Ad portum Wytсанд jam erat archiepiscopus; serena erat cœli facies et maris, navis archiepiscopi parata, aliæ aliquæ naves transfretabant. Archiepiscopus exspectabat. Dicunt ei aliqui de clericis suis coexsulibus, quibus natale solum desiderio erat: « Domine, ecce jam Angliam videmus; plurimorum transfretantium vela tument. Quare non ascenditis

navem? Nunquid nos eximus sicut Moyses, qui terram promissionis vidit quidem, sed non intravit? Ille, inter cætera: « Utquid festinatis? non effluent quadraginta dies ab ingressu vestro in terram, malletis esse ubicunque terrarum, quam in Anglia. » Jam paratum erat, et forte aliquem ab Anglia nuntium acceperat, quod si apud Doveram intraret appulsus, obvios eum accipientes grassatores inveniret, qui subito peragerent rem; et quod ad mare accessissent Eboracensis et Londinensis ad confirmandum magis tam scelerati ausus opifices, ut de illorum in vicino positorum præsentia et securitate audentiores redderentur. Navim ingressus sacerdos Dei bonus Thomas, gubernatorem hortatur portum Sandwici petere, quoniam ille portus suus erat, et homines sui de ipsius lætarentur adventu. Igitur Kalendas Decembris feria tertia apud Sandwicum appulsus est; quod audientes statim regis officiales, vicecomes Cantix Gervasius de Cornhelle, et Reginaldus de Warena et milites eorum plurimi sub capis et tunicis loricati, advolant in egressum ejus a navi, sed viso et audito Joanne loco regis ejus ductatore, discedunt qui armati audiebantur; sed ne nihil ageretur, vicecomes, et Reginaldus inter cætera verba quærunt si alienigena aliquis cum eo veniret, ut secundum legem a rege promulgatam exigant ab eo litteras regis de ingressu suo in Angliam, vel saltem sacramentum de fidelitate regis; forte et ut eum provocarent, vel seditionem suscitant, talia loquebantur; sed frustra. Ibi archiepiscopus pacificum esse ingressum suum, pacifice respondit; et non cum eo venisse nisi homines pacis, clericos suos et domesticam familiam suam. Sane venerat cum eo quidam archidiaconus Senonensis, qui ei exsulanti et suis multa contulerat beneficia: hunc clericum sibi adhæsisse dicebat. Exactiones hujusmodi, vel litterarum, vel sacramenti, ab eis debere et solere exigi, de quibus verisimile esset, quod infirma regni explorare venissent. Inauditum esse quod a Cantuariensis archiepiscopi clericis talia exigenter, nec ab eo inciperent. Res hoc modo quærit, nisi quod postea dixit ei vicecomes, quod in igne, et gladio terram intraverat; regem volebat decoronare; archiepiscopum Eboracensem et omnes episcopos excommunicaverat, pro servitio regis: et nisi in brevi maturum super hoc captaret consilium, futurum aliquid, quod melius posset remanere. Ad talia archiepiscopus respondit; se non pro rege coronamentum retractare; quippe qui ei quatuor talia regna, si posset secundum Deum, libenter perquirere vellet; sed pro illis, qui contra Deum, et Cantuariensis Ecclesiæ dignitatem, hanc sacrationem injuste usurpaverant, nec hoc erat in terram ignem et gladium mittere, debitam peccatis episcoporum justitiam exercere. Mortem ei non minaretur quis, paratus enim venerat collum extendere pro justitia et veritate. Scripsit statim de ingressu suo in Angliam domino papæ. Nuntiatum Ecclesiæ Cantuariæ, et urbi, appulsus esse dominum archiepiscopum. Hila-

rat. sunt oppido omnes a maximo usque ad minimum. Ornatur facies templi. Induuntur sericis, et vestibus pretiosis. Parant epulum multiplex, lectisternia capacissima. Recipitur cum processione celebri archiepiscopus. Resonat ecclesia canticis et organis; atria classicis; urbs undique lætitia uberior.

Sermonem in capitulo dixit luculentissimum incipiens ab hoc versu : « Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. » Duo archidiaconi, scilicet Galfridus Ridel Cantuariensis, et Ricardus Pictavensis, familiares regis, et de consilio ejus; sed quos archiepiscopus promoverat ad locum in quo eminebant; qui etiam homines ipsius erant; jam in Cantiam venerant, ad regem illac transfreturi. Audito autem quod archiepiscopus appulsus Cantuariæ esset, lora statim diverterunt, ad occidentalis maris portus tendentes. Quod iter malum signum fuisse visum est pluribus. Archiepiscopus Eboraci, et episcopus Londini, et Saresburiz per clericos suos nuntios archiepiscopum alloquuntur, quod in pace non venisset, sed in igne, et flamma, coepiscopos suos omnes conculcans, et ponens scabellum pedum suorum; non citatos, non auditos, non judicatos; sed suffraganeos ejus dicebant occurrise ei ad mare, ut in processione cum ecclesia Cantuariæ eum reciperent; sed induti erant præter spem et meritum quasdam tunicas nigras, et dissidentes, quibus exui, antequam ad eum venirent, necesse habebant, si ei placeret. Ille inter cætera, dicebat pacem peccatorum video non esse pacem, et huc usque in his absentiz meæ diebus episcoporum nostrorum [aliqui] ferant quæ ad pacem eis videbantur, sed a domino papa bellum missum est bonum, ut rumpatur pax mala. Adsit regula peccatis, quæ pœnas irroget æquas. Item non est pax vera nisi hominibus bonæ voluntatis. Putabat Jerusalem, deliciis affluens, et nimis sibi indulgens, sibi esse pacem; sed flevit eam Dominus misertus, quia divinæ ultionis imminabat ei severitas, abscondita ab oculis ejus. » Item episcopi dicunt, quod non vocati fuerunt, non auditi in jure; sane, non omnia causæ cognitionem desiderant. Ubi manifesta sunt crimina, non indigent disquisitione, sed potius debita correctione. Ad hæc respondit : « Sententia hæc suspensionis, seu excommunicationis, non est mea sed domini papæ : neque nostrum est de ejus sententia disputare. Probe intelligo tentativa esse et captiosa, quæ per vos nuntios proponunt episcopi; ut si confitear me non venisse cum potestate eos solvendi, me legatum infirmum in hac parte parvi pendant; si cum hac potestate, absolutionem suam per laicam potestatem a me extorqueant. Eis non insidior. Illi meum sanguinem sitiunt. Utinam bibant; et bibent. Et cum tandem sanum dedisset respiscendi et satisfaciendi consilium, non acquieverunt, sed appellaverunt. Voluit Londinensis, postea sicut dicebatur optimam partem eligere sibi, ut a legato et archiepiscopo suo pœnitens humiliatus et juri stare

A juratus absolveretur; sed forte, ne solus relinquere-
tur in certamine, non sustinuit Eboracensis, qui
confusus in thesauris pecuniæ, dicebat aliquando, se
habere papam et regem cum servitiis suis. Consilium
dedit ut regem transmarinum simul adirent, signifi-
ficarent ei universa.

B Bonus archiepiscopus Thomas post octo dierum
moram in sede, præmittit nuntium domino regi ju-
niori, significans quod eum tanquam regem et do-
minum suum veniat videre. Adduxerat quidem secum
tres pretiosos equos dextrarios, miræ velocitatis,
elegantis staturæ, formæ venustæ, ingredientes alti-
us, crura mollia reponentes, micantes auribus,
tremes membra, stare impatientes, amictos oper-
toris, distinctis floribus et coloribus, quos ei, novo
domino, novum xenium donare destinaverat. Dili-
gebat enim ipsum admodum, ut modo dominum
suum regem, quem puerum in domo, et curia sua
ipse cancellarius patris sui regis prius nutrierat.

C Episcopus, et ecclesia Roffensis eum, una die,
procedentes obviam cum debita veneratione susci-
piunt. Londoniæ tertiam habuit processionem, ad
ecclesiam canonicorum regularium beatæ Mariæ in
Suthwerca; exieratque ab urbe in occursum ejus ab
exsilio revertentis, infinita multitudo clericorum,
virorum, ac mulierum, in lætitia magna, laudantium
et benedicientium Deum de ipsius desiderata repa-
triatione; per se congregati pauperes scholares, et
clerici ecclesiarum Londineusium in occursum ejus,
circiter ad tria millia egressi ab urbe : archiepiscopo
D viso et appropinquante ad eos cœperunt canere
altissime et serenissime : *Te Deum laudamus*; ut et
ipsi præ gaudio flentes, fere omnes auditores ad
pietatis lacrymas provocarent; quorum ipse devo-
tioni et exultationi in Domino congaudens, capite
inclinato gratiam habuit, et injecta in loculum elee-
mosynarum suarum palma, eis monetam extractam
plena compassione et manu fecit distribui. Ad cano-
nicalem ecclesiam de Suthwerca, ubi in domibus
episcopi Wintoniensis erat hospitio recipiendus,
cum tandem venisset et descendisset, canonici reli-
giosi cum omni gaudio, et facta processione ad
ostium ecclesiæ ei obviantes, ipsorum et multorum
piis irrupentibus lacrymis, canere cœperunt re-
sponsorium : *Benedictus Dominus Deus Israel*; et
infinita ibi multitudo, cleri, populi, omnis ætas,
omnis ordo gaudio uberiori, et voce sonora, canti-
cum gratiarum et lætitiæ communis prosecuta est.
Ibi, et inter cæterum strepitum quædam fatua et
inverecunda et dicax, quæ curiis et conventibus
publicis se ingerit, Matildis clamabat, et repetebat
aliquoties : « Archiepiscope, cave a cultello! » ut
omnes mirarentur quidnam prodigiosum ipsa au-
disset, quod ad cautelam ei, sub tali verborum in-
volucro, significabat. Ibi in hospitio episcopi Win-
toniensis supranominati Henrici moram unius di-
i faciens, nuntium regis junioris accepit in crastino
Jocelinum, fratrem reginæ, de Arundello, quod no-
lebat rex eum ad se venire, neque cum per urbes et

castra regni ire, sed rediret potius Cantuariam, et in sede sua moraretur, inde ne exiret. Admiratus est archiepiscopus, intellexitque de spiritu regis illius junioris talia non procedere; et quæsit a Jocelino, si a pacis suæ communionem et fiduciam eum submotum esse rex ei denuntiaret. Ille: « Quod ego dixi mandavit tibi; » et exiens vultuosus vidit quemdam civem Londinensem, notum suum, obvium sibi, hominem divitem, cui et dixit: « Nunquid et tu venisti ad inimicum regis? redi ocius, consulo tibi. » Ille: « Si inimicum regis eum habetis nos nescimus; audivimus et vidimus regis transmarini litteras de pace et restitutione istius; si aliud quid latet, clam nobis est. » Et ista fuerant, ante rem, prænuntia signa malorum.

In crastino venit, qui diceret ei Cantuariam redituro, quod Randulphus de Broc onerariam navem ejus, cum vino suo appulsam, ei abstulerat, rudentes succiderat, anchoras tulerat, nautas, alios ceciderat, alios incarceraverat apud castrum Pevensese. Mittit illico ad regem juniorem abbatem sancti Albani, et priorem de Dovera, nuntians quænam circa eum agerentur; jubente rege restituta est navis. Archiepiscopum Thomam redeuntem Cantuariam, aliqui militum suorum comitati sunt, ne forte, tot concurrentibus, et crebrescentibus signis malis, aliqui gareiones ab insidiis, secus stratam, in eum irruerent; quinque omnino militum scuta, dextrarii et lanceæ in ejus fuerunt comitatu. Statim nuntiatum est regi transmarino, quod in exercitu grandi, et armato loriceis et galeis regnum perambulet, urbes expugnare, et filium ejus a regno expugnare. Primo sero reditus ejus Cantuariam versus, apud Wrotham, venit ad eum quidam sacerdos Willelmus nomine, pauper et habitu religiosus, qui tunc celebrabat apud Chidingston. Hic ad secretum soliloquium archiepiscopi, quod rogaverat admissus, ait ei: « Domine, ecce afferro vobis reliquias sancti Laurentii, et sancti Vincentii, et sanctæ Cecilie, ex præcepto sancti Laurentii, qui mihi in visione nocturna apparuit, et has, quas apud me habebam, horum sanctorum reliquias esse dixit. » Archiepiscopus: « Frater, et quomodo scis has horum sanctorum esse reliquias? » Willelmus: « Domine, ita et ego in visione mea quæsi a beato Laurentio signum aliquod, dicens quod alias mihi non crederetis; et beatus Laurentius dixit mihi pro intersigno, quod nuper in sinu vestrum manum injecistis, et cilicium quo proximo carni vestræ utimini discissum invenistis, et apud vos deliberans utrum illud refici faceretis, an aliud novum indueretis, post modicum injecta manu, illud integrum invenistis. » Ad hæc, archiepiscopus, inter cætera: « In virtute Spiritus sancti, in vi obedientiæ, tibi præcipio, ne cui dicas, me superstite. » Sacerdos: « Fiat; » et subjunxit: « Pauper sum: in aliena ministro ecclesia; cogitate de me. » Archiepiscopus: « Infra quadriduum natalis Domini veni ad me, et providebo tibi. » Discessit ille.

Randulphus de Broc, et Gervasius de Cornhella, regis officiales, statim una dierum mala male dissimulantes, quasi ex ore regis præcipientes, fecerunt evocari, et citari priores ecclesiarum, et cives nominationes urbis Londoniæ, et nomina quorumcumque exeuntium obviam archiepiscopo clanculo scribi fecerant, ut ad curiam regis venirent cavere datis vadibus iudicio curiæ regis stare, quia in occursum archiepiscopi processerant, inimici regis, ut aiebant; priores tamen, et personæ ecclesiasticæ non venerunt. Cives plurimi, qui venerant, dicta die, responderunt se non videre litteras regis, quæ ita eos citari vel cavere præciperent, sed neque justitiorum. Erant regis cives, et fideles, non eis obnoxii; ad regis imperium facerent, quod deberent; res ita remansit. Nec enim in hoc peccaverant, sed potius præstiterant Deo obsequium justitiæ, cultum autem suo archiepiscopo legato, tam debitam quam devotam honorificentiam. Venit bonus Thomas Cantuariam, recedunt ad propria illi quinque milites; et ipse cum solis sacerdotibus et clericis et familia domestica ibi remanet. Familia illa infamis Randolphi de Broc, ei vicinantes apud castrum Saltwode, nocturnas illi ad exitus viarum undique circa Cantuariam tendebant insidias: et ut eum ad impatientiam provocarent, et homines ejus ad rixam, in ejus indagine sine licentiâ venabantur, et cervum capiebant: amplius; archiepiscopi proprios canes in alvis ejus militantes capiebant et retinebant. Amplius: una dierum ante natalem Domini, quidam Robertus de Broc, qui quondam clericus fuerat, et postea monachus in vestibus albis, sed post apostata et ad sæculum transfuga, summarium archiepiscopi ab una villarum ecclesiæ cum procuratore ipsius Cantuariam tendens in strata regia obviam habuit, et unum equum per manum Joannis de Broc nepotis sui fecit tota cauda curtari, in dedecus archiepiscopi. Sed Dei desiderator Thomas, currus et auriga Ecclesiæ Anglorum, patiens tam in prosperis quam in adversis, præcipuæ virtutis domicilium, omnia hæc recolens præcurrentia martyrii sibi imminenti signa, animum firmans ad exitum suum de Ægypto, de die in diem, se præparat, in elemosynis profusior, in oratione devotior, in omni cura animæ suæ sollicitior. Aliquoties etiam inter loquendum cum clericis suis, dicebat; causam hanc sine sanguinis effusione non posse terminari, et se in causa Ecclesiæ usque ad mortem staturum. Quod sui non intelligebant, verba putantes; sed postea hujusmodi recoluerunt verba, qui viderunt opera. Et domino papæ scripsit archiepiscopus, non imminere sibi nisi mortem et gladium, supplicans ut pro eo Dominum Deum attentius deprecetur.

Venientes versus curiam transmarini regis hinc Eboracensis et Londinensis et Saresberiensis, inde archidiaconus Pictavensis, siquidem archidiaconus Cantuariæ in mari laboraverat et nondum venerat, eunti forte videre archiepiscopum Tyri regi obviam, et quæ jam rex audierat de excommunicatione

æu suspensione episcoporum, sicut dicebatur, acta A
narrant, Cantuariensi archiepiscopo totum impulant,
reum deferunt læsæ majestatis; accusant absentem,
indefensum; id tamen verentes, ne quandoque voca-
retur, et audiretur, in hoc crudeliores summis sacer-
dotibus Judæorum, Jesu Christi mortem machi-
nantibus, eo quod illi licuit pro se respondere in
publico, huic ejus discipulo Thomæ nequaquam.
Causam inquam eorum, quæ erat ecclesiastica, ante
oculos principis sæcularis offerunt, querimoniis suis,
regem nimis credulum illis incitant, in hominem
recentis pacis suæ, in archiepiscopum sanctum Dei.
Geminantur mala cum falso. Nuntiatum est regi,
quod archiepiscopus in militum armatorum manu
forti regnum perambulat. Quæsivit rex ab Eboracensi,
Londouensi et Saresbericensi consilium. Eboracensis :
« Quære consilium a baronibus et a militibus tuis :
nostrum non est, dicere, quid facto opus est. » Tandem
ait unus : « Equidem, domine, Thoma superstitute non
habebis dies bonos, nec regnum pacatum, nec tempora
quieta. » Rex itaque tantam ex hoc adversus eumdem
archiepiscopum indignationem, amaritudinem, et turbationem
concepit, et ita cum vultu et gestu ostendit, quod ejus
commotionem intelligentes et ei placere quærentes
quatuor domestici sui barones Reginaldus Ursonis filius,
Willelmus de Traci, Hugo de Morevilla, Ricardus Brito,
ut dicebatur, jurati in mortem archiepiscopi, a curiæ
recedunt, diversos maris portus petunt. Mira res!
duce diabolo, bonorum omnium antiquo hoste, circa
eamdem horam diei unius ad familiam illam de Broc
apud castrum Saltwode congregantur, in crastino
postquam a curia regis archiepiscopum interfecturi
discesserant. Rex in camera sua suos allocutus est
barones, questus eis de archiepiscopo, quod quasi
tyrannus terram suam esset ingressus, quodque pro
servitio suo omnes episcopos et archiepiscopum
Eboracensem suspendisset, et quosdam excommunicasset,
quod totum regnum turbasset, quod filium suum,
et eum corona, et diademate regni intenderet privare,
quod supra eum perquisisset legationem, quod privilegium
quoddam a summo pontifice obtinisset sibi et episcopis de
donationibus ecclesiarum, sublata et comitum et baronum
et ipsius etiam regis advocacy. Primus respondit comes
Legecestriæ : « Equidem, domine, amicissimi sibi fuerunt
ipse archiepiscopus, et dominus pater meus comes, sed pro
vero habeatis, quod postquam a terra, et dilectione vestra
discessit archiepiscopus, neque meum vidit nuntium, nec
ego suum. » Engelgerus de Bohun, quidam inveteratus
dierum malorum, et patruus Sarisberiensis episcopi, qui
excommunicatus characterem bestię habebat in fronte, ait :
« De tali homine, nescio quomodo vindicare possitis,
nisi si patibulo appendatur, virgis rigentibus in funem
intortis, actus in crucem. » Willelmus cognomento Malus
Vicinus, nepos Eudonis comitis Britannię, tertius fuit, qui
loqueretur. « Olim, inquit, Jerosolymis redii, Ro-

mam transii, ac pontificibus Romanis ibi hospitem
meum, inter ceterum sermonem, interrogans, audivi
quod aliquis papa ibi interfectus fuit propter insolentiam
et proterviam intolerabilem. » Finitis his, statim misit
rex Willelmum comitem de Magna Villa, Seierum de
Quinci, Ricardum de Humet, post illos quatuor in
Angliam. Fama fuit ut archiepiscopum caperent. Comes
Willelmus et Seierus usque ad portum maris venerunt,
sed non transfretaverunt. Ricardus ad alium portum
tendens transfretavit. Rex filius erat Wintoniæ; misit
Ricardus ad magistros ejus Hugonem de Gundevilla et
Willelmum filium Joannis, ut clam rege cum militibus
domus regiæ Cantuariam irent. Ipse circa maritimam
insidiabatur, ut si forte archiepiscopus fugæ præsidium
attentaret ad aliquem portum maris, caperetur; quod
et faciebant in transmarinis comes Willelmus et Seierus,
ut si forte transfretasset, ibi caperetur.

Mira res et stupenda accidit. Nam illi quatuor
barones superius nominati, Reginaldus Ursonis filius
et ejus socii, qui diversos maris portus petiverant,
duce diabolo, bonorum omnium hoste antiquo, circa
eamdem horam diei unius in Angliam apud castrum de
Saltwode, ad familiam de Broch congregantur : tamen
ante adventum eorum beatus archiepiscopus, de imminente
occisorum ejus ingressu certissime fuit eductus, et magis
confortabatur in Domino, viriliter agens et induens se
armaturam Dei, ut fortiter stare posset fin die Domini :
sed secretum habuit ne in tanto festo tumultus fieret ;
quantum in eo erat.

Nocte Dominicæ nativitatis legit evangelicam
lectionem, librum generationis, et missam noctis celebravit.
Ante magnam missam in die, quam et ipse celebravit,
sermonem luculentum fecit in pulpito ad populum,
sumpta inde materia, circa quam plurimum versatus
est, quod in terra est pax hominibus bonæ voluntatis.
Et cum de sanctis patribus Cantuariensis Ecclesiæ,
qui ibi sunt confessores, loquerentur, ait, unum eos
habere martyrem archiepiscopum sanctum Elphegum ;
possibile esse, ut et alterum in brevi ibi haberent.
Sed et post tam probrosam injuriam de equo pauperis
coloni sui curtato in obsequio Cantuariensis Ecclesiæ,
sententiæ excommunicationis innodavit Robertum de
Broch, sicut ei prius denunciaverat per nuntios, invitans
eum ad satisfactionem : ipseque contumax ei renuntiavit
per militem quemdam, David de Ruminel, quod si eum
excommunicaverit, faceret sicut excommunicatus.
Alios quoque duos ecclesiarum de Herges et Thierlewda
violentos incubatores, qui officiales ejus venientes
non admiserant, eadem involvit sententiæ. Die quoque
Sancti Stephani magnam missam celebravit : sed et die
Beati Joannis apostoli et evangelistæ. Ipso die emisit
secreto in Galliam duos clericos suos magistrum
Herbertum et Alexandrum Gualensem crucis suæ bajulum,
tertium Gillebertum de Glauvilla ad dominum papam

iturum. Misit duos alios Ricardum capellanum et Joannem Planetam ad episcopum Norwici absolvere ad tempus excommunicatos sacerdotes de terra comitis Hugonis, qui excommunicatis scienter divina celebraverant, accipienda prius a sacerdotibus illis securitate, quod infra annum ad dominum papam irent, vel pro omnibus communiter duos ex se mitterent, poenitentiae satisfactionem ab ipso papa accepturi.

Jam memor archiepiscopus sacerdotis sui Willelmi, qui ad eum venerat apud Wroteham, eum per Willelmum Beivin notum ejus quæri fecerat, si forte in curia vel in urbe inveniretur. Et non invento eo, chartam fecit scribi, in qua donavit et confirmavit illi capellam de Penesherst, subscripta excommunicatione, si quis illam ei auferre præsumeret. Et chartam illam tradidit Willelmo Beivin, tradendam sacerdoti, quando eum videret. Quis hunc non fuisse martyrii sui præcium dicet? Per chartam illam postea sacerdos ecclesiam suam in pace habuit a rege juniore; qui dixit, audita charta et miraculo, se nolle in sancti archipræsulis incidere excommunicationem.

[Jam vero evocati aderant ad castra circa Cantuariam, Dove, Rophe, Saltwode, Blechingelee, milites deputati custodiis castrorum illorum: forte ut se includendo infra ecclesiam Cantuariensem archiepiscopus et sui se vellent retinere. Illorum militum in vicinio positorum adveniens quicumque multitudo obsidione eos expugnarent forte si fugere vellet bonus archiepiscopus, quacunque veniret, in hostes incideret. Forte si ad ultionem detruncationis ejus zelo Dei cives Cantuarienses vel vicini populi in grassatores illos vellent insurgere iniqui illi vel ad aliquod castrorum illorum haberent refugium. Vel se defensuri a castris illis illico sibi mitti peterent militare præsidium].

Quinto igitur natalis die, prædicti quatuor barones regis cum suis omnibus et cum illa familia de Broch a castro Saltwode Cantuariam veniunt. Aditi sunt ad eos milites plurimi, quos de castellis et vicinia Cantuariæ, quasi ad servitium regis, edicto evocaverant, quorum quasi duodecim, cum illis quatuor ad curiam archiepiscopi, suaviter directo tendunt; aliis interea indigentibus per urbem præfectis et majoribus civitatis, et ex parte regis præcipientibus, ut omnes cives armati cum eis veniant ad domum archiepiscopi ad servitium regis. Cumque civitas eorum furorem admirata contradiceret, statim præcipiunt, ut in pace se habeant, non se moveant, quidquid audiant vel videant. Hæc erat istorum opera, ut vel civitatis habitatores eis ad facinus suum adderentur, vel si minus, non eos impedirent, neque pro archiepiscopo suo decertarent.

Præambuli illi prædicti barones et milites in thalamum interiorem ad archiepiscopum introducuntur. Hora diei erat quasi decima. Comederat archiepiscopus, sed adhuc comedebat servitorum familia. Introeuntes eos ipse salutatione prævenit: responsio

eorum aut nulla fuit aut obscura. Inter clericos et monachos, ante eum conseruerunt. Reginaldus Ursonis filius sic orsus est: « Mittit nos ad te dominus rex transmarinus, ut excommunicatos in ingressu tuo in Angliam episcopos absolvas, suspensos, officio suo restituas, et postea ad filium suum regem, quem decoronare intendis, eas Wintoniam, de tanto excessu satisfacturus, et judicio curiæ ipsius pariturus. » Archiepiscopus: « Ego quidem excommunicatos hos non excommunicavi, suspensos non suspendi; sed dominus papa litteris suis, hoc modo filios suos corripiens, et male meritos puniens: archiepiscopum Eboracensem, quia me absente et non vocato nec sciente nec consentiente, in præjudicium ecclesiæ meæ, debitam Ecclesiæ Cantuariæ et mihi, novi regis coronationem in parochia mea, etiam ipsius domini papæ litteris prohibitus usurpavit: episcopos, quia, cum sint Cantuariensis Ecclesiæ suffraganei et professi, hoc sustinuerunt, pro jure suæ matris Ecclesiæ non reclamantes. De sententia autem domini papæ non est meum retractare; ligatos ejus non potest minor potestas solvere. Verumtamen cum in archiepiscopo nulla sit mihi solvendi, sicut nec ligandi potestas, suffraganeis meis Londoniensi et Saresberienensi concessi requisitus, quod eos anathemate absolverem, et alios omnes suspensos restituerem, si modo vellent vel cum humilitate invocare misericordiam, vel cum data securitate ecclesiastico stare iudicio; sed renuerunt qui me convenerunt. Adhuc id paratus sum. Domini regis novi coronatio firma, stabilis et inconvulsa permaneat; et salva coronati dignitate, dominus papa punit coronatoris injuriam; quod is qui non debuit et ubi non debuit nostri præoccupavit officii dignitatem: et pro silentio et sufferentia sua, nostri plectuntur episcopi. Et totum istud de permissione domini regis est, et de ejus licentia concessa mihi in die pacis nostræ. Neque regem novum ideo quæro exheredare, quin potius ei multa regna mundi salvo si fieri posset possidentium jure, optarem. Ad ipsum nuper iter arripueram, non ei satisfacturus, qui in nullo eum offendi, sed promotioni ipsius domini mei debita veneratione congratulaturus. Sed apud Londoniam ejus nuntium et præceptum suscepi reversionis, quod doleo. » Tunc illi in minas statim laxis habenis proruperunt. Ille ait: « Miror equidem quod sic obstrepitis, quod minas et mala intentatis. Scitis quod recepit me dominus rex, in die Magdalene, ad pacem et gratiam suam; et aliquot vestrum ibi præsentem vidi; et quantum intellexi, placuit vobis, et cum litteris et conductu regis, terram ingressus sum. » Tunc ait ei magister Joannes Saresberienensis: « Domine, loquimini secretius super verbo isto. — Non expedit, ait archiepiscopus. Talia proponunt et postulant, quæ omnino facere non possum nec debeo. » Reginaldus Ursonis: « A quo ergo habes archiepiscopatum? » Ille: « Spiritualia a Deo et domino papa, temporalia et possessiones a domino rege. » Reginaldus: « Nonne totum te a rege ha-

bere recognoscis? » Ille : « Nequaquam ; sed habemus reddere, quæ sunt regis regi, et quæ sunt Dei Deo. » Reginaldus et alii, quasi aliquid mirum dixisset, amplius fremebant et accendebantur, et stridebant dentibus in eum.

Sed Thomas justus, quasi leo confidens absque terrore erat, paratus pro justitia et libertate Ecclesie suæ usque ad mortem agonizari, pro anima sua; et ait : « Frustra mihi minamini : si omnes gladii Angliæ capiti meo immincant, ab observatione justitiæ Dei et obedientia domini papæ, terrores vestri me dimovere non poterunt. Pede ad pedem me reperietis in Domini prælio. Semel recessi timidus sacerdos ; redii in consilio et obedientia domini papæ : amplius in sempiternum non eam deseram. Si licet mihi in pace fungi sacerdotio meo, bonum est mihi ; si minus, fiat de me voluntas Dei. Præter hæc, nostis quid inter me et vos sit ; unde et magis miror, quod audetis archiepiscopo in domo sua minari. » Hoc autem dicebat, commemorans quod Reginaldus ille et Willelmus de Traci et Hugo de Morvilla, ejus dum adhuc cancellarius erat, propria deditioe homines facti sunt, salva fide regis, quisque trium ipsius imperiumque susceperat, genibus minor. Illi, unde mansuescere deberent, jam furentes, et præ ira se non ferentes, aiunt : « Nihil quidem inter nos est contra regem. » Ait Reginaldus : « Bene audemus archiepiscopo minari, et plus facere : recedamus. » Stabat autem ibi magna pars familiæ archiepiscopi, cum clericis et multis et militibus aliquot, qui affluerant ; audito quod altius loquerentur. Quos intuens Reginaldus, ait : « Dicimus vobis ex parte regis, cujus homines et fideles estis, ut ab homine isto recedatis. » Forte sicut socii eorum in urbe de civibus, ita et hi introrsum de familia metuebant, ne pro domino suo decertarent, ne contra eos insurgerent. Cumque omnes immoti starent, contrarium statim dat Reginaldus ille præceptum : « Præcipimus vobis, ut hominem istum custodiatis, ne recedat. » Archiepiscopus : « Facilis sum custodiri : non recedam. » Illi grassatores inter cæteros intuentur militem quemdam dapiferum archiepiscopi, Willelmum filium Nigelli, qui a camera sua quadam de quodam ratiocinio accurrerat. Hunc apprehensum abducunt, dicentes : « Venies nobiscum. » Miles ille archiepiscopo : « Domine, vides quid de me faciunt? » Archiepiscopus : « Video. Hæc quidem vis eorum est et potestas tenebrarum. » Et exurgens archiepiscopus, eos nondum thalamo egressos sequebatur passibus paucis, ut militem suum sibi dimittant, rogans satis modeste. Illi obstinati recedunt, et obvium sibi quemdam alium militem archiepiscopi, Radulphum Morin, similiter capiunt secum educentes, et per medium aulæ et atrii ad sequelam suam procedentes, terribilibus oculis et minis omnia penetrant, et clamant : « Arma, arma, viri. » [Interea in quadam magna domo cujusdam Gilberti, quæ erat e regione januæ archiepiscopi, omnis manus hostilis congregabatur. Qui

tandem, accepta significatione, erumpentes uno impetu, intraverunt januam archiepiscopalem eis apertam, et statim acclusam, et vociferantes terribiliter clamabant : « Regales milites ! Regales ! Regales ! »] Quidam enim socii eorum, præmissis notioribus suaviter, ne ad strepitum janua clauderetur, infra archiepiscopi januam erant : janitorem archiepiscopi amoverant, suum admoverant, ne quis de urbe ad archiepiscopi auxilium ingrederetur ; ne quis de rebus archiepiscopi aliquid exportaturus egrederetur. Ante januam clausam, postico tantum aperto erant infra atrium aulæ, in equis Willelmus filius Nigelli, ad prandium homo et miles archiepiscopi, modo contra eum, huic addictus est officio, et Simon de Crioil, quidam miles abbatis Sancti Augustini vicinus. Reginaldus in ipso proaulo seorsum se armat, et scutellarium archiepiscopi Robertum Tibiam compulsi sibi auxilium præstare et obsequium. Reginaldus ille cuidam fabro lignario gradus quosdam ibi reparanti securim abstulit.

Nos interim domino archiepiscopo in eodem thalamo commorati, recordabamur conferentes eorum dicta et minas, cum archiepiscopi responsis ; sentiebamus diversi diversa : alii, non esse timendum ; ebrii venerant : impransi talia non dicerent. Nativitas Domini est ; pax regis nobis pacta est. Alii aiunt, timendum esse ne minas opere compleant. Multa prævisa erant signa crudelitatis. Interea audimus a parte ecclesie clamorem lacrymabilem utriusque sexus et omnis fere ætatis hominum, compatientium nobis tanquam ovibus occisis, qui in urbe eos armatos, et ad archiepiscopum, edicto dato, properantes viderant. Audimus hinc nostros homines per gradus cursim in ecclesiam per medium aulæ descendere, fugientes a facie armatorum aperta eis janua atrium introeuntium. [Osbertus et Algar et quidam alii servientes archiepiscopo, viso quod irruerent armati, ostium aulæ clauserunt, et repagula aulæ firmaverunt. Quod videns Robertus de Broch cepit securi diruere parietem quemdam : et illac ingressus per interiora domus, aulæ ostium illis paricidis aperuit ; et illos, qui ostium aulæ obfirmaverant, gravissime cecidit et vulneravit.] Audimus etiam nos clerici introrsus cum archiepiscopo ictus illos Roberti de Broch parietem diruentis. Quid nisi timor et tremor venerunt super nos monachos, clericos et socios archiepiscopi ? Ecce completum est, quod superius sanctus Dei dixerat : « In brevi mallem esse ubique terrarum, quam in Anglia. Sed bonus ille Thomas contemptor mortis erat : quippe quæ est sanctis viris portus, et ad æternitatem ingressus, et æternum nihil mali sentienti receptaculum. Insuper et securum se sanctus homo gerebat, quasi gaudens, se nactum honestam causam moriendi pro justitia et libertate et causa Ecclesie suæ ; et quasi cupiens dissolvi et esse cum Christo. Tanta ei erat libertatis ecclesiasticæ charitas, ut eam non occasu suo, sed resurrectione et salute ipsius metiretur. Tunc monachi, qui plurimi aderant, dicunt

ei : « Domine, intrate in ecclesiam. » Ille : « Absit; ne timeatis : plerique monachi plus justo timidi sunt et pusillanimes. » Illi non acquiescunt. Alii eum injectis manibus erigunt, et vim ei faciunt. Alii persuadent eundem esse, quia monachi vespas dicebant, et ille horam nonam et vespas esset auditurus. Jubet ergo crucem Domini proferri. Quidam clericus ejus, Henricus Autissiodorensis eam bajulat. In claustrum monachorum cum venissenus, voluerunt monachi ostium post eum ocludere. Ille ægre ferens sustinuit, et lento passu postremus vadit, omnes agens ante se, quasi oves pastor bonus : equidem timor, quem charitas Dei foras miserat, ejus nec in gestu nec in incessu poterat notari : tam procul aberat ab omni ejus continentia exteriori, quam a mentis arce interiori. Semel quidem super dexteram oculos retorsit; forte, si videret illos regales vestigio ejus imminentes; forte, ne aliquis relictus pesulum ostii obderet.

Intratum est in ecclesiam ipsam. [Monachi ecclesie pro tali et tanto tumultu, tam pavidi quam attoniti, relictis et non percantatis vespas, Domino archiepiscopo in ecclesiam intrante, a choro exeunt ei obviam : gaudentes et Deo gratiam habentes quod eum vivum cernunt et recipiunt, quam jam detruncatum audierant. Et cum alii præ gaudio vel timore starent, alii hoc, alii illud suaderent, ut Petrus Domino dicens : « Propitius esto tibi, » ille pro Ecclesie Dei libertate et causa non timidus mori, jussit eos abire et a se recedere : utique ne impedirent passionem ejus, quam futuram prædixerat et imminere videbat.] Iturus ad aram superius, ubi missas familiares et horas solebat audire, jam quatuor gradus ascenderat, cum ecce ad ostium claustrum, qui venerat primus, adest Reginaldus Ursonis loricator, ense evaginato, et vociferans : « Nunc huc ad me, homines regis. » Nec multo post adduntur ei tres prædicti socii ejus, similiter lorice connecti corpora et capita, præterquam oculos solos, et ensibus nudatis. Plurimi etiam alii sine lorice, armati, de sequela et sociis suis; et aliqui de urbe Cantuarie, quos coactos secum illi venire compulerant. Die illo et quatruiduo post ad vicina castra Doveræ, Hastingæ et cæterorum, ut prædictum est, erant milites habentes custodias.

Ad portus transmarinos regis erant domestici; comes Willelmus ad Witsant, Saierus de Quinci alibi, forte si mare attentasset archiepiscopus, apulsus hic vel ibi caperetur. Visis illis, inquam, armatis, voluerunt monachi ostium ecclesie obfirmare; sed bonus homo fiduciam habens in Domino, et non expavescens repentino terrore irruentes potentias impiorum, e gradibus descendit regressus, prohibens ne ostium Ecclesie clauderetur, et dicens : [« Absit ut de ecclesia Dei castellum faciamus] permittite intrare omnes ecclesiam Dei intrare volentes : fiat voluntas Dei. » Archiepiscopo a gradibus descendente versus ostium, ne clauderetur, tunc Joannes Saresberiensis et alii ejus clerici omnes, præter

A Robertum canonicum et Willelmum filium Stephani et Edwardum Grim, qui novus ad eam venerat, præsidia captantes, et se in tuto collocare curantes, relicto ipso, petiverunt alii altaria, alii latibula.

Et quidem si vellet archiepiscopus declinare, et se fugæ præsidio liberare, optime uti posset, non quæsit, sed oblata occasione temporis et loci. Vespera erat. Nox longissima instabat. Crypta erat prope, in qua multa et pleraque tenebrosa diverticula. Item erat ibi aliud ostium prope, quo per cochleam ascenderet ad cameras et testudines ecclesie superioris : forte non inveniretur, vel interim aliquid fieret. Sed nihil horum voluit. Non declinavit, non percussoribus supplicavit, non murmur edidit; non querimoniam in tota sua agonia fecit; sed extremam horam, quæ imminabat, pro Christo et causa Ecclesie patienter exspectans, fortitudine et constantia mentis, corporis et sermonis, qualem de aliquo martyrum majorem nunquam audivimus usus est, donec totum consummaretur. Ecce jam illi spiculatores furia inveci, præter spem apertum cernentes cursim ostium intrant ecclesie. « Quo, quo scelesti ruitis?

« *Quis furor, o miseri! quæ tanta licentia ferri!* » Unus illorum monachis dixit, qui cum eo astabant: « Ne vos moveatis. » Et quidem quasi confusi et attoniti, a reverentia vultus ejus illi grassatores primo retulerunt pedem, viso archiepiscopo. Postea clamavit aliquis : « Ubi est ille proditor? » Archiepiscopus suam in patientia animam possidens, ad verbum illud non respondit. Aliquis alius : « Ubi est archiepiscopus? » Ille : « Ecce ego, non proditor, sed presbyter Dei; et miror quod in tali habitu ecclesiam Dei ingressi estis. Quid placet vobis? » Unus grassator : « Ut moriaris : impossibile est ut vivas ulterius. » At ille : « Et ego in nomine Domini mortem suscipio, et animam meam et Ecclesie causam Deo et beate Mariæ et sanctis hujus ecclesie patronis commendo. Absit, ut propter gladios vestros fugiam; sed auctoritate Dei interdicto, ne quempiam meorum tangatis. » Aliquis eorum bisacutam et gladium simul habuit, ut in securi et bisacuta, si eis obfirmaretur, ostium deicerent ecclesie; sed retento gladio, bisacutam, quæ adhuc ibi est, deposuit.

Quidam eum cum plano ense cædebat inter scapulas, dicens : « Fuge; mortuus es. » Ille immotus perstitit, et cervicem præbens, se Domino commendabat; et sanctos archiepiscopos martyres in ore habebat, beatum Dionysium et sanctum Elpbegum Cantuariensem. Aliqui dicentes : « Captus es; venis nobiscum; » injectis manibus, eum ab ecclesia extrahere volebant, nisi timerent quod populus cum esset erepturus de manibus eorum. Ille respondens : « Nusquam ibo; hic facietis quod facere vultis, et quod vobis præceptum est. » Quod poterat, renitebatur; et monachi eum retinebant : cum quibus et magister Edwardus Grim, qui et primum a Willelmo de Traci in caput ejus vibratum gladii ictum brachio objecto excepit : eodemque ictu et archiepiscopus in capite inclinat, et ipse in brachio graviter est

vulneratus. « O, ut ait sanctus Basilius, bestiarum feritas in Dei virtute mansuescit; humana rabies nec ferarum mitescit exemplo! »

Archiepiscopus a capite defluum cum brachio detergens et videns cruorem, gratias Deo agebat, dicens: « In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum. » Datur in caput ejus ictus secundus, quo et ille in faciem concidit, positus primo genibus, conjunctis et extensis ad Deum manibus, secus aram, quæ ibi erat, sancti Benedicti; et curam habuit vel gratiam, ut honeste eaderet, pallio suo coopertus usque ad talos, quasi adoraturus et oraturus. [Super dextram cecidit, ad dextram Dei iturus.] Eum procumbentem Ricardus Brito percussit tanta vi, ut et gladius ad caput ejus et ad ecclesie pavementum frangeretur, et ait: « Hoc habes pro amore domini mei Willelmi, fratris regis. » Hic siquidem Willelmus appetiverat conjugium comitissæ de Warennæ; sed archiepiscopus contraxerat, quoniam hic Willelmus ex matre imperatrice Mathilde, ille comes Warennæ Willelmus ex patre rege Stephano, consobrinorum fuerant filii. Unde Willelmus frater regis Henrici inconsolabiliter doluit; et omnes sui archiepiscopo inimici facti sunt.

Quatuor omnino habuit ictus sanctus archiepiscopus, omnes in capite; et corona capitis tota ei amputata est. Tunc videre erat, quomodo artus spiritui famulabantur. Nam sicut nec mente, ita nec membrorum objectu vel dejectu morti visus est depugnare; quia mortem excepit magis ex Dei desiderio voluntariam, quam de gladiis militum violentam. Quidam Hugo de Horsea, cognomento Malus Clericus, sancti martyris procumbentis collum pede comprimens, a concavitate coronæ amputatæ, cum mucrone cruorem et cerebrum extrahebat. O triste spectaculum! O crudelitas inaudita, eorum qui Christiani esse debuerant! Sed pejores sunt, qui sub nomine Christiano opera agunt paganorum, quam qui aperte et ex errore patrum traditionum sunt infideles. O vere felicem et constantem sanctum Dei martyrem Thomam! Occidi potuit, sed flecti non potuit. Et quidem, sicut quondam Christo patiente in proprio corpore, ita et eodem nunc patiente in milite suo Thoma, avertit sol oculos, abscondit radios, obtenebravit diem, ne videret scelus hoc; et horrida tempestas cælum contraxit; subito ruerunt imbres, intonuit de cælo. Postea rubor aeris magnus emicuit, in effusi sanguinis signum, in flagitii horrorem, in ultionis severitatem superventuræ his, qui ita immane se efferarunt, et hoc piaculari se depravaverunt, et qui mortis hujus causa exstiterunt, exosa et exuta omni naturæ humanæ mansuetudine.

[Tam veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: tam impia corda; tam torvos oculos; tam crudeles dextras, tam cruentos gladios. Scelus hoc omnes audientes et attendentes illud exempli raritate transmittit, horrore reverberat, singularitate percellit, immanitate frustratur. Occiderunt filii

A patrem in utero matris suæ: equidem floribus Ecclesie nec lilia desunt, nec rosæ et in beati Thomæ passione cum sævo extrahitur mucrone et cerebrum candens et sanguis rubens. Vera nempe et certissima signa, quod ovium Christi pastor et pro eis animam poneret archiepiscopus et agonista, confessor et martyr, duplicem stolam a Domino percepturus, et de archiepiscopatu fideliter administrato candidam et de martyrio feliciter consummato purpuream.

In vita habuerat columbæ simplicitatem operum innocentia, serpentis astutiam sancta prudentia. Eadem hæc et in morte retinuit. Columba, morti non repugnavit. Occisoribus nihil impedimenti procuravit: serpens, percussoribus corpus exposuit: non caput sed animam suam vel Ecclesiam conservavit. Etiam per visiones et præsagia ejus mors est pluribus revelata. Magister Radolphus Londoniensis ecclesie canonicus et sacerdos, vir magnæ honestatis, in divina pagina doctor præcipuus, vidit per somnium, quod ipse intuitum figens in sole, viderit in corpore solis episcopum episcopalibus ornatum. Item visum est honestæ cuidam mulieri, quod videret lunam de cælo cadentem, et quorundam gladiatorum gladiis totam detruicari.]

Exsaturati pio cruore, quem impii stiterant parri-cidæ, exeunt, et quemdam Francigenam puerum archidiaconi Senonensis, eo quod plangeret archiepiscopum, gravi inflicto vulnere cruentant. Interea alii deprædationi vacant: totam domum archiepiscopi perambulant: thalamos rimantur, clitelas et scrinia frangunt: vasa aurea et argentea, monetam et aureos, bullas domini papæ, annulos, libros, pallia pretiosa, ex quibus cappæ, tunicæ, dalmaticæ, in ornatum ecclesie fieri deberent, tollunt. Clericorum cameras intrant; eorum vestes, libros, argentum, sarcinas, cum omni suppellectili asportant. A stabulis alii equos abducunt, ut nihil omnino de rebus archiepiscopi vel clericorum seu familie ipsius relinqueretur, quod in manibus raptorum incidisset. Estimo pluris erant ablata et rapta ibi quam duo millia marcarum. Quæ omnia, ut crucifixores Jesu Christi vestimenta ipsius, ita hæc inter se partiti sunt illi scelerati. Sed privilegia et bullas domini papæ inventas transmarino regi miserunt, in hoc regis gratiam captantes: in cæteris ejus perdidit, ejus infideles, ejus perjuri. Nam, si non ecclesie, saltem regis debuerant esse omnia quæ fuerant archiepiscopi discedentis intestati. O mors inaudita! O facinus execrabile! Occisores isti omnibus aliis sanctorum martyrum interfecto-ribus detestabiliores. Nam et Domini nostri Jesu Christi crucifixores simpliciter hominem putantes et dicentes solventem Sabbata, paternas eorum traditiones evacuantes, Filium Dei se facientem, cum esset Mariæ et putaretur ab iis fabri filius, legis Mosaicæ zelum habentes, suspenderunt eum in ligno, non intelligentes quem ita tractarent. « Si enim cognovissent, nunquam Filium Dei crucifixissent. » Unde et ipse Dominus

orat pro illis dicens : « Pater, ignoscere illis, quia nesciunt quid faciunt. » Aliorum etiam sanctorum apostolorum martyrum occisores contra suam non hoc agebant conscientiam, infideles, idololatræ et pagani, fideles Christi in iter agebant exterminii, putantes se in hoc Deo gratificari, ut prædixerat discipulis suis dicens : « Venit hora ut omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo. » Sed grassatores isti beato Thomæ conchri-
 stiani erant, et ejus filii et ejus homines. Conchri-
 stiani, inquam, sacramentis, sed non re sacramen-
 torum. Ejus filii sed filii perditionis. Ejus homines,
 sed omnem exuti humanitatem. Ad hæc etiam apud
 paganos et Judæos magna erat sanctorum et locorum
 et temporum reverentia.

..... *reto quisquam faxit oletum.*

.... *pueri sacer Est locus : extra*

Mejite,

in pagano scriptum est, cum triste bidental reve-
 rendum est et venerabile.

Dies quoque festos feriabatur paganus, et natalem
 suum meliore numerabat lapillo. Judæus similiter
 Sabbata sua et festivitates alias : et intra urbem
 sanguinem humanum fundi non sineret : unde et
 extra portam passus est Dominus. Isti autem gla-
 diatores sanctum archiepiscopum gladiis transver-
 beraverunt tempore sanctissimo, quinto natalis
 Domini die, loco sanctissimo totius Angliæ, in
 prima sede metropolitana ecclesiæ S. Trinitatis,
 quæ et plurimorum sanctorum ibi quiescentium
 extollitur patrocinio, et religiosorum monachorum
 ibi Deo servientium incolitur habitu. Occisus est
 a talibus, tali tempore, tali loco, talis persona,
 Pater spiritualis totius regni, ipsius Cantuariensis
 Ecclesiæ archiepiscopus, totius Angliæ primas,
 apostolicæ sedis legatus, servus Christi Jesu, san-
 ctorum Patrum imitator, et sequipeda, vir reli-
 giosus,

Virtutis veræ custos rigidusque satelles,
 curans melior esse quam videri, sancti Spiritus
 habitaculum, virtutum sanctarum domicilium.

Passus est hac causa pro justitia quidem et veri-
 tate et Ecclesiæ libertate. Nam leges defendens eccle-
 siasticas et regis evacuans contrarias, ad tempus regis
 sui terreni iræ locum dans et Ecclesiæ suæ causam
 Deo commendans, in exilio longo proscriptione sæva
 sui et suorum, calicem multarum hausit passionum :
 aspera multa pertulit adversus rerum innumerabili-
 um undas. Nullum genus supplicii vel adversitatis
 deprecatus est. Ad ultimum anno septimo revocatus,
 pacta sibi pace sed male servata, quasi incarcerationis
 est jussus a sede sua non exire, ubi post paucos
 dies requisitus militibus se obtulit, et, ut dictum est,
 gladiis cæsus calicem bibit martyrii sui, non audi-
 tus in jure, non judicatus, quia in judicando eo
 nulla causa mortis inveniretur, quod probe noverunt
 qui hoc ei procuraverunt] ejus æmuli mali filii ipsius,
 fratres Herodiadis crudelissimæ, quæ similiter quon-
 dam beatum Baptismam Joannem pro veritate primo

A fecit incarcerationi ; et post, non auditum, non judi-
 catum procuravit decollari. O feliciter factum, rem,
 quem sic videmus absolutum.

[Diu quidem ibi jacuit fere solus et derelictus a
 clericis et monachis et cæteris cunctis, nec etiam
 adhuc ablato lumine ad sanctas ejus exsequias Osber-
 tus cubicularius ejus cum quodam cultello de pro-
 pria sua scidit camisia, unde semiputati capitis ejus
 reliquum contegeret.]

Cum cognitum esset recessisse occisores, adsunt
 circa sanctum archiepiscopum sui clerici et monachi,
 servientes et de urbe infiniti. Solvitur silentium, et
 latius erumpunt omnes in gemitus et lamenta, quæ
 prius, incumbente sicariorum timore, continuerant.
 In noctem plurimam fletus et ejulatum producent.

B Placuit tandem feretro superpositum corpus domini
 archiepiscopi per medium chorum ante altare inferre,
 cranii vacuitate cooperta cum lineo mundo, pileolo
 desuper astringente. Ille etiam adhuc animi dulcedi-
 nem et constantiam in vultu præferebat. Item ibi
 fletur plurimum. Frater Robertus sacerdos et cano-
 nicus religiosæ domus de Meritona, vir honestus,
 qui et ei a primo die ordinationis suæ capellanus et
 comes inseparabilis adhæserat, post commendationem
 veræ religionis et honestatis domini archiepiscopi,
 cujus ipse erat conscius, ut confessionis ejus
 auditor, inter cætera ostendit monachis, quod prius
 omnes ignoraveramus, quod in cilicio esset archie-
 piscopus, injecitque manum in sinum ejus, ostenden-
 dens proximam carni ejus cilicium, et supra cilicium,
 habitum monachalem. Quoniam enim monachorum
 Ecclesiæ illius Cantuariensis erat abbas, cum clericus
 esset electus, et ipse sub absconso chlamidis canonice,
 Christi et beati Benedicti monachum gerebat absconditum.
 Tunc vero monachi gaudio spirituali admodum hilarati,
 extollunt in cælum mentes manusque magnificantes Deum ;
 convertunt luctum in gaudium spirituale, lamenta
 in voces lætitiæ ; et de utroque martyrio ejus, et
 viventis voluntario et occumbentis violento, ad oculum
 edocti, ad terram procidunt, pedes ejus et manus
 osculantur ; eum sanctum Thomam invocant, omnes eum
 sanctum Dei martyrem gloriosum protestantur. Omnes
 accurrunt, visuri illum in cilicio, quem cancellarium
 viderant in purpura et bysso.

Post modicum quidam monachus Ecclesiæ Arnaldus
 aurifaber, et aliqui cum eo, ad locum martyrii
 ejus redeunt : sanguinem ejus et cerebrum per arcam
 ecclesiæ effusum, mundissime in pelvim recolligunt ;
 et ne conculcarentur locus ille pedibus transeuntium,
 scamna portabilia transponunt. Vigilia noctis illius
 pia, sancta et sobria fuit. Tantum commendationem
 animæ in silentio dicunt monachi.

Crastino mane rumor perstrepat in ecclesia, quod
 paravissent familia illa de Broch cum suis complici-
 bus eum ab ecclesia extrahere, dolentes quod
 ipsum in ecclesia trucidassent ; quod timentes
 monachi, ocius accelerant sanctum corpus illud

sepelire et sepulcro inferre. Adfuit illi obsequio abbas de Boxlea et prior de Doura, vocati prius ab archiepiscopo, quia eorum consilio priorem, qui in Cantuariensi non erat ecclesia, unum de monachis voluit facere. Deceverunt ipsum non esse lavandum aliter quam lotus erat in sanguine suo; et amotis distributisque ejus quotidianis vestibus superioribus, sepultus est in ipso, in quo inventus est cilicio, et familiaribus interius cilicinis, exterius lineis, et in eisdem caligis, et in ipso quo erat habitu monachali: et supra hæc, in ipso eodem in quo ordinatus fuit vestimento, alba quæ Græce poderis dicitur, superhumerali simplici, chrysmatica, mitra, stola, mapula; quæ omnia reservari præceperat, forte in diem sepulturæ suæ: supra quæ habuit archiepiscopaliter tunicam, dalmaticam, casulam, pallium cum spinulis, calicem, chirothecas, annulum, sandalia, pastorem baculum; quo consuetum est more, quo dignum est honore.

Rex filius, audita morte sancti Thomæ, vehementissime contristatus et corde percussus, tetendit manus in cælum et oculos cordis et corporis ad Deum: dicens: « Proh dolor, sed, Deus, tibi gratias ago, quod clam me factum est hoc, et quod nullus meorum ibi fuit. » Nam illi quatuor infelices grassatores peregerant rem antequam supradictus Hugo de Gundevilla et Willelmus filius Joannis venissent Cantuariam. Peractis compositisque omnibus ad sepulturam pertinentibus, sine missa, quia ecclesia in ingressu armatorum violata erat, in marmoreo sarcophago novo, in crypta ante duo altaria, sacrum corpus archiepiscopi multo ploratu conclamati reconditur.

Statim autem post tumulationis obsequium, in ipsa nocte et in ipsa hebdomada, divinæ virtutis adfuit operatio, et tanti martyrii condigna declaratio: [Siquidem unus civium Cantuariensium, qui martyrio ejus inter cæteros spectator adfuit, sanguinis ipsius aliquid camisæ suæ intinxit. Habebat enim domi suam uxorem jam pridem paralyticam. Quæ cum a viro suo domum reverso de passione et constantia sancti martyris ex ordine didicisset, quod quidem in tumultu et fletu lacrymis et narrantium voce incondita audierat, cumque sanguinem sanctum in viri veste oculis aspiceret: fide ad Dominum devota, spe ad salutem erecta, voto ad martyrem supplica, petivit lavari et recipi in aqua sanguinem, ut hauriret salutem. Ita factum est, et illa illico curata est. Hoc fecit Deus primum signorum pro martyre suo statim in ipsa nocte. Hinc credo, Deo inspirante tractum fuisse, ut in aqua aliquid sanguinis sancti Thomæ contingeretur; et illud sanguinis et aqua mistum peregrinis S. Thomæ distribueretur in ampullis stanneis reportandum ad infirmorum suorum salutem. Vidi ego in phialis plurimis inscriptum monostichon:

Fertur in ampullis aqua Thomæ sanguine mista: Et quidem operante Deo ad fidelium votum, et suffragante sancto martyre et promerente fide, cui nihil

A est impossibile, illud aqua mistum non solum infirmis infinitis profuit ad curationem, sed et aliquibus morientibus, ne morerentur: plus dico, sed sanum credi, aliquibus profuit mortuis ut resurgerent redivivi. A passione ejus nocte quarta, ex qua Sabbatum illuxit, revelatum est cuidam clerico Londoniensi, quod quidam sacerdos Londoniensis Willelmus de Capella, qui obmutuerat, iret ad sepulcrum sancti Thomæ et ibi curaretur. Et factum est ita. Cuidam viro religioso in nocturna revelatione ostensus fuit Jesus Christus crucifixus in ea parte cryptæ ubi beatæ Thomæ repositus erat mundanus homo. Vere quidem; quia ipse in singulis martyribus suis patitur, qui beato Petro Romam ad martyrium eunti occurrit, et quærenti Domino: « Quo vadis? » respondet: « Venio Romam iterum crucifigi. » Erat aliqua mulier, anachorita, laica, quæ litteras non didicerat; nihil eloquii Latini noverat, præter aliquos psalmos et orationem Dominicam et Symbolum. Hæc in illa novitate illius martyrii diebus et noctibus condoles, anxia, et aliquando in exstasi posita, una dierum misit monachis Cantuariensibus scripta verba hæc dicta sibi a venustissima Domina quadam, quæ sibi in visu noctis apparuit: « Noli flere pro archiepiscopo: caput ejus in gremio Filii mei requiescit. » Inita miraculorum hæc, ut Thomam martyrem sanctum Deus revelaret: siquidem sanctus ille, cujus vita virtutibus, mors miraculis declaratur.

C Sed de miraculis ejus in Anglia sacerdotum et bonorum virorum testimonio declaratis, et in capitulo Cantuariensis Ecclesiæ publice recitatis magnus codex conscriptus exstat, præter alia quæ longe lateque in Gallia, in Hibernia, et ubique terrarum operatus est sanctus Thomas, quibus memoriæ commendandis defuit qui scriberet.]

Sed imminentibus in die illis de Broch, et ad parietes hospitiorum Cantuariæ de nocte stantibus, ut loquentem bona de archiepiscopo sublimem raperent, et ad tribunal judicii sui pertraberent; primo magnalia Dei non nisi in silentio loqui audebant fideles, donec a Deo in virtute Spiritus sancti, percubuit ibi gratia sanitarum et concursus populorum ut charitas foras mitteret timorem: dicentibus insidiatoribus, qui prius ac pontes et transitus viarum conscribebant eum vivum vel martyrio consummatum visitantes: « Nihil est quod agimus: Non est consilium contra Dominum. Ecce tota Anglia ad illum abit. » Ibi siquidem Deus, ad nominis suis gloriam, ad Ecclesiæ suæ consolationem, ad fidei nostræ corroborationem, sanguinem innocentem, qui effusus est, de pavimento ecclesiæ ad eum clamasse ostendit, ita miraculorum gratia martyrem suum glorificans et causam ejus justificans. Cæci visum receperunt, contractis membrorum lineamenta extensa et directa sunt, surdis auditus redditur, paralytica membra glutinantur, dæmoniâniaci liberantur, evadunt incarcerati. Plurimæ aliæ infirmitates, cancri, hydropisis, fistulæ, tumorum

epiltasæ strangalidesve curantur. Leprosi septem A infra primum annum ibi sunt mundati. Sed et mortui plures per Angliam sunt resuscitati, infusa in eorum ora aqua beati Thomæ sanguine mista, quam in phialis stanneis ad peregrinationis suæ signum et infirmorum sanorum remedium, fideles Christi ad pectora sua dependentem inde reportant, et in ecclesiis suis pro reliquiis sanctis suspendunt, nutu quodam divino, ut ubique gentium beati Thomæ martyris gloria inferatur, et in omni Ecclesia pro libertate Ecclesiæ sanguis ejus ad Deum clamare videatur. Et justo quidem Dei contigit iudicio, ut ubi superabundavit iniquitas, supra quam de aliquo passo apostolo vel martyre auditum sit, ibi supra cujuslibet sancti gloriam miraculorum superabundet gratia, Domino operante, et fide Christiana, cui omnia possibilis sunt, suffragante. [Quæ quidem omnia digna et pia sunt credi de sancto Domini: ipsa confirmat auctoritas Jesu Christi dicentis de sancto suo: « Opera quæ ego facio ipse faciet, et majora horum faciet. »] Sed et in strata, ubi steterunt pedes ejus, dum parvulos ablatos consignaret, non deest fidelibus Christi gratia virtutum operatrix, ubi fidelium vicinorum devotio capellas exstruit,

Jurandasque suum per nomen construit aras.

In maris periculo summo constituti, eo patrocinante liberati, ad ipsius sepulcrum gratias agere redierunt, et miraculi tanti et ereptionis suæ signum reliquerunt.

Multis (27) illa anima sancti Thomæ martyris ita affectuose, ita gratiose, in omnium piarum animarum, in omnium hominum bonæ voluntatis inhaesit desideriis et dilectioni, ut a pueris, qui colludentes in viis ejus narrant passionem, cantant gloriam, perficiunt laudem, usque ad senes decrepitos, gaudentes se ad hæc Dei magnalia videnda dærasse superstitites; omnis ætas, omnis ordo eum veneretur, ejus requirat patrocinatum, ejus habeat amorem in corde, nomen in ore; ejus habeat memoriam in gloria, gloriam in memoria.

Excitavit in Dei devotionem, quæ in Anglorum mentibus jam pridem tepuerat, et in pia desideria vite meliorandæ, peregrinationis sanctæ, et eleemosynæ faciendæ, omnem Angliæ habitatorem, et comites et barones, et vicina undique regna, pere-

grinis ejus, priusquam ad sepulcrum ipsius accedant, peccata confitentibus et se discalceantibus, ut de tanto utriusque sexus concursu, et tam pia visitationis ejus instantia, inter magnalia Dei hoc unum sit de maximis.

Vir sanctitate et gratia plenus, martyr Dei, terra marique celeberrimus, promptus in opportunitatibus adjutor, ut credere pium est, eo ampliore a Deo honoratur signorum frequenta, quo amplior in ipsius detruncatione sævit malitia. Dum pro libertate et causa Ecclesiæ, ipse Christi minister a Christianis, sed nomine tantum, archiepiscopus a filiiis, dominus ab hominibus suis, in pace sibi pacta, in Ecclesia Dei sancta metropolitana sua, et in sancta Domini nostri Jesu Christi nativitate, crudeliter est in corona capitis transverberatus.

[Sanctorum innocentium S. Thomas martyr mente innocens et vita innocuus comes est et socius, et ipse sub altare Dei occisus, unus quidem fratrum illorum de quorum implendo numero innocentes acceperunt responsum sustinendi modicum tempus. Unde et congrue ad sanctorum Innocentium translatus gloriam illorum memoriæ suam continuat memoriam. Sed et de Domino Jesu Christo et beato Thoma apostolo et de hoc beato Thoma martyre aliquis clericus non improbabiler intellexit et dixit beatus Thomas apostolus passus in India fide illuminavit orientem. Hic beatus Thomas martyr passus in Anglia totum illuminavit occidentem. Jesus Christus passus est Hierosolymis, et extremitatem mundi lux communis, lux vera, illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum, quasi medio termino conjuncturus extrema: et quæ est eorum eadem est contemplatio festivitatum eorum; Nativitatem Domini mediam, quinto die festivitate apostoli præcedente, martyris consequente.]

De tempore passionis sancti Thomæ martyris quidam hoc distichon edidit:

*Annus millenus centenus septingenus
Et primus, primas quo cadit ense Thomas]*

Ipse pro pace, libertate et unitate Ecclesiæ, et pro omnium fidelium salute vivorum, requie defuكتورum, intercedat apud Deum, qui in martyribus suis victoriosus et omnibus sanctis suis exstat gloriosus per infinita sæcula sæculorum. Amen.

(27) *Dulcis* cod. Douce. Ubi Douce in margine adnotavit *multis* legi in col. Cotton. Jul. A. xi Mus. Britan.